

Nyugtatóvány.

148. az az Egykori Hegyen Ős Postis helyen,
ról melyeket a kúrián, feyveretelen
gyalog önkényesek, és gyalog ^{Szabolc} Conuothk ma
mátra a Székely társ. icleni tartol al
kul uettern, artat bizonyítottam.
S. Szabolc, Januarius 3. 1849.

Szabolc
Thadnagy

„Nyugtatóvány” a Székely Nemzeti Múzeum gyűjteményéből.
Sepsiszentgyörgy, 1848. január 3.

HÁTORSZÁG

HATÁRVIDÉK 1762–1918

HÁTORSZÁG

Adalékok Demeter József szerepéhez és a „háromszéki tábor”
ellátásának és élelmezésének a megszervezéséhez

A Székely Nemzeti Múzeum könyvtáros-muzeológusa¹ miközben – 1993-ban a sepsiszentgyörgyi temetőben nyugvó honvédek bibliográfiájához gyűjtöttem adatokat² – hívta fel a figyelmemet arra, hogy a múzeum irattárában egy viszonylag gazdag „nyugtatógyűjtemény” maradt meg a szabadságharc idejéből. Az 1848 decembere és 1849 júliusa között kiállított igazolványok, élelmezési utalványok és elismervények száma meghaladja a háromszázat. Nagyrésztük egyszerre és ugyanazon személytől kerülhetett a múzeum birtokába. Erre a gyűjtemény darbjain látható hasonló körvonalú, átázásokból keletkezett foltosodások, elszíneződések és egérrágások nyomaiból lehet következtetni. A nyugták majdnem száz százaléka a szabadságharc ideje alatt Sepsiszentgyörgyön működő központi raktár be- és kivételezéseivel kapcsolatos, így az egykori megőrzőjük személye könnyen azonosítható. 1848 késő őszen az önvédelemre készülődő és szervezkedő Háromszék a szék központjában, Sepsiszentgyörgyön létesített élelmező raktárt. Élére pedig Gyárfás Sámuel³ nevezte ki. A „hadtápoló főraktárnok”, vagy ahogy még nevezték, „a központi raktárak élelmezőbiztosa”, nem volt más, mint a város neves festőművésze, Gyárfás Jenőnek⁴ az édesapja. A festőművész 1910-ben egy jelentékeny adománnyal gazdagította a Székely Nemzeti Múzeum levéltárát. Az ajándékozással kapcsolatban a múzeum igazgatóválasztmánya *Jelentésében* azt emelte ki, hogy néhai Gyárfás Sámuel „gazdasági iratai” a szabadságharc történetéhez értékes adatokat nyújtanak.⁵ Feltételezhető, hogy éppen a szóban forgó gyűjteményről van szó.

Első látásra a nyugták tartalmilag jelentéktelennek tűnnek. Az események hevében, papírjukében legtöbbször fecnikre, már használt iratok aljából kiállózott papírdarabkákra jegyzett igazolások, élelmezési utalványok stb. száma kevés ahhoz, hogy végérvényes következtetéseket lehessen levonni, azonban elegendők, hogy a Háromszéken táborozók ellátásának a megszervezésébe, az élelmező raktár, a sütődék, a fogda, a hadikórház működtetésébe betekintést nyerhessünk.⁶

1 Ezúttal mondok köszönetet Boér Hunornak és Tiboldi Zoltánnak, a Székely Nemzeti Múzeum könyvtáros-muzeológusainak, akik a szakirodalomban útbaigazításokkal segítettek. Ugyanakkor megköszönöm Csáki Árpád történész pártfogását és segítségét.

2 Demeter Lajos: *A hazáért...* Charta Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2001.

3 Gyárfás Sámuel. Gyárfás Jenő festőművész apja, 1842-ben Nagyenyeden, a felsőbb tudományokat hallgató ifjak felsőbb osztályában tanult. 1848–49-ben hadnagy rangban élelmező biztos. A szabadságharc után, 1849 végétől városi aljegyző. 1861-től tíz éven át mint „papjelölt” osztálytanító és iskolagazda a sepsiszentgyörgyi Mikó-tanodában. Az elemi osztályokban fiát is tanította az első, illetve a negyedik osztályban. 1872-től városi pénztárnok lett. 1899-ben szülővárosában hunyt el.

4 Gyárfás Jenő (1857–1925). Gyárfás Sámuel fia. Iskoláit Sepsiszentgyörgyön végezte. 1873–77 között a Mintarajziskolában Székely Bertalan tanítványa, 1877–80 között a müncheni akadémián Wagner, Diez és Max növendéke. 1880-tól Sepsiszentgyörgyön telepedett le. Itt fejezte be főművét, a *Tetemrehívást*, mellyel a Múcsarnok az 1881. évi kiállításán társulati nagydíjjal tüntette ki. 1882-ben Olaszországban tett tanulmányutat. Hazatérve rajztanári állást vállalt. Visszavonultan élt, megrendelésre arcképeket, történelmi kompozíciókat festett. *Gábor Áron halála* című, nagyméretű festménye a Székely Nemzeti Múzeum 1848–49-es termében tekinthető meg.

5 *Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1910. és 1911. évi állapotáról*. Sepsiszentgyörgy, 1912, 47.

6 A gyűjtemény a Székely Nemzeti Múzeum irattárában jelzet és leltárszám nélküli, a továbbiakban Ny. Gy. SZNM irattára rövidítéssel utalunk rá.

„Bizony nem lehetne elszámolni, mennyit tett vén és ifjú, férjfi és nő és mindenki...”

Ezekkel a sorokkal fejezte ki a tudósító, Bem József 1849. március 24-i Sepsiszentgyörgyön tett látogatása kapcsán, azt az áldozathozatalt, amit a város polgársága vállalt magára az önvédelmi harcok idején.⁷

Nem a felülkerekedés vágyából íródtak ezek a sorok. A tudósító előtt is megcáfolhatatlan tény volt, hogy Háromszék települései az első felhívástól kezdődően „*áldoztak a hon oltárára*”,⁸ 1848 decemberében erejüket, lehetőségeiket túlszárnyalva látták el élelemmel, takarmánnyal és pénzzel a táborozókat, ajánlották fel harangjaikat, réz- és bronzedényeiket ágyúknak, ágyúgolyóknak,⁹ Kézdivásárhely mondhatni teljességében Háromszék arzenáljává változott. Salétromot főztek, puskaport gyártottak, gyutacsokat készítettek, és már 1848-ban ágyút öntöttek.¹⁰ Ezért inkább városa védelmében, a megszólások ellen fogalmazódtak az összegezései. 1849-ben ugyanis voltak olyanok, akik azzal vádolták meg a szék központját,¹¹ hogy „*Háromszék megkísértése napjaiban nem fejtett (ki) elég erélyességet.*” Ezért tartotta helyénvalónak, hogy emlékeztetőül, amit városa magára vállalt 1848-ban, felsorolja: „*Miután a múlt évi júliusban a kirekesztőleg mezőgazdaság után élő Szentgyörgyiek határát lúdtozás nagyságú jég teljesen semmivé tette,¹² s egész augusztus folytán oly szörnyen dühöngött a cholera, melyet még hallani és olvasni sem lehetett, csaknem minden*

7 *Honvéd* 84. szám, 1849. április 5., 331.

8 Csak a *Kolozsvári Híradó* tudósításaiból idézzük, hogy a Felső-Fehér megyéhez tartozó, azonban Háromszék önvédelmi harcában az események fókuszában álló Hidvég lakosai a „*Magyar hon belügyminiszterének f. év (1848) május 19-én kelt felszólítása eredményeül*” Demeter Sándor református és Buxa (Bucşa) Sándor ortodox lelkészek szorgalmazására 65 forint 19 krajcárt gyűjtöttek. Ezenkívül a „*szegény adózó nép*” összesen tíz véka búzát, 35 véka és 10 kupa kukoricát, 157 sing vásznat, két kötőféket adományozott, melyeket árverés útján értékesítve, összesen 136 forint és 2 krajcárt ajánlottak fel az „*önkintes sereg kiállítására*”. (*Kolozsvári Híradó* 12. szám, 1848. június 20.)

Kézdivásárhely polgárai „*a honvédelmi szükségek fedezésére*” kötelezvényekben 150, készpénzben pedig 610 ezüst rajnai forintot és egy aranygyűrűt, ugyanakkor 24, 3/5 lat ezüstöt gyűjtöttek. Sepsiszentkirály ugyanakkor 69 forint és 10 krajcárt küldött hasonló célokra. (*Kolozsvári Híradó* 46. szám, 1848. augusztus 18.)

9 Imreh István: *Népi mozgalmak Háromszéken*. Arcok, eszmék tettek. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974, 221–231.

10 Kővári László: *Erdély története 1848–1849-ig. Háromszék és a székelejek (nov. 5.– dec. 18.)*. Korunk 212. szám, 1861. október 12., Országos Levéltár, R szekció. Gábor Áron gyűjtemény. Turóczy Mózes: *Az 1848–49 béli Szabadságharcunkba való hű és lelkiismeretes munkám leírása*. (kézirat), *Székely Újság*. III. évfolyam, 1906. július 9.

11 Sepsiszentgyörgyöt a Csíkszeredában 1849. május 27. – július 2. között megjelenő *Hadi Lap* is megvádolta és pecsovicsnak titulálta. Városa védelmében Gyárfás Károly szolgabíró állt ki: „*A pecsovics cím, mellyel a Hadi Lap 1. számában gúny, rágalom, vagy gyanúsító szándokból városunk jelleme rugdosztatik, rá nem illhetvén,*” felsorolta azokat a hozzájárulásokat, amelyeket a sepsiszentgyörgyiek tettek az önvédelmi harcok idején. (*Székely Hírmondó* 3. szám, 1849. június 14.)

12 Sepsiszentkirályi gyalog katona Kis Mózes jegyezte fel naplójába, hogy 1848. „*Június 22dikén egy Égi háború támadt Hidvégnél, ahonnan indult olyan Jégeső, aprói a tyúk tolyyásnál kisebb nem volt, felkerült az árkosi és Szent Györgyi határokra, onnan Martonos felé általvágott, az Épületek fedeleit béverte, sok juhokat, Sertéseket, s még Embert is agyonvert, sokaknak fejeket hasogatta össze.*” (*Évek folyamairóli feljegyzetek; a mely kezdődik a 1832dik Evröll; folytatya Kiss Moses.*) Továbbiakban Kiss M. jegyzetei. SZNM irattára, leltári szám 65 894. Lásd a kötet végén.

15-ik lakóját Szentgyörgynek sírba zárván,¹³ bekövetkeztek az októberi napok: Agyagfalvi gyűlésre kellett menni, mindenfelől rendetlenül omlott a nép, mint tudva van, de egész Háromszékről rendes fegyelem alatt katonaság nem ment (...). Ekkor Szentgyörgy kiállította s vitte a 4-ik gyalogszázadot, adván utiköltségül 100 ezüst ftot, úgy 100 ezüst forinttal segítette kimenni a lovasságot is. Későbbben a vásárhelyi tábor szétbomlása után, míg más helységeken áldozattételről még szó sem volt (...) központi raktároknak, hadifoglyoknak, betegeknek, s minden más tárgyakkal, melyeknek elhelyeztetésére szükség volt, Szentgyörgy adott jó és alkalmas helyeket: sütőkemenczét építtetett és minden intézeteket alkalmas eggyénnel, kezelőkkel ellátta, szállással, étellel, köntössel a Mátyás-lovagokat és honvédeket sokszor és több ideig is hasonlóan ellátta...¹⁴

A tudósítást a legilletékesebb, az 1848. október végétől Háromszék főélelmezési biztosának kinevezett Demeter József írta. Szervezői tehetségét, rátermettségét széles körben elismerték. A háromszéki önvédelmi harcok idején kifejtett tevékenységéről az egyik első méltatás 1849-ben a *Közlöny*-ben jelent meg. Elsősorban azt emelték ki, hogy „egyéb teendői közt a katonaság élelmezését is el kelle a szék megbízásából vállalnia, mi felette terhes feladat vala akkor, midőn a sokszor tízezer főre is felszaporított háromszéki védsereg élelmezésére nézve előre semmi pénzről, sem élelmiszerekről nem vala gondoskodva.”¹⁵ Ő „mint élelmezési biztos derekasan betöltötte hivatását” – emlékezett vissza közel ötven év múltán Hidvég református lelkésze, a volt tüzér főhadnagy Nagy Sándor¹⁶ –, mert „hogy hiányt nem szenvedett a honvéd, s lova: az az ő nagy érdeme volt”.¹⁷

A kiváló ember emléke a halála után eltelt száznegyven év alatt teljesen a feledés homályába merült. Közelebről Egyed Ákos történész professzornak köszönhetően, és a helytörténeti kutatások eredményeként¹⁸ alakja újból ismertté vált és visszakerült a köztudatba.¹⁹

13 Sepsiszentgyörgyön csak a reformátusok anyakönyvébe augusztus és október között 123 kolerától fertőzött halálát jegyezték be. Augusztus utolsó harmadában nem egyszer naponként hat-hét halottat is temettek (Sepsiszentgyörgyi Állami Levéltár – továbbiakban: SAL. – Fond 105., Nr. 579. 110r – 111v.). A környező falvak közül például Angyaloson 10-en, Aldobolyban 17-en, Árkoson pedig 8 református és 15 unitárius vallású esett a járvány áldozatává. SAL. Fond 105. Nr. 40. fol. 69–70., Nr. 290. fol. 33–34., Nr. 292. fol. 34–35. Nr. 61. fol. 78r., Nr. 67. fol. 128r., Benedek Áron nagyborosnyói református pap a *Kolozsvári Híradó*-ban számolt be a pusztító „hivataln ázsiai vendégről”. Híradása szerint a kolera „főleg Kisborosnyó, Nagyborosnyó, Barátos és S. Szentgyörgy lakoival érezteti általános dühét.” Falujában július vége felé és szeptember 12. között „negyvennégy nap dühösködve, 450 meglepett eggyén közül 116-ot buktata sírba.” Ez azt jelentette, hogy az 1165 lélekszámú községet szó szerint megtizedelte a járvány. (*Kolozsvári Híradó* 72. szám, 1848. október 3.).

14 *Honvéd* 84. sz., 1849. április 5. 330–331.

15 *Közlöny* 1849. május 30.

16 Nagy Sándor (1824–1900). Gidófalván született. A kollégiumot Nagyenyeden végezte. Teológiai hallgató volt, mikor mint kormánybiztosi titkárt Berde Mózes mellé osztották be. Önkéntesként állott Gábor Áron tüzei közé. Részt vett az erdélyi harcokban, a Vöröstoronyi-szoros őrzésében. Előbb tűzmester, majd 1849 júniusától hadnagy és Gábor Áron segédtsíztje. Főhadnagyként Müller ezredes tüzérparancsnok segédtsíztje lett. A világsi fegyverletétel után vizsgálati fogságot szenvedett. Szabadulása után Gidófalván, majd haláláig Hidvégben volt református lelkész. 1896-ban Kolozsváron kiadta *Háromszék önvédelmi harca 1848–49.* c. könyvét.

17 Nagy Sándor: *Háromszék önvédelmi harca 1848–49.* Kolozsvár, 1896, 111.

18 *Az 1848–49. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja.* Szerkesztette: Pálmány Béla. Magyar Országgyűlés Budapest, 2002, 204–205. (Továbbiakban: *Almanach, 1848–49.*) Demeter Lajos i. m. 27–31.

19 Beazonosított sírkövét Kónya Ádám, a Székely Nemzeti Múzeum nyugalmazott igazgatója és Cseréy Zoltán muzeológus-történész tette rendbe. A diákok sírját a március 15-i megemlékezések során, ha nem minden évben is, de egy rövid megemlékezés keretében koszorúzták.

Demeter József kormánybiztos, Háromszék főlelmezési biztos

Családját Pálmay József genealógus a maksai előnevet viselő Demeterektől származtatja, Cs. Bogáts Dénes szemerjai előnévvel említette.²⁰

A sepsiszentgyörgyi református egyház anyakönyvében 1808-ban két Demeter József nevét és születését jegyezték be. Szemerjai Demeter Mihály gyalogkatona és Imre Judit fiát január 29-én tartották keresztvíz alá, a városi notárius Demeter Sámuel és Nagy Sára gyermekét pedig, június 5-én keresztelték meg.²¹

Több mint bizonyos, hogy Demeter József az említett városi jegyző, Demeter Sámuel fia volt. Erre lehet következtetni a református egyház anyakönyvében a temetésekor bejegyzett rubrikák adataiból, a kiszámított életkorából, és sírkövének feliratából is.²²

A maksai előnevet viselő apa, Demeter Sámuel 1792-ben és 1794-ben az erdélyi diétán Sepsiszentgyörgy városát képviselte, és valószínű, azonos a város későbbi jegyzőjével. Ebben az időben „*ugyanis a képviselői tisztet előszeretettel bízták a törvényhatóságok az írásbeliségben jártas notáriusokra, s az is igen gyakori, hogy e tisztség apáról fiúra szállt.*”²³ Így Demeter József 1842-ben már városi tanácsos, 1846-ban pedig városi főbíró volt.²⁴

Cs. Bogáts Dénes szerint 1841–1847 között állt Sepsiszentgyörgy taxális városának az élén és csak annyi időre volt távol a főbírói széktől, amíg 1842–1843-ban követként képviselte a városát. Helyette az említett időszakban Márk Áron volt a városi főbíró.²⁵

1848 tavaszán a városi tanácsosokkal mint Sepsiszentgyörgy főbírája írta alá azt a május 9-i közleményt, amelyben a székelység nevében az Unió kimondását, a robot és a székely határőrség egyazon időbeni megszüntetését sürgették.²⁶

Demeter Józsefet városa 1848. május 5-én követévé választotta meg. A május 29-re összehívott utolsó erdélyi rendi országgyűlésen, melynek legfontosabb tárgya Erdélynek az anyaországgal való egyesülése volt, Sepsiszentgyörgyöt Gyárfás Károllyal²⁷ képviseli-

20 Pálmay József: *Háromszékvármegye nemes családjai*. Sepsiszentgyörgy, 1901, 141.

Cs. Bogáts Dénes: *Sepsiszentgyörgy*. Sepsiszentgyörgy története... Albert Kiadó Sepsiszentgyörgy, 2000, 65.

21 *Almanach, 1848–49*, 204.

22 A református egyház anyakönyvében halála okául a májgyulladást jegyezték be, amely életkora „56 1/2” évében végzett vele. (SAL. Fond 105. Nr. 580. fol. 123v.) Sírkövének felirata: „1865/ Tks: DEMETER JO/ ZSEF Úr e nemes/ város sok tudóig volt/ főjegyzője élt 56/ évet meghalt Márti: /11n.” Ha 1808. június 5-én keresztelték, halálakor 7 hónappal múlt 56 éves. Vele ellentétben a szemerjai Demeter Mihály József nevű gyermeke 1865. februárjától már 58 éves volt.

23 *Almanach, 1848–49*, 204.

24 Uo.

25 Cs. Bogáts Dénes, i. m. 65.

26 *Erdélyi Híradó* 367. sz., 1848. május 18.

27 Gyárfás Károly (1808–1892). Szolgabíró, országgyűlési követ, hadbíró, honvédszázados. Jogot végzett. 1848-ban nemzetőr százados. 1849-ben egy ideig a Sepsi-Oltmelléki járásbírósnál szolgabíró. Ebben a minőségében írta tudósítását, amely a *Székely Hirmondó* 3. számában látott napvilágot. Mivel híradásában a nagyenyediek segítségére rendezett estély kapcsán a Nagyenyed lakosságát lemészároló csőcselék cinkosának nevezte a császári dinasztíát, 1850-ben felségsértéssel vádolták meg. 1848. május 29-én az erdélyi országgyűlésen Sepsiszentgyörgy második követe volt. A háromszéki önvédelmi harcok idején a radikális szárnyhoz, a Kiskomitéhez tartozott. Az árapataki szerződést követően Matskási Antallal ketten vállalkoztak, hogy híreket hoznak az ellenség által körülzárt háromszékieknek. 1849 januárjában érkeztek vissza Marosvásárhelyről Bem kiáltványával. Részt vett 1849. január 15-én a Kézdimartonfalván tartott tanácskozáson, ahol felmondták a császáriakkal kötött árapataki szerződést, és eldöntötték, hogy csatlakoznak Bem felszabadító seregéhez. Hadbírónak Berde Mózes nevezte ki. Honvéd századosként a 83. honvédszázalóban szolgált. 1849. július 12-én a kozákok fogságába esett, akik a Tömösi-szoroson át Ploiești-ig hurcolták. Október 2-án hozták vissza Nagyszébenbe, ahol hadbíróság elé állították. Rendszerellenessége és a felségsértési vád miatt várfogságra ítélték. Hét évet raboskodott Kufsteinban, ahonnan amnesztiával szabadult.

selte.²⁸ Berde Mózesrel együtt, aki ezen az országgyűlésen a határőri rend képviselőjeként jelent meg,²⁹ beválasztották abba az országos bizottmányba, melynek elnöki tisztét gróf Teleki József, Erdély kormányzója töltötte be.³⁰ Követtársával, Gyárfás Károllyal jelen volt azon a bizottmányi gyűlésen, amelyen a székely követek a katonáskodás ügyét tárgyalták. Küldetésükről és a tárgyalásokról városuknak egy külön jelentésben is beszámoltak.³¹

Az első népképviselési országgyűlésen ugyancsak mint Sepsiszentgyörgy képviselője jelent meg. Az 1848. július 13-án benyújtott személyi iratai alapján mandátumát két nap múlva igazolták.³² Távollétében főbírói állását már nem tölthette be. Ezért a város helyette új főbíróvá választott Kovács Gábor³³ személyében, akit székében a király is megerősített.³⁴

Pesti tartózkodása alatt a csíki és háromszéki képviselőkkel együtt Berde Mózesrel támogatták, és a székely határőrség megszüntetését sürgették a parlamentben. Beválasztották a számadást vizsgáló bizottságba, tagja volt az István nádorhoz és Innsbruckba menő 50 tagú küldöttségnek. Rövid otléte alatt csupán az augusztus 10-i, szeptember 4-i és szeptember 20-i nyílt szavazásokon vett részt.³⁵

A képviselőház jóváhagyásával 1848. szeptember 23-án Berde Mózesrel és Gál Dániellel³⁶ mint meghatalmazott kormánybiztosok tértek haza Háromszékre. Székében vezetőszerpet vállalt a nemzetőrség megszervezésében és rövid időn belül egyik tényezője lett az eseményeknek.

Jelen volt az agyagfalvi székely nemzetgyűlésen, ahol tagja volt annak a bizottságnak, amely előtt a székely határőrtisztek a királyra, a független magyar minisztériumra és a magyar alkotmányra esküdtek fel. A nemzetgyűléstől a kormánybiztosok, köztük Demeter József is, olyan felhatalmazást kaptak, hogy hatlamukkal élve „*ahol a hazában már kiüttött vagy ezután kiüttendő lázadások által*” a magyarság veszélybe került, oda a hatalmuknál fogva a „*személy- és vagyonbátorság*” védelmére katonaságot rendelhettek

28 Demeter Lajos i. m. 27, és 49–51., Cs. Bogáts Dénes i. m. 51.

29 *Almanach, 1848–49*, 100.

30 „*Hirünk, nevünk virágozni fog*” 1848–49 dokumentumaiból. Kriterion Könyvkiadó Bukarest, Kolozsvár, 1998, 78.

31 Cs. Bogáts Dénes i. m. 51.

32 *Almanach, 1848–49*, 204.

33 Kovács Gábor. Az utókor teljesen megfeledkezett róla. Már csak annyit tudunk személyéről, amennyit Orbán Balázs jegyzett meg: „*Kovács Gábor szentgyörgyi főbíró, ki nem csak a szervezésnél és lelkesedés-ébresztésnél fejtett ki nagy tevékenységet, hanem a rendnek is hű öre volt.*” (Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népművészeti szempontból*. III. kötet. Pest, 1869, 187.) Jelentős személyisége volt a városnak. Bizonyítéka, hogy a múlt századfordulón, illetve 1940–44 között azt a teret, ahol most a Mihai Viteazul szoborcsoport áll, a nevééről Kovács Gábor térnek nevezték el. Unitárius volt. Halálát ezért nem a szeptiszentgyörgyi református, hanem az árközi unitárius matrikulába jegyezték be: „*1861. márc. 28. S. Sz. Györgyi Tkts. Kovács Gábor Úr városi Főbíró 70 éves*” korában elhunyt. (SÁL. Fond. 105. Nr. 67. fol. 134r.) Ugyancsak az árközi unitárius anyakönyvbe jegyezték be azt is, hogy 1826. május 21-én keresztelték „*S. Szent Györgyi Ordinárius Notárius Titt. Kovács Gábor Uramnak*” egyik fiát, Bálintot (1848/49-ben hadnagy, egy időben a város főbírája, majd polgármestere). A bejegyzés azt igazolja, hogy városában már az 1820-as években hivatalos betöltő személyiség volt, és a jegyzői tisztséget 1831-ben is betöltötte. (SÁL. Fond. 105. Nr. 65. fol. 45r., Nr. 67. fol. 36r.)

34 Cs. Bogáts Dénes i. m. 52.

35 *Almanach, 1848–49*, 204.

36 Gál Dániel (1811–1861). Lásd: Balás Konrád: *Feljegyzések*. 3. sz. lábjegyzet.

ki a megválasztott fővezér Sombori Sándor parancsnoksága alatt álló székely haderőből.³⁷ Mint Berde Mózes, ő sem volt híve annak, hogy a székely tábor megfelelő fegyverzet és ágyúk hiányában kivonuljon Aggyagfalváról. Nem követték a tábornokot, de elsősorban nem a Berzenczeyekkel ellenkező véleményük miatt, hanem azért jöttek sietve haza, mert aggasztotta őket Háromszék sorsa, fenyegetettsége, a barcasági szászok és románok, a császári reguláris csapatok mozgolódásai.

Hazatérve Aggyagfalváról P. Hováth Albert³⁸ főkirálybíróval és Berde Mózessel 1848. október 23-án újból átvették Háromszék irányítását. Demeter József kormánybiztosi minőségében a megalakított háromtagú központi kormányban főélelmezési biztos lett. 1848. november 30-án a „*Három- és egyesült Miklósvárszékek minden népeihez*” szólva Berde Mózessel és a főkirálybíróval közreadták az aggyagfalvi határozatokat, és fegyverbe szólították 18 évtől 50 évig a szék összes férfi lakosságát.

Háromszék 1848. november 11–12-én tartott nagygyűlésén az újraalakított szék vezetőségében továbbra is élelmezési főbiztos maradt, melléje pedig segítségül Mihály Józsefet³⁹ jelölték ki. Feltételezhető, hogy már ebben az időszakban hozzákezdhetett a gyülekező háromszéki tábor ellátásának a megszervezéséhez.

Demeter József Bem felszabadító hadjáratáig maradt Háromszék főélelmezési biztos. Tisztségéből felmentést nyert ugyan, de elfoglaltságai miatt továbbra is otthon maradt, és nem utazott fel Debrecenbe. A képviselőház távolléte miatt a helyét 1849. március 2-án elhagyottnak nyilvánította.⁴⁰

1849. március 14-én újból élelmezési kormánybiztosi kinevezést kapott. Még e hónap 22-én jelezte, hogy Szeben és Brassó bevételével feladatát elvégzettnek tekinti, és hamarosan Debrecenbe utazik, azonban ígéretét nem válthatta be. Április 17-én levelében azzal *igazol*ta magát a parlament előtt, hogy csak azután jelenhetik meg a képviselőházban, ha a „*téli számadásait*” elkészítette, a szükséges élelmiszereket a jövőre nézve beszerezte és az új magtárakat felállította.

Távolléti kérelmét a képviselőházban előbb elutasították és igazolatlanak nyilvánították, de az országos és a háromszéki kormánybiztosok hivatalos értesítése után hiányzását igazoltnak tekintették.⁴¹

A világosi „*végkatasztrófa után csaknem egyedüli volt, aki a győzőknek bosszúját kikerülhette*”,⁴² már abban az értelemben, hogy a szabadságharc alatti tevékenységéért nem

37 Kővári László: *Okmánytár az 1848–9-ki erdélyi eseményekhez*. Összegyűjté Kővári László. Kolozsvár, 1861, 91–99.

38 P. Horváth Albert. 1848-ban Háromszék fő királybírája. A döntő pillanatokban ingatagon viselkedett, inkább a megbékélés híve volt. Az önvédelmi harcok elhatározásakor inkább a nyomásnak engedve döntött a küzdelem mellett. A szabadságharc leverése után ő is a feketelistára került, azonban 1850. február 21-én Sepsiszentgyörgy városától kért igazolólevéllel sikerült tisztáznia magát, bizonyítania ártatlanságát, mi több báró Jósika Samu és Horváth János pártfogásával körzeti előjárói tisztséget is kapott. Kétes politikáját igazolja, hogy a Bach-korszak alatti tevékenységéért „*bezirkvorsteri minőségben szerzett érdemeiért báróságot és érdemjeleket nyert*”.

39 Egyed Ákos: *Háromszék 1848–1849*. Kriterion Könyvkiadó Bukarest, 1978, 109.

Mihály József (sz. 1797). Keveset tudunk róla. 1850–53 között, lemondásáig, Sepsiszentgyörgy főbírája volt. Az 1840–50-es években a város egyik „*vezérfia*”. Hosszabb időn át gróf Mikó Rozália bodoki és oltszemi birtokainak gazdasági prefektusa.

40 *Almanach*, 1848–49, 204.

41 Uo.

42 Nagy Sándor i. m. 111.

került várfogságra, mert az eljárást ellene is megindították. Ürmössy Lajos szerint még vizsgálati fogságot is szenvedett.⁴³ Az ellene indított purifikációs vizsgálatot a haditörvényszék 1851. október 7-én szüntette meg. Felmentésével egyidejűleg teljes amnesztiát kapott.

Ürmössy állítása megkérdőjelezhető, hiszen 1849 novemberében a sepsiszentgyörgyi városi tanács jegyzőkönyve szerint a közgyűlésen mint főjegyző volt jelen. 1850. január 9-től, mikor Kovács kapitány cs. kir. kerületi főbiztos a „*Városi Hivatali rendszert is újjal alakban kívánván létrejuttatni*”, és személyesen nevezte ki a város vezetését, hivatal nélkül maradt. Továbbra is Sepsiszentgyörgyön tartózkodott, mert 1850. február 9-én a lemondó városi tanácsos, Benkő Mihály helyett őt javasolták a megüresedett helyre. Kovács kapitány válasza elutasító volt. Kijelentette, Demeter József „*mind Compromittált Egyén*” szóba se jöhet mindaddig, amíg az erre hivatott bizottság előtt az ártatlanságát be nem bizonyítja. A császári főbiztos intézkedéseivel a város jogait sértette meg. Mivel a választásokat mellőzte, önkényesen, a saját belátása szerint cserélte le, vagy nevezte ki a vezetőségi tagokat, a város a passzív ellenállás mellett döntött. Elhatározták, a tanácsosi állást nem töltik be, és a „*hely addig ürességbe marad, míg Demeter József magát igazolhassa, mindhogy azon helyet csakis Demeter József töltheti bé, mind mellőzhetetlen egyén.*” Sepsiszentgyörgy városa kijárta és elérte azt is, hogy új választásokat írjanak ki. Erre főbiztosi engedéllyel 1850. április 9-én került sor. Az új „*hivataloskodó testületbe*” Demeter József, még a teljes amnesztia elnyerése előtt, 80 „*szózat*” újból városi tanácsos lett, és ettől kezdve, a Kovács kapitány által nem jó szemmel nézett, „*compromittált egyén*” egyre magasabb funkciókat töltött be a város vezetésében. 1851. szeptember 7-én mint rendőrbiztos és helyettes főbíró volt jelen a közgyűlésen, decembertől pedig Sepsiszentgyörgy választott főbírója lett. Nem sokáig ténykedhetett mint a város első embere, mert 1852 szeptemberében a törvényes úton megválasztott főbíró és tanácsosait Kovács kapitány bevádolta. „*Közbizodalmat vesztett és tekintélytelen*” közegnek nyilvánítva őket, és elérte a hivatalos úton való elmozdításukat. Újból sárba tiporta a város jogait, élve hatalmával, 1852. szeptember 26-án, az új választások kiírásáig, egy ideiglenes városi tanácsot nevezett ki.⁴⁴

A főbiztos által mindenképpen félreállított Demeter József nem vonult vissza teljesen a közéletből. Az 1850-es évek közepén részese annak a mozgalomnak, amelynek tagjai a székközpontban egy reáliskola beindítását szorgalmazták.⁴⁵ 1862-től Sepsiszentgyörgy főjegyzője és egyben királyi közjegyző lett. Főjegyzői tisztségét egészen 1865-ig, hirtelen bekövetkezett haláláig viselte.

Cs. Bogáts Dénes *Sepsiszentgyörgy története* című munkájában kiemelte, hogy Sepsiszentgyörgy többek között az olyan személyeknek köszönhette előrehaladását, városiasodását, amilyen a főbíró Demeter József és Kovács Gábor, majd Császár Bálint és Gödri Ferenc polgármesterek voltak, kiknek „*neve fogalom a város történetében*”⁴⁶.

43 Ürmössy Lajos: *Tizenhét év Erdély történelméből 1849. július 19-től 1866. április 17-ig*. Kolozsvár, 1887, 34.

44 Ezekre vonatkozóan: *Tanácsi Jegyző könyv 1849be November 8dikától bészárólag 1850ig*. 1–3., 74., 241., 286. és 288. ügyjegyzék. (SZNM tulajdonában, a továbbiakban *Tanácsi Jegyzőkönyv.*), *Az 1850dik éven kezdve a S Szi Györgyi Közönség Jegyz. Könyv 1853. febr. 10. Évig.* (SÁL Fond 14. Reg. 80. Nr. inv. 1/80. 85., 98., 148.)

45 Demeter L. i. m. 30.

46 Cs. Bogáts Dénes i. m. 65.

Háromszék az 1848. november 5-i csatavesztés után

Háromszék, hogy megőrizhette a szabadságát, és nem került a General Commando karmai közé, az a székben kifejlődött kedvező körülményeknek, Berde Mózes politikájának, az úgynevezett Kiskomitéba tömörülő háromszéki forradalmároknak köszönhető. A Kiskomité olyan radikális elveket valló személyeket tömörített magába, mint Gál Dániel, Bíró Sándor⁴⁷, Gyárfás Károly, Gábor Áron stb., akik döntő lépésekre tudták bírni a szék vezetőit. Míg Gál Dániel, a Kiskomité vezetője a népgyűléseken „tüzes szónoklataival” lázba tudta hozni az egybegyűlt néptömegeket, Bíró Sándor, a rétyi református pap nyíltan vallotta, hogy minden ember egyforma és testvér. Ő volt a Kiskomité ideológusa, Háromszéken ő állt legközelebb Tánicsics Mihály és Petőfi Sándor szelleméhez, a francia forradalom eszméjéhez⁴⁸.

Berde Mózes kormánybiztos azzal, hogy a liberális nemeselek képviselőit meghagyta a vezetői állásokban, ugyanakkor Sepsiszentgyörgyön a székházban – ahogyan akkor előszeretettel nevezték, a „Nemzet Házában” – nyílt népgyűléseket tartott, elérte az érdek egységet, az egycélúság tudatának megerősödését. Háttérbe szorultak a társadalmi ellentétek, az egységes cél, a haza és a szülőföld védelme fölébe emelkedett mindennek. A népgyűléseken „mindent nyílt tanácskozásban beszéltek meg és végeztek el, hozzászólhatott mindenki, ezáltal egyetemessé, mindnyájokévé lett a védelem ügye, s ez erkölcsi szolidaritásba hozta az összes népet”⁴⁹.

Október 23. és november vége között valóságos „népparlamentekké” szélesedtek a székgyűlések. Mindenki felszólalhatott, érezhette szava és személye fontosságát, melynek következtében „hatalmas népi energiák szabadultak fel, s terelődtek a Habsburg-ellenes önvédelem szolgálatába.”⁵⁰

Háromszék népe a történelmi tradícióból következően nem követelte a nemesség félreállítását, nem törekedett a hatalomátvételre, hanem azt várta el, hogy az élükre álljon az „inteligencia”, és együtt küzdjenek a közös ellenség ellen.⁵¹ Azt szerette volna, hogy a vezetőosztály minden tagja felsorakozzék a közös ügy védelmében, és kardot fogjon a nemzeti függetlenség kivívásáért. Még 1849 nyarán is csak azt rótták fel és tekintették bajnak Háromszéken, hogy „némely főbb és gazdagabb urak és úrfiak, kik nem tiszteltek, nemigen láttatnak a táborban, de láttatnak itthon parádézolni és sok egyebet is művelni. És ez a bajoknak baja – írta a tudósító –, mert máris elkeseredésig magára vont a nép figyelmét.”⁵²

47 Bíró Sándor (1816–1877). Tábori lelkész, százados. 1848-ban a rétyi nemzetőr század szervezője és századosa. A Kiskomité radikális elveket valló ideológusa. Részt vett Háromszék önvédelmi harcában. 1849 februárjától tábori lelkész, hivataláról lemondva 1849 májusától százados a 4. székely határvédelem zászlóaljánál. A Csíksomlyón nyomtatott *Hadi Lap* és melléklete, a *Gyutacs* szerkesztője. A szabadságharc után bujkálni kényszerült, álnéven nevelősködött. A kiegyezés után lelkész. Monostorszezen halt meg.

48 Egyed Ákos i. m. 94.

49 Jakab Elek: *Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848–1849-re*. Budapest, 1880, 435.

50 Egyed Ákos i. m. 102.

51 Ez cseng ki a székely nemes kilyéni Székely Gergely soraiából is: „Általános lett a katonakötelezettség, azaz mindnyájan megtanuljuk a katonáskodást, s ha ellenség támadja meg a hazánkat: szegény és gazdag, nemes, gróf és herceg testvériesen sorba állva, megfogjuk mutatni, hogy valamint apáink régen, úgy mi is most megtudjuk védeni a jó királyt és az édes magyar hazát.” (Székely Gergely: *Hetvenhárom év itthonn. Korrajz és politikai elmélkedések*. Brassó, 1893, 29.)

52 *Honvéd*, 149. sz. 1849. június 20., 591.

1848 őszén Berde Mózes volt az, aki a maga oldalára tudta sorakoztatni a liberális nemességet, ugyanakkor maga is katonarendű lévén – az érdekeikért küzdött az országgyűlésen –, hallgatott rá a székelység és feltétel nélkül el tudta fogadni az intézkedéseit. Egyszóval ő volt az az „egyedüli lehetséges ember”,⁵³ aki „bölcs és buzdító tanáccsal és tapintatügyes kormányával fenntartotta Háromszéken a belső rendet és békességet”⁵⁴.

Előnyére volt Háromszéknek az is, hogy akkor, amikor a szék vezetősége az agyagfalvi székely nemzetgyűlésre távozott, olyan ideiglenes tisztséget nevezett ki maga helyett, mely nem várokzott karba tett kézzel, hanem minden erejével a szék védelmének a megszervezésére összpontosított. Gidófalvi János széki jegyző főkirálybírói minőségben, Pap Mihály⁵⁵ nyugalmazott őrnagy, mint katonai főparancsnok, állandó kapcsolatban álltak az Agyagfalván tartózkodókkal, és döntéseiket a székely nemzetgyűlés szellemében hozták meg. Ennek köszönhetően a hazatérő székvezetőség, mikor október 23-án átvette az irányítást, Háromszéken egy forrongásban és készülődésben lévő népességet talált.⁵⁶

Az október végén megalakított, úgynevezett Háromtagú kormánynak csak folytatnia kellett a már megkezdett és védelemre berendezkedő intézkedéseket. Október 25-én fegyverbe szólítottak minden, 18 és 50 év közötti háromszékit. Helységenként alakulatokat hoztattak létre, amelyek élére a helyi nemességből választottak tiszteket. Zágóban, nyomban a fegyverbe szólítás napján intézkedtek: „Mint, hogy a’ nemzetünk egy része az Agyagfalván tartott Székely Nemzet Gyűlése Következésibe már táborba vagynak – olvasható a falujegyzőkönyvben –, az idehazavalók is a fegyverbe Gyakoroltassanak a Köz Csend és rend, mely már is rendtelenségbe jött, hogy fenn tarthasson Tiszteknak választattak, Századosok: idősb. Vajna László, Bitái Sámuel, Főhadnagyoknak: Barabás József, Kisantal Pál, alhadnagyoknak: Zsidó György, Izsák János, Strásamestereknek: Földes Ferenc, Csorja János.” A felsorolt nemzetőrtiszteket a gyakorlatoztatások mellett azzal is felhatalmazták, hogy jogukkal élve általuk „a Ns Közönségbe a’ legnagyobb tsend és rend (meg)tartasson, a Kihágók, Kitsapongók, a leg Keményebben meg büntetessenek”. Október 31-én, mivel a faluban „a mostoni Zavaros Környülmények mián (...) a bajok is nőttön nőnek, annak eltanátlására és rendezésére” nem elegendő a már szolgálatban levő nemzetőrtisztek száma, a falugyűlés úgy döntött, hogy segítségükre még tizenegy „örtisztet”

53 Jakab Elek i. m. 457.

54 *Brassói Lap*, 10. sz. 1849. május 17.

55 Pap Mihály (1782–1865). 1840-ig szolgált a 15. székely határőrezredben. Kézdivásárhelyen élt, és hatvanöt éves kora ellenére 1848 októberétől aktívan részt vállalt Háromszék mozgósításának és védelmének a megszervezésében. December 3-tól az erdővidéki székely csapatok parancsnoka. December 6-án a császáriak fogságába esett. Nagyszébenből csak 1849. március 11-én, a város bevételkor szabadult meg. Május 8-tól honvédelezredes, előbb Brassó, majd Kézdivásárhely térparancsnoka, júliusban pedig az Ojtozi-szoros őrségének a parancsnoka. A szabadságharc után egy ideig bujkált, de 1850 végén jelentkezett a császáriaknál. Halálra ítélték, majd 1851 augusztusában kegyelem útján nyolc év várfogságot kapott. Előbb Gyulafehérváron, aztán Olmützben raboskodott. 1854-ben kegyelem útján szabadult.

Gidófalvi János (1786–1875). Szotyori birtokos, Sepsiszék közügyésze, 1843-ban királyi pénztárnok. 1848-ban a szerveződő háromszéki nemzetőrség egyik vezetője. Mint széki jegyzőt az Agyagfalvára menő P. Horváth Albert helyett ideiglenes főkirálybíróvá nevezték ki. Mindkét fia részt vett a szabadságharc küzdelmeiben. Károly mint hadnagy, feltehetően a segesvári csatában esett el, László pedig saját lován, mint közhuszár állt a székely huszárezred márkosfalvi századába, és főhadnagyi rangig jutott el.

56 Egyed Ákos: *Erdély 1848–1849*. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csikszereda, 1998, I. köt., 252–253.

választanak „*Tit Bartha Miklós Úr, Bíró Gál István, Izsák Ferencz őrm(ester), Csákány Ferenc, Csekme András, Kisantal István, Székely György, Székely Ferenc, Antal Mihály, Antal András Káplár, Csoma Sigmond Bíró, Polgártársaink*” személyében.⁵⁷

Nemcsak a falvakban erősítették meg a közbiztonságot és örködték a rend fenntartása felett, hanem a szék határait is jelentős nemzetőrcsapatokat indítottak. Rövid idő alatt a Rikától Hidvégig, Aldobolyon és a kökösi hídon át, a bodzai és ojtózi szorosokig örökordon védelmezte Háromszéket.

Ezeknek az intézkedéseknek köszönhetően az ellenség és a General Commando császári serege nem léphette át Háromszék határait. Így maradhatott szabadon, mint egy sziget, ez a térség, ahol a lelkes ifjúságból toborzódott 12. honvédszászlóalj honvédsége, az idemenekült Kossuth-huszárok, a szabadságharcos forradalmárok, az önkéntesek az 1848. november 5-i vesztes csata után menhelyet találhattak. A Háromszékre menekült Matskási Antal így emlékezett vissza ezekre a napokra: „*Marosvásárhelynél (...) megverettetvén a székely-sereg, Háromszékre vonult, kísérve a 12-ik zászlóalj is, nem nagyszámú Kossuth-huszárok által. Háromszéken legfőképp lelkesülve találtuk elsősorban Kézdivásárhely vitéz polgárait, másodikban a volt határőröket, kik a 12-ik zászlóalj, a Kossuth-huszárok, s a hazából egynehány odamenekültekkel Háromszék intelligentiájának egynehányadával fellelkesítettük előbb a népet, s végül magát az igen szépen viselő háromszéki összes intelligentiát.*”⁵⁸

Matskási az intelligencia alatt a helyi nemességet értette. Idézett leveléből tudható meg, a menekültek lelkesítésének köszönhető, hogy a birtokosságnak az a része, amely még kételkedett, és kilátástalannak találta a helyzetet, az önvédelem pártjára állt: „*Bár valószínűnek látszott, hogy Háromszék leveretése alkalmával a birtokosság, az intelligencia esik áldozatul, minden fenyegetődzések dacára a legtöbbet kockáztatva, kevés habozás közt közibünk sorakozott.*”⁵⁹

Az 1848. november 11–12-i népgyűlésen döntő pillanatokhoz érkezett Háromszék. Megvitatták a fegyveres önvédelem lehetőségeit, és a General Commandóhoz írt levelükben tudatták, Háromszék nem lép fel támadólag, de szükség esetén védekezik, vagyis feltételiesen, de kimondták az önvédelmet. Puchner válaszüzenete lesújtó volt. Felsorolta Háromszék bűnlajstromát, kijelentette, amennyiben nem hódolnak meg feltétel nélkül, a General Commando fegyverrel kényszeríti őket a megadásra. Nyilvánvalóvá vált, sürgősen készülni kell a fegyveres önvédelemre. Meg sem született a döntő határozat, 1848. november 26-án az ellenség megtámadta és lemészárolta a bodzai őrséget, rátámadt a Hidvégnél strázsáló nemzetőrségre, Heydte árulás útján megszállta Erdővidék jelentősebb falvait. Gábor Áron a siettében öntött két vaságyújával megjelent Sepsiszentgyörgy piacterén. A támadás hírei, Erdővidék lefegyverzése valóságos népforradalmat váltott ki a szék központjában és egész Háromszéken. November 28-án elhatározták a fegyveres önvédelmet. A felszólított falvak népe gyülekezni kezdett a székely táborba. Csak Lemhényből, mikor „*Kirukkolt a nemzet Sepsibe a Kökös hidgyáchoz Táborba, 28dik November 1848.* – jegyezte fel naplójá-

57 *Határozati jegyzőkönyv 1846–56. A zágoni nemes közönség jegyzőkönyve kezdődik december 19-én.* 81–83. Ezúton mondok köszönetet Cserey Zoltán történész-muzeológusnak, aki a falujegyzőkönyvet rendelkezésemre bocsátotta. (Továbbiakban *Határozati jegyzőkönyv*.)

58 Matskási Antal levele 1873-ból. 1848–49. *Történelmi Lapok.* V. évf. 12. sz., 1896. június 15., 106–107.

59 Uo.

ba Weress Alajos nemzetőr százados – *jelen voltunk összesen 347-en*⁶⁰. Ez azt jelentette, hogy a hívó szóra, szülőföldje védelmére falujából minden, fegyvert fogható ember megjelent. Ez volt a jellemző a szék összes településére. Több mint tízezer fegyveres sereglett a háromszéki székely táborba. November 29-én az ellenséges erők támadó csapatmozgásaira reagálva kiindultak Hidvég irányába, egy kisebb egység pedig a Bodzák felé. November 30-án Árapatak, Hidvég térségében megszólaltak Gábor Áron ágyúi. Ezzel kezdetét vette Háromszék egy hónapig tartó önvédelmi harca.

A háromszéki sereg élmezésének megszervezése

A marosvásárhelyi csatavesztés után a Háromszékre menekült 12. honvédszászlóalj légnévsége, az önkéntesek és a Mátyás-huszárok ellátása volt az első számú gond. Az élelem mellett számukra napidíj is járt, a huszárság lovainak pedig zab és széna.

A honvéd- és huszártiszteket a módosabb családoknál szállásolták el. Pap hadnagy egy 1848. december 23-án kiállított nyugta szerint Kökösbén volt kovártélyban.⁶¹ Farkas Ignác, „*a háromszéki tábor összes löszerraktár gondnoka*”⁶² 1848. december 13–25. között Sepsiszentivánban Jakab Lászlónál, december 26–30. között Csia Bálintnál, december 31. és 1849. január 4. között Kilyénben Czákó Józsefnél volt elszállásolva.⁶³ A Marosvásárhely alól visszavonuló K. Horváth Ignác,⁶⁴ miután 1848. november 15-én Csíkszéken és a Kászonokon át Kézdimartonfalvára érkezett, ahol egy kis birtoka volt, huszárait a nemesség szállásolta el. Századának két szakasza Kézdimartonfalván, egy Petőfalván, egy pedig Tamásfalván kapott kovártélyt, K. Horváth Ignác pedig Pávai Vajna Tamás „*nemes uramnál*” szállt meg.⁶⁵

Székely Gergely⁶⁶ emlékezett meg arról, hogy a kétszínű Dorschner ezredes,⁶⁷ aki megígérte, hogy felfegyverzi Csíkszéket és Háromszékkel szövetkezve lép fel a császáriak

60 *A Költön adottakról és Egyebekről való Jedzék 1845. 9ber 9en Kezdődöt*. Weress Alajos nemzetőr százados jegyzetei. SZNM irattára, Leltári szám 65 894. Továbbiakban *Weress A. jegyzetei*. (Lásd a kötet végén).

61 Ny. Gy. SZNM irattára.

62 Farkas Ignác (1809–1893). 1825-től szolgált a 15. székely határőr ezredben. 1848-ban ezredfoglár Kézdivásárhelyen. Az önvédelmi harcok idején a háromszéki löszerraktár gondnoka. Részt vett a szentpéteri ütközetben, majd Bem seregében Borgóprundnál harcolt. 1849. január 31-én hadnagyi rangra javasolták, február 15-től hadnagy, majd főhadnagy lett a 15. (II.) székely határegredben. Május 16-tól a 2. székely határvéd-zászlóaljban százados. Júliustól Bem 2. székely gyalogtestőr századának a parancsnoka. 1850-től Bereckben élt, a közigazgatásban dolgozott, és 23 évig egyházi főgondnokként tevékenykedett. Naplótöredéke 1848–49-ből az SZNM irattárában van, leltári szám 65 894. Továbbiakban *Farkas I. naplótöredék*. (Lásd a kötet végén).

63 *Farkas I. naplótöredék*.

64 K. Horváth Ignác (1814–1915). Lásd: Demeter Lajos: *Gál Sándor-levelek*. 25. sz. lábjegyzet.

65 Demeter László: *Kovachich Horváth Ignác alezredes emlékirata az 1848–49-es forradalom és szabadságharc székelyföldi eseményeiről*. Határvidék 1862–1918. I. 28.

66 Székely Gergely (1812–1897). Kilyénben született. Mint végzett ügyvéd Háromszék tb. jegyzője és táblabírája volt. 1848. szeptember 12-től hadnagy a 15. Mátyás-huszáregredben. 1849. február 1-jétől főhadnagy a II. székely huszáregredben. Kiss Sándor ezredes segédtszjtje. 1849. július 2-án a kökösi csatában megsebesült. 1861 és 1867-ben alkirálybíró Háromszéken. Később országgyűlési képviselő. A Székely Mikó Kollégium főgondnoka. Haláláig Kilyénben élt.

67 Dornmihali Dorschner Ferenc (1795–1852). Ezredes, a 14. (I.) székely határegred parancsnoka. Az agyagfalvi székely haderő Csík-Gergyói dandárának a parancsnoka. Az 1848. november 5-i csatavesztés után „*pacifikálta*” Csíkszéket. Bem seregének a közeledtekor, 1849. januárjában Nagyszebenbe szökött. A császári seregében összekötő tiszt az erdélyi orosz csapatok főhadiszállásán Lüders tábornok mellett. Mint vezérőrnagyot nyugalmazták 1850-ben.

ellen, 1848. november 8-án gróf Bethlen János⁶⁸ Csíkszékbe menekített harminchatezer ezüst forintos táborikasszáját lefoglalta. Ebből bankjegyekre váltva Háromszékre, a sepsiszentgyörgyi székely huszárezred pénztárába csak ezer forintot küldött. Ezt az összeget a Kossuth-, vagyis a Mátyás-husárok napidíjának a kifizetésére fordították. Miután ez az összeg elfogyott, a szék levéltárában őrzött úgynevezett „*czofalvi arany csákányok*” értékesítéséből fedezték a zsoldok kifizetését.⁶⁹

A nyugta-gyűjteményben 1848 decemberéből zsoldfizetéssel kapcsolatban csak két utalvány maradt meg. Az egyik szerint december 8-án Demeter József arra adott utasítást, hogy Botos József Kossuth-husár tizedesnek és a vele együtt „*ordináncon lévő öt legényeknek*” a hatkrajcáros napidíjat fizessék ki. A másikat ugyancsak Demeter József hagyta jóvá. Arra adott utasítást, hogy a Gál őrmester által igazolt, futárszolgálatot teljesítő Balázs Józsefnek, „*minthogy a többinek adatik fizetés*”, úgy neki is a napi zsoldot ki kell fizetni.

Az utólagos elszámolásokkor, feltételezhetően 1849 telén az említett Botos huszártizedes utalványa alján azt jegyezték meg, hogy a hat husárnak 1848. december 8-tól kezdve 1849. január 7-ig összesen 45 forint zsoldot fizettek. A másik utalványon Balázs József futárnak 1848. december 10-től 1849. január 7-ig összesen hét forint zsoldot adtak. A gyergyói szabad lovascsapat 1848. december 31-i, Illyefalván kiállított elszámolásában a parancsnok hadnagy a december 6. és 31. közötti időre 32 forint 30 krajcárt, az őrmester 12 forint 8 krajcárt, a hat tizedes fejenként 4 forint 56 krajcárt, (a hetedik december 23-ig, mert ezen a napon „*az Ellenség által elfogattatott*”, 4 forint 20 krajcár zsoldot) vételezett fel. A legénység 28 tagja az említett időszakra személyenként 3 forint 36 krajcárt kapott. Kettőnek a felvett zsoldja, mert december 23-án fogságba estek, csak 3–3 forint volt. A Székely Nemzeti Múzeumban előkerült, és lisznyói Jáni József adományaként nyilvántartott hiányos „*Tápjegyzék*” megmaradt lapjai a 86. honvédszászlóalj harmadik századának 1849. május havára kifizetett zsoldjegyzékét tartalmazzák. A század, a tisztekkel együtt 150 főből állt. A százados havi zsoldja 120, a három hadnagyé fejenként 58, a két őrmesteré pedig 12 forint 24 krajcár volt. A tizenkét tizedes egyenként 8 forint 16 krajcárt, a legénység ennek felét, egy hónapra 4 forint 8 krajcárt, vagyis napi 32, illetve 16 krajcárt kapott.⁷⁰

68 Életrajzát lásd *Almanach 1848–49*, 113–115.

69 Az útjavítás alkalmával előkerült cőfalvi aranyelet értékesítésének ügyét a honvédség felállítására kapcsán először 1848. augusztus 9-én a sepsibeseneyői Forró Ferenc vetette fel. (*Kolozsvári Híradó*, 46. szám., 1848. augusztus 18.) Székely Gergely szerint a szék levéltárában őrzött aranycsákányok értékesítését Máday Ferenc századosra bízták.

A sepsiszentgyörgyi Állami Levéltárban két tiszti számadás található. Feltételezhető, hogy az egyikben szereplő 1300 forint és a másikban az 1000 forintra szóló elszámolás éppen az eladott aranycsákányok pénzüsszegét fedi. Az egyik számadoló tisz, feltételezhetően Szentkereszti Zsigmond, az 1848 novemberében „*Székely Gergely hadnagy Úr által Weér századostól*” átvett 1000 és a Háromszéki Bizottmánytól kapott 1300 forintra nyújtott be „*számadatot*”, melyből összesen 1276 forint és 36 krajcárt költött el. (Négy hadnagyának és a legénységének a zsoldba 1142 forint 06 krajcárt, a két szabónak 132 forint 54 krajcárt, a kovácsnak pedig 1 forint 36 krajcárt fizetett.) K. Horváth Ignác, aki „*az osztálya számára jutott Arany részvény felől*” felvett összegről számolt el, a három századosának összesen 211, a négy hadnagyának 107, pattantyúsainak Bölönben és december 22-én Középjátn 16 forint 40 krajcárt fizetett ki. Legénységének 1848. december 11. és 30-a között, öt alkalommal 451, a gyaloghuszárjainak pedig két alkalommal, december 16-án és 22-én összesen 86 forint 20 krajcár zsoldot adott. Ezekon kívül a bölöni mészárosnak 11 forint 12 krajcárt, a svadron kovácsnak pedig a vasalásokért 20 forint 12 krajcárt fizetett. (SÁL. Fond 77., Nr. 22., fasc. XXII., volum VII., Gödri Ferenc gyűjt. [1835–1888], fol. 116., 133.)

70 Ny.Gy. SZNM irattára. A gyergyói szabad lovascsapat elszámolása a levéltárban. (SÁL. Fond 77., Nr. 22., fasc. XXII., volum VII. Gödri Ferenc gyűjt. [1835–1888], fol. 117.)

A Háromszékre menekülők nagy része 1848. november 9. és 15. között érkezett meg. Az ők és a gyarapodó tábor ellátása pedig halasztást nem tűrt. A székközpont tartalékai szűkösek és kifogyóban voltak. Ezért adták ki azt a rendeletet, amelyben a székely tábor megalakulásáról tudósították a falvakat, és a célszerű adakozásra kérték fel őket. *„Honunk megtartására egy Székely tábort alakított nemzetünk, s ezen tábor élelmezésére a választott élelmezési bizottmány 1848. november 14-én meghatározta, hogy minden helység a kiszakítandó tábora számára raktárt állítson, hová minden szántóvető gazda össztermésének tized részét beadni tartozik.”*⁷¹ Ugyanezekben a napokban kérte az élelmezőbizottság Háromszék településeitől azt is, hogy a nagyobb falvak *„bár két marhát, a kisebbek egyet-egyet adjanak a honvédek és Kossuthok élelmezésére, mert ezen elszánt harcos ifiak, kik harmadnap óta éltere-halálra küzdenek a törvényhatóság és falvak s népei oltalmáért: nem éhezhetnek”*⁷².

A felszólítások nem a pusztába kiáltott szavak voltak. Például a pávaiak közül 151-en adakoztak, és összesen 88 köből rozstot, 20 pár „változót”, 20 sing posztót és 51 forint készpénzt gyűjtöttek. A községi jegyzőkönyv nemcsak az adakozók, hanem a tizenhét félreálló nevét is megörökítette.⁷³ Zágóban 1848. november 15-én tartottak falugyűlést. Megtárgyalták a Mátyás-huszárok számára szükséges porciók beszolgáltatását, és úgy egyeztek meg, hogy most, az első alkalommal a beszállítandó szénamennyiség nagyobb részét Bartha Miklós vállalja magára, *„a’ Zabb egy részétt (...) mint egy 150 Portiot, hogy ha Sietve Kellenék, egy néhány jobb érzésű atyánkfia (...) ez uttal ingyen fogják megadni, mint azonáltal oly feltétel alatt, hogy ha még rovalal léend, akkoron Ki Ki által (...) az ezutáni Portio rovalal (...) Személy Szerint, a Külső birtokosokra (is) aránylagoson”* legyen felosztva.⁷⁴

Háromszék Központi Kormánya 1848. november 26-án, a fegyveres önvédelem elhatározásakor a székely tábor ellátásáról, élelmezéséről is intézkedett. Ha nem hamarabb, ebben az időszakban építette meg Sepsiszentgyörgy városa a két sütödét, ahogyan nevezték *„a portzio sütő kemenczéket”*, és adott helyet az élelmiszer- és ruházati raktáraknak, a kórháznak stb.

A szék irányítása kettős szerkezetű volt. A Sepsiszentgyörgyön székelő Honvédelmi Kormány, más néven Központi Kormány mint végrehajtó hatalom magába foglalta az élelmezési biztosokat, a főparancsnokokat, a 120 tagú Honvédelmi Bizottmányt. Megmaradt hivatalában a főkirálybíróval az élen a széki vezetés is, de ez csak az adminisztratív ügyeket intézte. A katonai hatalom a Haditanácsban tömörült.⁷⁵ A székely haderő parancsnokává Dobay Károly ezredest⁷⁶ nevezték ki, kinek segédje Gál Sándor százados lett. Sombori Sándor⁷⁷ segédjévé Gál Dánielt, Nagy Imre alezredes⁷⁸ mellé pedig Potsa Ferencet, Cseh Sándort és Hankó Dánielt jelölték ki.

71 Bartha Károly: *Páva község története (kézirat)*. 40. Ezúttal mondok köszönetet Gazda Enikő muzeológusnak, aki a tulajdonában lévő kéziratot rendelkezésemre bocsátotta. Továbbiakban *Páva története*.

72 Imreh István i. m. 129.

73 *Páva története*. 40.

74 *Határozati jegyzőkönyv*. 83–85.

75 Egyed Ákos i. m. 130–136.

76 Dobay Károly ezredes. Lásd: Balás Konrád: *Feljegyzések*. 7. sz. lábjegyzet.

77 Sombori Sándor (1794–1860). Lásd: uo. 5. sz. lábjegyzet.

78 Nagy Imre (1799–1859). 1816-tól folyamatosan szolgált a cs. kir. hadseregben, 1844-től őrnagy, 1848. augusztus 16-tól alezredes a 11. székely huszárezredben. Mint dandárparancsnok vett részt Háromszék önvédelmében. December közepétől beteg lett, és visszavonult. 1849 januárjában jelentkezett a császáriaknál, ahol május 23-án ezredessé léptették elő. 1850-ben mint császári vezérőrnagyot nyugalmazták.

Háromszék területén, Sepsiszentgyörgyön, Kézdivásárhelyen és Baróton térparancsnokságokat, Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen hadbíróságokat állítottak fel. Határozatot hoztak arról, hogy a parancsszegőket, ha birtokos vagyonekkozással büntetik, ha pedig más rendű székely, főbelövik. A táborban a rendbontókat, a táborból elszökőket rögtön halállal büntetik. Intézkedtek, hogy az otthonmaradottakból az 50 éven felüli férfiakból a falvakban helyőrségeket nevezzenek ki. Páván „*az 50 éven felüli itthon maradt férfiakból a Hegyfarkon őrség állíttatott fel.*” Itt történt meg az, hogy a falusbíró Domokos Lajos felszólítására Varga Tamás nem akart őrségre menni, és „*mocskos szóval illette*” a bírót. Ezért rögtön három forintra ítélték, és a büntetés összegét a határozatok értelmében az önkéntesek ruházatának a beszerzésére fordították.⁷⁹ Zágónban a falu határán három helyen tartottak őrséget. A legkiemelkedőbb helyen, az ellenséges veszély esetére lármafát állítottak. Ugyanitt arról is intézkedtek, hogy az „*Őr vonalra Kirendelendő Lovasoknak Széna Portiot (...) a zágoni Bodzán lakó Oláhok*” fogják adni.⁸⁰

Megszervezték a hírközlő szolgálatot, harangszóval jelezték a veszedelmet, kialakították a futárszolgálatot, a szállítási rendszert, az élelmező bizottmányok intézményét. Mindezek létrehozásában nagy érdeme volt Demeter József és Mihály József élelmező főbiztosoknak, akik a határőrség korában jól bevált intézményrendszerre alapozva oldották meg a posta- és futárszolgálatot, a szekerezést és az élelemszállítást a falvak, a raktárak, illetve a központi raktár és a táborozók között.

A több mint 10 000 emberre gyarapodott székely tábor élelmezését nem tudta teljességében kielégíteni a központi raktár. Ezért Demeter József december 5-én úgy intézkedett, hogy csak a „*Honvédek, a Kossuth- és Székely lovasok tartassanak központi élelmezésből*”, a nemzetőröket pedig a saját falvaik lássák el élelemmel.⁸¹ Ez nem volt rendkívüli intézkedés a székelyek körében, a régi hadszervezetükben két hétig a katonának magának kellett gondoskodnia az élelmezéséről. A háromszékiek a táborozás alatt „*részint az állomásaikhoz közellakó ismerőseik szívességéből, s nagyobb részben saját tarisznyáikból élelmeztek magukat*”⁸². Ez az élelmezési mód „*sok baj forrásává is vált, mert a zsellércsaládok nem tudták ellátni a táborba vonult férfijaikat, azt viszont megalázónak tartották, hogy más családok tartsák el*” őket.⁸³ Székely Gergely meggyőződése az volt, hogy részben éppen a kifogyott élelmiszeres tarisznyák miatt hagyták el nagyon sokan a tábor 1848. december 24-e környékén.⁸⁴ Matskási Antal szerint az élelemszűke miatt ösztönözték a Kiskomité tagjai Dobay ezredest Brassó megtámadására, „*hogy a már élelméből kifogyott székely asszonyokat – emlékezett vissza – mentsük fel a táborba télvíz idején, nagy hóban a tüzeknél elkovártélyozott férjeik élelmezésétől*”⁸⁵.

79 Páva története. 40.

80 Határozati jegyzőkönyv. 83–85.

81 Imreh István i. m. 129.

82 Székely Gergely i. m. 30.

83 Egyed Ákos i. m. 139.

84 Székely Gergely i. m. 31.

85 1848–49. Történelmi Lapok. V. évf. 12. sz., 1896. június 15., 106.

Az élelmezőbiztoságok és -biztosok

Minden faluban külön választott bizottmányok és biztosok alakultak. Ezek általában egy elnökből, jegyzőből és két-három, sőt több tagból is álltak. Az elnök rendszerint nem volt azonos a falusbíróval, de a rovatok begyűjtésénél viszálykeltés nélkül együttműködtek. A falusi bizottmányok elsősorban arról intézkedtek, hogy a terménymennyiséget, a lisztet és kenyeret, a takarmányt, ugyanakkor a pénzt a falutagokon begyűjtsék és rendeltetési helyére szállítsák.

Páván az ötven éven felüli férfiakból Imreh Miklós elnökletével héttagú bizottmány alakult, „*mely bizottmány a rendeletek pontos teljesítésére*” esküdött fel.⁸⁶ Zágónban Tompa János, Gyárfás György és Bereczky Lázár élelmezési biztosok az 1848. november 21-én egybegyűlt falugyűlés előtt adták elő a kiküldetésük célját: „*Minek utána – olvasható a falujegyzőkönyvben – küldetések okátt hazafiui buzgalommal megmagyarázták volna, az olvasandók fel olvasása után bizottmányunk, Nemzet Őreink tisztjei és a Közönség elől járóira bízták a további munkálkodásokat, melynek Következéséül meghatároztuk, hogy a jövő pénteken, az az 24ik novembris bizottmányunk és minden jó érzésű atyánkfiait össze gyűttvén ezen szent czélt Kinek Kinek tehetsége Szerint elé mozdítani törekedünk.*”⁸⁷

Végiglapozva a nyugták gyűjteményét, elsősorban az tűnik ki, hogy általában Demeter József főélelmezésügyi biztos az alkirálybírók útján értesítette a falvakat, és kérte az illető településekre eső élelemmennyiség begyűjtését és a székközpontba szállítását. Kézdiszékben az almásiak szentkatolnai Cseh Ignác alkirálybíró 1849. február 6-án kiadott körrendelete értelmében, azaz „*hivatalos tudósítása következtébe*” küldtek a szekeres Felszegi András által „*a fenn álló tábor Számára három Köből rozslisztból sült 91 Kenyereket*”⁸⁸. A sepsiszéki Besenyőről 1849. február 11-én ugyancsak az alkirálybíró, esetükben Sepsiszék alkirálybírája, szotyori Nagy András rendeletéből vittek az élelmezési raktárba „*Két köből Gabonából sült 60 darab Kenyereket*”⁸⁹. Kivételes esetekben megtörtént az is, hogy „*Fő élelmezési Biztos, tisztelt Demeter József Urnak személyes rendelete következésibe*” intézkedtek a helybeli biztosok. Például az oltszemiek 1849. február 12-én az ő parancsára szállítottak „*száz husz darab Kenyeret, négy Köből gabonából sültet*” Sepsiszentgyörgyre.⁹⁰ A kézdiszentlélekiek február 14-én ugyancsak Demeter József rendeletéből szállították le Sepsiszentgyörgyre a falura kirótt 25 köből rozsból az „*öt köblöt lisztül*” és adták át Gyárfás Sámuel élelembiztos-raktárnoknak.⁹¹

Eltekintve a fenti példáktól, a megszokott eljárás a négy királybíró értsítése útján történt, akik a maguk során, körlevelekben tudósították a falvak biztoságait, azok pedig a rovatok pontos végrehajtásáért voltak felelősek.

⁸⁶ Páva története. 41.

⁸⁷ Ny. Gy. SZNM irattára.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Uo.

Az ispotály. Hadikórház Sepsiszentgyörgyön

Háromszék központjában 1848. november vége felé, esetleg december első napjaiban felállított hadikórházzal kapcsolatban 54 nyugta és igazolvány maradt fenn. Nagyrésztük, negyven darab 1848 decemberéből való. A legelsőt december 4-én Vérfi Sándor,⁹² a 12. honvédszázalaj 3. századának őrmestere írta alá, az utolsót 1849. január 29-én állították ki. Az igazolások tartalmából, ha csak vázlatosan, de az időszakosan, két-három hónapon át működő hadikórház tevékenysége megismerhető.

Nem tudható, hogy a kórházterem, vagy -termek a város melyik épületében voltak berendezve. Csak feltételezésekre szorítkozhatunk. A városi tanács a cs. kir. Kerületi Biztosság R.10517-es számú, 1850-ben keltezett átiratára válaszolva említést tett egy „*régi kórházról*”, azonban elhelyezése kapcsán ezen kívül szóba hozta a Veress és Alsó fogadókat, illetve a Daczó család által épített Bálházat is.⁹³ Ebből következően, az önvédelmi harcok idején a hadikórház legelfogadhatóbb elképzelések szerint az említett régi kórházban lehetett, amely a volt székely huszárezred telkén állhatott, de szükségmegoldásként berendezhették azt a Bálházban, a fogadók, vagy a Stábális háztól délre, a tisztii lakok egyikében is.

A hadikórház élén december folyamán mint kinevezett „*kórházrendező biztos*” a város egyik tanácsosa, Gyárfás Dávid⁹⁴ állott, és intézte a rábízott „*ispotály*” ügyeit. 1849. január 13-tól állásából az ugyancsak városi tanácsos és „*kórházfelügyelő*” Császár Sámuel⁹⁵ váltotta fel.

A kórházfelügyelő biztos ügyintézői tisztet töltött be és az adminisztratív ügyeket kezelte. Nyilvántartotta az internáltakat, a kórház fekvőbetegeit, az elszállásolt lábadozókat. Az élelmiszerraktárból ő felvételezte a kenyéradagokat, és felvigyázta, hogy minden beteg és sebesült megkapja a kenyérporcióját. Ezeken kívül tüzelővel, világítószerral látta el a kórházat, ő szerezte be a tisztálkodáshoz elkerülhetetlenül szükséges szappant, illetve a „*szpeciális élelmiszereket*”⁹⁶. A fennmaradt nyugták szerint Gyárfás Dávid 1848. december 15-én Prázsmáron 6 font rizkását, 8,5 font „*gyöngykását*” vásárolt, december 19-én

92 Vérfi Sándor. A Torda megyei Mezőcsáváson született. Ügyvédi diplomát szerzett. 1848. augusztus 18-án állt be a Marosvásárhelyen alakuló 12. honvédszázalajhoz. Részt vett Háromszék önvédelmi harcában. Mint őrmester zászlóalj 3. századában szolgált. Tizedessé 1848. augusztus 27-én, őrmesterré november 13-án, hadnaggyá 1849. május 9-én léptették elő. Főhadnagyi kinevezését 1849. június 14-én kapta meg. A fegyverletétel után, 1849 decemberében büntetésből az 52. császári gyalogezredhez sorozták be. 1857-ben szerelt le.

93 1850. szeptember 26-án a városi tanács a Kerületi Főbiztosság szeptember 23-án kiadott átiratára válaszolva írta, hogy „*a régi Kórházon kívül mást felajánlani nem lehetvén, azon okból, hogy a rendeletben említve lévő Veres-fogadónak felső része Tisztii laknak jelentetett bé – az Alsó, az Utasok számára vendéglő is kibéreltetvén, senki kezéből ki fogni nem lehet, a Bál Ház össze lévén romolva, csak igen nagy költséggel helyre állítható, s még akkor se bátoroság annyira, hogy a betegek biztosan lehessenek benne.*” (Tanácsii Jegyző Könyv 1849-be November 8dikától bézárólag 1850-ig. A SZNM tulajdonában. Továbbiakban *Tanácsii Jegyzőkönyv*).

94 Gyárfás Dávid. „*Felsőbb tudományokat*” végzett a Nagyenyedi Bethlen Kollégiumban. A királyi táblán „*törvénybenni jártasságát*” továbbképezve 1828-ban jött haza Sepsiszentgyörgyre. Itthon birtokán gazdálkodásba kezdett, de a városnál közhivatali is vállalt. Előbb városi aljegyző, majd főjegyző és városi tanácsos. A széknél számfelveti táblabíró volt. A szabadságharc után is hivatalban maradt Sepsiszentgyörgy városánál.

95 Császár Sámuel. Gyárfás Dáviddal együtt 1813-ban subscribált a Nagyenyedi Kollégiumba. Hazakerülve gazdálkodott, és városi hivatali vállalt. 1848–49-ben városi tanácsos. A szabadságharc után továbbra is hivatalban maradt.

96 Ny. Gy. SZNM irattára.

5 kupa hájzsírért 6 forint 30 krajcárt fizetett, december 21-én 4 kupa „*semjekásáért*” Szabó Istvánnak 1 forint 36 krajcárt, december 22-én pedig Ütő Gábornénak a fél véka szilváért 1 forint 40 krajcárt adott.⁹⁷ A felsoroltak alapján, habár nincs rá bizonyíték, azt feltételezzük, hogy a kóroda mellett egy kisebb konyha is működött, ahol a bevásárolt kásafélékből és a központi élelmező raktárakból felvételezett élelmiszerekből meleg ételt is készítettek a betegeknek.

A kórház szerény lehetőségek között, csak a legelemibb feltételeket – fűtött kórtermet (Császár Báltinttól 7 forint 30 krajcár értékben 1848. december 29-én egy öl asszú-fát vásároltak),⁹⁸ szalmazsákos ágyaikra tiszta ágyneműt (adományokból, magánszemélyek kezdeményezte gyűjtésekből), hosszú téli estéken a gyertya-világítást (1848. december 18-án 5 font gyertyát szereztek be, fertályát 42 krajcárért Csulak Istvánnétól)⁹⁹ – biztosította. Hangsúlyt fektettek a betegek tisztálkodására és tisztán tartására (Gyárfás Dávid 1848. december 11-én az „*Ispítal számára egy Rúd fekete Szappant*” vásárolt, 18-án pedig „*egy fejtér rúd Szappanért*” 42 krajcárt fizetett Veres Jánosnénak).¹⁰⁰ A tisztálkodással kapcsolatban feltétlenül meg kell említeni, hogy 1849-ben Gábor Áron őrnagy rendeletben parancsolta meg a háromszéki katonai főorvosnak tűzérei egészségi állapotának a kivizsgálását, ugyanakkor minden szerdán a kötelező megfürdetésüket rendelte el.¹⁰¹ Szükség volt az ilyen rendelkezésekre, a rendes tisztálkodás betartására, mert a járvány-betegségek kitörését, elterjedését akadályozhatták meg vele.

A gyógyszerellátást a hadikórház részére a város patikáriusa, Roll Sámuel biztosította. Az 1850. január 9-én 2795 R szám alatt a cs. kir. Kerületi Főbiztossághoz beadott számadásából tudtuk meg, hogy „*a' Magyar Insurgensek számokra 1848-ba Dec. 2dik napjától, 1849-be augusztus 16dik napjáig*” adott ki gyógyszereket. Ezek árát azonban nem kapta meg, és folyamodványában a tartozást Sepsiszentgyörgy városán követelte.¹⁰²

Itt teszünk említést arról, hogy a város főbírója, Kovács Gábor 1848. december 22-én 100 forintot utalt ki a város pénztárából, hogy a kórházban szükségessé vált új ágyakat és asztalokat elkészíthessék. A kórház főorvosa 1849. január 23-án Kovács Áron asztalosmesterrel 6 forint 12 krajcár értékben „*asztalosi Munkadarabokat, azaz 24 darab fekete táblákat*” és „*27 darab kar- és lábbékötő fákot*” készíttetett „*az ispotálybeli Betegek Számára*”¹⁰³.

Az 1848–49-ben Háromszéken működő orvosokról, a hadikórház kezelő-, illetve katonar orvosáról kevés adat áll rendelkezésünkre. Név szerint ismert a „*polgári orvos*” Baktsi János, aki 1850. augusztus 8-án Sepsiszentgyörgy városi tanácsától kért igazoló bizonyítványa kiállításakor annak a feltüntetését kérte, hogy ő 1849-ben 38 személyt oltott be, 18 beteg ra-

---

97 Uo.

98 Uo.

99 Uo.

100 Uo.

101 Sas Péter: *In memoriam Cs. Bogáts Dénes. Cs. Bogáts Dénes kéziratos feljegyzéseiből.* Művelődés LII. évf. 5 sz., 1999. május, 25–28.

102 *Tanácsi jegyzőkönyv.* 23. ügyjegyzék.

103 Ny. Gy. SZNM irattára.

bot gyógyított meg és 25 „*bújасыnyvest*” kezelt, 1850-ben 86 gyermeket, 149 „*időkülönbség nélküli egyént oltott bé*” és 5 tífuszost, illetve „*hajagos himlőst kurált ki*” a betegségéből.¹⁰⁴

A hadikórházban az egyik orvos Jakabházi János volt. Ő a szabadságharc alatti tevékenységéről és magaviseletéről 1850. március 6-án kért igazoló bizonyítványt. A város vezetősége készséggel adta meg, és azt emelte ki, hogy dr. Jakabházi „*a forradalomból részt nem vett, hanem, mind orvos a betegek ápolása körül működött*”¹⁰⁵.

Az említettekén kívül egy megrongált, egérrágta, töredékben megmaradt igazolványon, melyet Mircse százados¹⁰⁶ láttamozott 1848. december 13-án Bölönben, dr. Zakariás főorvos neve olvasható ki. Feltehetően az ütközetben megsebesült, harcképtelenné vált egyik honvéd szolgálat alóli felmentését kérte.¹⁰⁷ Az 1849. január 23-án kiállított nyugtán „*Főorvos Peske*” (Petshe?) neve olvasható.¹⁰⁸ Ő volt az, aki az említett asztalostól az „*asztalos munkadarabokat*” rendelte.

A város hadikórházába ápolókat is alkalmaztak. A „*kórházi betegek körül fáradozók*” száma decemberben két személy volt, név szerint Imre János és Lőrincz István.¹⁰⁹ A kórházhoz kirendelt örökkel együtt, 1849. január 7-én váltották le őket, mert ezután csak egy személy maradt ápolónak. Az utóbbit névtelenül jegyezték és igazolták, hogy kétnaponként, mint a kórháznál *szolgáló személy* a kenyérporcióját megkapta.¹¹⁰ Feltehetően azonos azzal a Kováts Józseffel, akit 1850-ben a hírhedt háromszéki kerületi biztos Kovács István cs. kir. kapitány köröztetett. A Kerületi Főbiztosság és a rendőrség közös átiratban külön felvilágosító tájékoztatást kért a körözött személy magyar szabadságharc alatti magaviseletéről. Sepsiszentgyörgy városi tanácsa a szóban forgó Kovács Józseffel kapcsolatban 1850. február 27-én kiterő választ adott. Elhárítóan közölték, „*minthogy a kérdésben forgó Kováts József mint volt Székely Gy(alog) Katona a N(eme)s 2dik Székely Gyalogezred 4dik század Kormányhatósága alá tartozván, annak fennállásáig minden büntényei azon Század Kormány*” levéltárában keresendőek, a város nem tud megfelelő információkat nyújtani. Máskülönb tudomásuk szerint a szabadságharc idején „*a Kórházaknál mint betegápolló használtatott fel, de hogy a forradalmi ügynek jó vagy rossz arányt mennyibe adott*”; arról tudomásuk nincs.¹¹¹ A Kerületi Főbiztosság nem elégedett meg a válasszal, a kérdezettekől 2191 M számmal jegyzett parancsolatában „*egy körülményes felvilágosítást*” sürgetett. Erre Sepsiszentgyörgy városi tanácsa, a május 3-i jelentésében, már bővebb és tárgyilagosabb választ adott. Tudatták, hogy Kováts Józsefet a régebbi időkben

---

104 *Tanácsi jegyzőkönyv.* 643. ügyjegyzék.

105 SÁL. Fond 77. Nr. inv. 86. fasc. XXXII. Fol. 56., *Tanácsi jegyzőkönyv.* 176. ügyjegyzék.

106 Mircse Dénes (1812–1864). Mircse Ferenc honvédőrnagy testvére. 1828-ban hadfi, 1842-től főhadnagy, 1848 tavaszától alszázados a 15. (II.) székely határőrezredben. Október 1-jén léptették elő századosá és a 12. honvédzászlóalj 4. századának lett a parancsnoka. Októbertől a Székelyföld, decembertől Háromszék önvédelmében harcolt. 1849 februárjától százados a hétfalusi, később 140. honvédzászlóaljban, majd zászlóaljja három századának a parancsnoka a brassói hadosztályban. 1850. november 4-én felleltározták az összes vagyonát, Nagyszébenben halálra, később hat év várfogságra ítélték. Olmützből 1852-ben kegyelem útján szabadult.

107 Ny. Gy. SZNM irattára.

108 Uo.

109 Uo.

110 Uo.

111 *Tanácsi jegyzőkönyv.* 149. ügyjegyzék.

„egyszer a Bajkó Dániellel való Czimboráskodásáért, egyszer pedig más Csínyyáért a 2. székely gyalogezred Törvény Székén” megvesszőzötetésre ítélték. Bevallották azt is, hogy nem tartózkodik a városban, mert betegápolóként „innen a Magyar Táborral eltávozott Fogaras felé”¹¹². Hamarosan maga a körözött is előkerült, május 10-én már az orosz katonák ápolásáért járó fizetését követelte.¹¹³

A kórház és a betegek biztonságát katonai őrség biztosította. Az 1848. december 12-én, 17-én és december 20-án kiállított nyugták szerint a kórház mellé kirendelt strázsák száma négy volt, név szerint: Zsunkuly János, Nika Mózes, Vántsa Dávid, és Hidvégi János.¹¹⁴ 1849. január 7-i leváltásuk után tíz napig ugyancsak négy őr, Gál István, Béres Dávid, Olasz István és Déva János tett szolgálatot, azonban ezt követően számuk háromra csökkent.¹¹⁵ Mind a strázsák, mind az ápolók a kórházfelügyelő útján napi kenyérporcióban részesültek.¹¹⁶

A hadikórház nem lehetett nagy, erre abból következtethetünk, hogy a lábadozó, fennjáró betegeket a városban, családoknál szállásolták el. 1848. december 19-én a felgyógyulóban lévő Sepsi Gáspárt a Sepsiszentgyörgy Libutz részében lakó Vántsa Istvánnál kovártélyozták el. Ottléte alatt 11 kenyeret vételezett fel, ami 22 porciót jelent, vagyis 22 napig, 1849. január 8-ig élvezte a szállásadója gondoskodását.¹¹⁷ 1848. december 24-én Nagy József került „a Kórházból szállásra”. Őt a vendégfogadó család hat napig tartotta el.¹¹⁸ December 26-tól Petelei János és Omászta őrmesterek¹¹⁹ is egy hétig „Szálláson levő betegek” voltak.¹²⁰ Az 1848. december 29-i kimutatás szerint „a szálláson levő betegek” száma három: Tamás Márton, Latzi Lajos és Jánkó András.¹²¹ 1849. január 3-tól Orbán Mihály, a 12. honvédszázalaj 2. századának önkéntese került kovártélyra, mert belázasodott, 10-én „Nagy Pál a kórházból Szállásra tétetvén (...), mint fennjáró beteg” 24 napig volt az egyik szállásadó családnál.¹²² Végezetül megemlítjük, hogy az 1848 decemberében Semsey Tamás, Gábor Áron egyik első tüzértisztje, aki a „hadjárat alkalmával kapott terhes kihülés következtében” fekvő beteg lett, „huzamosabb ideig” betegként a sepsiszentgyörgyi kerekesmester, Ehédi Mihálynál volt beszállásoltatva.¹²³

A betegek, sebesültek pontos számáról nincsenek kimutatások, de voltak olyan napok, mikor „az összes betegek számára” vételeztek fel kenyeret. Így Gyárfás Dávid kórházfel-

112 Uo. 381. ügyjegyzék.

113 Uo. 414. ügyjegyzék.

114 Ny. Gy. SZNM irattára.

115 Uo.

116 Uo.

117 Uo.

118 Uo.

119 Feltehetően azonos rozvátzi Omászta Istvánnal, aki 1839–1847 között a 6. huszárezredben és a bukovinai méntelepnel szolgált. 1848-ban állt a 15. Mátyás-huszárezredbe, ahol 1849. április 1-jén léptették főhadnaggyá elő. Egy adat szerint július közepén a 39/4. gyalogezredben volt a Tisza hadseregben. A kiegyezés után a Békés megyei honvédegylet tagja.

120 Ny. Gy. SZNM irattára.

121 Uo.

122 Uo.

123 Kolozsvári Állami Levéltár. Az Ereklýmúzeum iratai. S–Sz. sz. n.

ügyelő 1848. december 14-én 18,¹²⁴ december 17-én a „19 személyből álló beteg számára” kérte ki a megillető kenyéradagokat az élelmezési raktárból.¹²⁵

Az árapataki szerződés megkötése utáni hetekben, az 1849 januárjából való nyugták azt igazolják, hogy a hadikórházban fekvő betegek száma egyre csökkent. Január 17-én nyolc, 20-án hét, 22–29 között már csak öt beteget ápoltak a „szentgyörgyi kórodába”¹²⁶.

1849 februárjától a Bem seregéhez csatlakozó székely zászlóalj kivonulása után a sepsiszentgyörgyi hadikórházra nem volt szükség. Máskülönben Erdély felszabadítása után Székelyföldön Marosvásárhelyen, Háromszékhez legközelebb Brassóban, Fogarason, Medgyesen, Erdélyben Kolozsváron, Nagyszebenben, Bányffyhunyadon, Naszódon és Besztercén voltak felszerelt tábori kórházak.¹²⁷ A brassói tábori kórház felállítása után a sepsiszentgyörgyi hadikórház rendeltetése a „polgári kóroda” szerepére korlátozódott. Csak az orosz intervenció után vált újból tábori kórházzá, amelyben „az Orosz és Cs(ászári) seregek körül lett betegeket” ápolták. Állításunkat az egyik ápoló 1850. május 10-én benyújtott kérvénye támasztja alá. A beteggondozó, a sepsiszentgyörgyi városvezetőségtől „az Orosz és Cs: seregek körül lett betegek ápollásáért követelt fizetést”¹²⁸.

Az élelmező- és tábori raktárak, az azokat ellátó háromszéki falvak

Az a töredékében megmaradt rendelet, amelyben Demeter József élelmezési főbiztos arra utasította a Sepsiszentgyörgyön létesített raktár kezelésére kinevezett élelmező biztost, hogy „a' Honvédek Számára a' Háromszéki összes helységekbeől bé Szállítandó minden nemű élelem-szereket és pénzeket vegyen bé a' raktárba nyugtatvány mellett és ugyan Szám adás alatt adja ki, a' bé gyűlendő pénzek, azoknak Ki adását illetőleg Szorossan megtartván” utasításait járjon el, 1848. november 30-ról keltezett.¹²⁹ Gyárfás Sámuel a következő nap kapta kezébe a rendeletet, vagyis 1848. december 1-jén, így a Sepsiszentgyörgy városa által átengedett épületben „Háromszék Fő Élelmezési Raktára” rendszeres működésének a beindulása e naptól számítható.

Az említett „hadtápoló” mellett a második raktárkezelő, segédbiztosi minőségben Farcas Károly volt.¹³⁰ Ugyanitt tevékenykedett mint élelmező biztos a városi tanácsos Császár Lajos is. Az utóbbi inkább mint igazoló tanú, vagyis mint hivatalos közeg volt jelen. Neve általában az olyan nyugtákon szerepelt, amelyekkel Demeter József utasítására pénzüssze-

124 Ny. Gy. SZNM irattára.

125 Uo.

126 Uo.

127 A hadügyminiszter 685H, Debrecenben, 1849. április 11-én a nagyszebeni, medgyesi, marosvásárhelyi és fogarasi tábori kórházakhoz nevezett ki fő- illetve alorvosokat. (*Közlöny*. 77. sz. 1849. április 12.) A Kolozsváron működő kórház „a magyar hadsereg középponti kórháza” Erdélyben. 1849. január 1. és április 30. között a *Honvéd* 70. és 117. számaiban 1849. március 20-án, illetve május 14-én adta közre. A naszódi és besztercei kórházakban „sínlődő és beteg honvédek” részére a gyűjtéseket ugyancsak a *Honvéd* 132., 133., 134. számaiban közölték le. A bánffyhunyadi kórház számára rendezett gyűjtés eredményét Berde Mózes közölte (*Honvéd*, 82. sz., 1849. április 3.)

128 *Tanácsi jegyzőkönyv*. R 10 571. szám, 975. ügyjegyzék.

129 Ny. Gy. SZNM irattára.

130 Uo.

geket fizettek ki, vagy utaltak át, de abban az esetben, ha a raktár kezelői nem voltak jelen, ő is kiadhatta a honvédöknek a szükséges élelmiszereket.¹³¹ Ugyanitt dolgozott Berde Mózes kormánybiztos¹³² édesapja, id. Berde Mózes¹³³ is. Rövid életrajzában azt állította, hogy az agyagfalvi gyűlés után Sombori Sándor ezredes rendeletéből tért haza Háromszékre. Otthon „*hasznos szolgálatot teendő*”, a kapott parancs értelmében a honvédő székely seregek részére a raktárat ő létesítette és rendezte be. „*Ezen állomásba*” mint „*törvényes hadnagy, 68 frt. havi illetékét*” csak hat hónapon át élvezhette, mert 1849 júniusában „*a tudva lévő ellenség megszüntetése*” azt.¹³⁴ A sepsiszentgyörgyi fő élelmező raktárban 1849-től Gyárfás Sámuel élelmezőbiztos is hadnagyként dolgozott.¹³⁵ A honvédcapatok ellátását ugyanis Magyarországon és Bem seregében a számvevőesédek hadnagyi rendfokozatban végezték,¹³⁶ a két említett élelmezőraktáros valószínűleg ezért kapott kormánybiztosi kinevezéssel honvédhadnagyi rendfokozatot.

A város melyik épületében lehetett elhelyezve az élelmezőraktár, nem tudjuk, mint azt sem, hogy a falváról beérkező szénát és zabot, az őrlésre szánt gabonát és lisztet hol tárolhatták. Csak feltételezzük, mindezeket a volt 11. Székely huszárezred szénatároló csüreiben és gabonásában, esetleg egy-két módosabb városlakó gazdasági melléképületében helyezhették el.

---

131 Császár Lajos. 1848. december 8-án mint élelmezőbiztos írta alá azt az igazolást, hogy a táborból a 11 lovaszszánt hazakísérő legénységnek 13 porció kenyeret adott ki. 1849. február 3-án ő tanúsította az aláírásával, hogy a raktárhoz hozott egy öl tüzelő árát, a 6 Rft-ot Bedő Ferenc fuvarosnak, a raktárkezelő élelmező biztos kifizette. 1849. március 25-én ugyanő igazolta, hogy jelenlétében a várhegyi udvarból vásárolt 33 köből rozsert a 211 Rft. 12 krajcárt az eladó a felhatalmazottja, ifj. Budai Józef kezébe kapta stb. (Ny. Gy. SZNM irattára).

132 Berde Mózes (Mózsa). Kormánybiztos, országgyűlési képviselő. Laborfalván született 1815-ben. Az ügyvédi diplomát 1840-ben Marosvásárhelyen szerezte meg. 1841-től Kolozsváron telepedett le. Az 1848. május 29-re összehívott utolsó erdélyi rendi országgyűlésen Háromszék választott követeként volt jelen. Jelentős szerepe volt Háromszék önvédelmének megszervezésében. Részt vett az agyagfalvi Székely Nemzetgyűlésen. Hazatérte után mint kormánybiztos és a háromszéki központi kormány tagja az önvédelmi harcok egyik vezető egységébe. A szabadságharc leverése után egy ideig bujkált, majd a császáriak fogságába került és négy év rabságot szenvedett Josephstadtban. (Életrajzát lásd: Benczédi Gergely: *Berde Mózsza életrajza*. Budapest, 1901.)

133 Id. Berde Mózes (1790–1877). Laborfalván született, szüleit korán elvesztette. Mint árva gyermek, 15 éves korában, hogy tanulhasson, a székelyudvarhelyi kollégiumba szökött. Tanulmányait nem fejezhette be, mert mint székely gyalogkatonára család sarját, a székely határőrségbe erőszakolták. Végigharcolta a francia háborút. 1809-ben Bécs alá masírozatták, ahonnan 1810-ben jött haza. 1812-ben Krakkóig vitték, onnan Bécsbe, majd Tirolba, ahol az egyik ütközetben meg is sebesült. 1815-ben vette nőül Márkos Teréziát, kívül csak néhány hétig lehetett együtt, mert a székely határőrökkel Strassburgba vitték, ahonnan mint főkaplár tíz hónap múltán szabadult. Mint székely határőr 1840-ig szolgált. Mikor fiát, Mózeszt a kolozsvári unitárius kollégiumba íratta, 1834-ben személyesen fölkereste báró Wesselényi Miklóst, kinek biztatására hazatérte után olyan értekezleteket hívott össze, melyeken a határőrség megszüntetésének a módzatairól tanácskoztak. Az országgyűléshez egy folyamodványt nyújtottak be. Tettükért Kelemen Lázár ügyvéddel és Beder Béni református lelkésszel vizsgálati fogságot szenvedtek. A kézdivásárhelyi katonai fogdárból 28 heti rabság után szabadult. 1840-től a sepsiszéki községek bodzai birtokainak lett a biztosa. 1848-ban Sepsiszentgyörgyön lakott, és a város nemzetőrsége századosának választotta meg. 300 nemzetőr élén vett részt Agyagfalván, ahonnan a főélelmező raktárhoz került. Az oroszok betörésekor mint hadnagy, a 86. honvédszázalaj kötelékében részt vett a háromszéki ütközetekben.

1871-ben felbecsülte vagyonát, és fia beleegyezésével az egészszet a kolozsvári, székelykeresztúri kollégiumokra, illetve a laborfalvi unitárius egyházra és iskolára hagyományozta.

134 Benczédi Gergely i. m. 5–6., 87–93.

135 Demeter Lajos i. m. 148.

136 Csikány Tamás: *A honvédsereg ellátása és utánpótlása*. A szabadságharc katonai története. Szerkesztette Bona Gábor. Zrínyi Kiadó, 1998, 98.

Háromszék Honvédelmi Bizottmánya 1848. november 30-án adta ki a körlevelét, melyben „*Háromszék lelkes népére támaszkodva*” arra szólította fel a Kézdi-, Sepszi-, Orbai- és Miklósvárszéki alkirálybírókat, hogy adakozásra buzdítsák a hatáskörük alá tartozó falvak lakosságát. A címzett alkirálybírókat arra kérték, hogy „*megmagyarázván egész patriotizmussal helyzetünket, bírja reá a nagyobb helységeket, hogy két darab, a kisebbeket, hogy egy darab vágómarhát a katonaságunk számára áldozzanak. Ezen kívül gabonát, pénzt is gyűjtsön, mennyit bír*”. Hadat viselni pénz és élelem nélkül nem lehet, az önvédelmi harcok idején pedig a szükségéseket, a kenyeret, a húst, zsoldra a pénzt a helységek népének kell beszolgáltatni, annál is inkább, mert „*saját gyermekei harcolnak, (azoknak pedig) megéhezniök nem szabad*”¹³⁷. Lelkesedésből és tenniakarásból nem volt hiány. Sepsiszentgyörgy minden pénzét hadi költségekre ajánlotta fel és költötte el,¹³⁸ Kézdivásárhelyen „*minden fegyveren dolgozott*”¹³⁹, a falvak népe pedig az alkirálybírók felszólítására adományok gyűjtésébe kezdtek.

A Székely Nemzeti Múzeum irattárában őrzött „*nyugtatvány gyűjteményben*” néhány falu adományáról szóló küldőlevelé is megmaradt. 1848. december 2-án például Páké 6 köből rozslisztet, Haraly 5 zsákban 20 véka kenyérgabonát küldött a központi raktárba. Az 1849. február 11-én írt küldőlevelé szerint Kovászna 1848 decemberében 161 köből rozstot és két vágómarhát, Kézdiálmás december 24-én 9 zsákban 32 véka rozstot és egy vágómarhát szállított le Sepsiszentgyörgyre. Ugyanezen a napon Barátos 100 porció szénát és fél köből zabot küldött a szekereseitől a kökösi táborba. 1849. január 2-án ugyancsak a kökösi táborban lévő „*Lovag Kossuthok számára*” Dálnok 50, Alsócsernáton 60 porció szénát és 5 köből zabot vitt.¹⁴⁰ A pávaiknak, „*az Uzonban téli szálláson lévő csapatok részére küldött 142 kenyeret, 52 font bőröshúst és a két bőrtúrót*” Pünkösti József százados köszönte meg.¹⁴¹ Az említett tiszt ugyanakkor arra is figyelmeztette a falu előljáróit és a helybeli élelmező bizottmányt, hogy a táborban lévő 106 pávai honvéd számára a 35 frt 20 krajcárt, ugyanakkor a fejenkénti, egy-egy honvédnek kijáró fél font húst öt napra előre küldjék le.¹⁴²

Az 1848. XXII. törvénycikk értelmében a felállított nemzetőrsegélyek felszerelése a helyi törvényhatóságok feladata volt. Ennek értelmében a háromszéki falvak nemcsak élelmiszereket, hanem ruházati darabokat is adományoztak. Így például Kézdiapolyán 9 zekét, ugyanannyi harisnyát és csizmát, 20 inget és 20 lábravalót, Oroszfalu 17 inget, 17 lábravalót, 4 harisnyát, 5 lajbit, 3 tarisznyát és 1 sapkát, Páké 8 zekét, ugyanannyi harisnyát, 8 pár csizmát és 16 pár változót adott a táborozók ruházatának a kipótlására.¹⁴³

A székely sereg ellátását kisebb részben önkéntes adakozásból, nagyobb részben az alkirálybírók által, a falvak nagysága szerinti felosztási arányban, rovatal formájában oldották meg.

137 Egyed Ákos i. m. 133.

138 *Honvéd.* 35. szám, 1849. február 6.

139 Kővári László: *Erdély története 1848–1849-ig. Háromszék és a székelyek.* Korunk 212. szám, 1861. október 12.

140 Ny. Gy. SZNM irattára.

141 Pünkösti József. 1802-ben született. Pünkösti Pál és Gergely honvédtisztek bátyja. A szabadságharc előtt szolgabíró, 1848-ban nemzetőr főhadnagy, majd százados. 1849-ben a székelyföldi hadosztályban, az 5. honvédzászlóaljban május 19-től főhadnagy. A kiegyezés után Páván volt gazdatiszt. 1873-ban hunyt el.

142 *Páva története.* 42.

143 Egyed Ákos i. m. 139., Pákéval kapcsolatban: SÁL. Fond 77. Nr. 22. fasc. XXII. vol. VII. fol. 130–131.

A rendelkezésünkre álló adatok alapján arra lehet következtetni, hogy az 1848-as táborozáskor, december elején a táborban lévőeknek szánt élelemmennyiségek nagysága a faluközösségek jóindulatára, tehetőségére és tartalékforrásaik lehetőségére volt bízva, csak a beszolgáltatandó vágómarhák száma volt meghatározva. A hónap közepétől, mint a pávai példa is mutatta, minden falunak a saját helységéből táborba vonult nemzetőreit, ezen felül, természetesen a Háromszéken harcoló önkénteseket, a Mátyás-huszárokat és a 12. honvédszázalaj honvédeit is el kellett látnia. A rovat nagysága elsősorban a falvakból táborba vonultak számától függött, de semmiképpen sem volt aránytalan. Az a néhány számszerű adat, amit ismerünk, azt igazolja, hogy Háromszék településeinek összes fegyvert fogható népe, a kisebb helységekből kevesebben, a nagyobbakból többen, legalábbis december első felében táborba vonult. Zágónból például összesen 300 férfi teljesített frontszolgálatot,¹⁴⁴ Páváról 106-an voltak az uzoni táborban, Weress Alajos nemzetőr százados pedig arról tudósított, mikor „*Három Székről Kirukkolt a nemzet Sepsibe, a Kőkös hídgyához Táborba, 28dik November 1848, ahol is Lemhényből*” egészen 1849. január 6-ig 347-en voltak jelen.¹⁴⁵

1849. január végén, mikor újra táborba szólították Háromszék népét, hadereje újból mintegy 10 000 gyalogost, 400 huszárt, 400 honvédet és egy üteg tüzért tett ki.¹⁴⁶ Ennek ellátását már teljesen rovat formájában oldották meg. Nem mintha lankadt volna a lelkesültség, ezt bizonyítja az összesereglett haderő, hanem itt Háromszéken szűkös volt a művelhető terület, a vetésforgó következtében a szántóknak csak kétharmada termett legjobb esetben is, átlagos ha volt a termés, és ebből minden gazda elsősorban a saját évi szükségleteire igyekezett tárolni. Ebben az adott helyzetben, mikor még az év elején senki sem gondolt háborúra, a széknek pedig jóformán semmi közpénze nem volt, a hadellátást éppen ezekre a féltve őrzött tartalékokra támaszkodva oldhatták meg. Ezt pedig, miután a nép fölöslegei elfogytak, csak a kirovás útján gyűjthették be. Az alkirálybírók a rovatokat a falvak nagyságához és népességéhez mérten, arányosan osztották fel. Olyan esetről nem tudunk, hogy a falura eső repartíció nagyságáért elégedetlenkedtek, vagy annak beszolgáltatását megtagadták volna. Egyetlen esetet ismerünk, mikor az erődiek a küldőlevelükben, leszállítva a falujukra kirótt 3 köből és két véka gabonát, 1849. március 8-án megjegyzték, hogy tőlük, mivel népességre egyötödnyien vannak, mint Árapatakon, mennyiségre nem kívánhatnak annyit, mint a szomszéd falutól.¹⁴⁷

Cseh Ignáctól,¹⁴⁸ a kézdi alkirálybírótól 1849. február 23-i dátummal fennmaradt egy olyan tudósítás, amelyben arról értesítette a fő élelmező biztost, hogy a kézdiszéki falvak között, mikor az újabb rovatalt felosztotta, figyelembe vette a hatáskörébe tartozó települések eddigi adakozásait is: „*Közelebbi fel szollítása nyomán, melly csakugyan 22ik késő*

144 Egyed Ákos i. m. 137.

145 Weress A. jegyzetei.

146 Egyed Ákos i. m. 137.

147 „*Az Erődsi kevés Számból álló Közönség, a' mely áll 28 ökrös Gazdákból, küld Sepsi Szengyörre, a' Székel Tábor élelmezésére három Köből Gabonát és két vékát az Élelmező biztos Demeter József Úrhoz – azért Instályjuk alázatosan, mi Erősdiek (akik) Árapatakának ötöd része ha vagyunk, annyit mint Árapatakától nem lehet kívánni...*” (Ny. Gy. SZNM irattára.)

148 Cseh Ignác. Kézdi alkirálybíró. Nagy Sándor a következő szavakkal méltatta: „*Hajlott korát megillető méltóság-gal, szerény külsejével, lángoló honszerelmet és ifjú erélyt párosítva imponált mindenkinek. Nem szónokolt, de tett, működött lankadatlanul, s hogy Háromszék izgatott s izolált helyzetében polgárilag is kellőleg szervezkedett (...) ebben az elismrés oroszlánrésze Cseh Ignác akkori kézdi alkirálybírói tili.*” (Nagy Sándor i. m. 109).

estve jutott kezemhez, meg tettem az intézkedést, hogy micsoda falukból mennyi Gabona Szállíttassék, némelly falukra ez úttal nem tévén azért, hogy más falukhoz képest eddig is az illetőségein feljül Szállítottak, ily móddal rendeltem: Sz(ent) Katolna 6, Martonfalva 5, Márkosfalva 6, Létzfalva 6, Bita 5, Maxa 6, Dálnok 6, Albis 4, Alsócsernáton 8, Felcsernáton 6, Ikafalva 6, Kurtapatak 3, Szentlélek 8, Lemhény 8, Polyán 6, Martonos 4, Nyújtód 6, Osdola 8, Esztelnek 6, Oroszfa 3, Al Torja 8, Fel Torja 4, Futásfalva 4, (vagy is) Öszvesen Száz harmintz két Köblöt” fognak leszállítani az élelmezőraktárba.¹⁴⁹

Háromszék falvaihoz 1849-ben az első körrendeletet január 26-án intézhették, azokban a napokban, mikor a népet is táborba szólították. Az említett lemhényi Weress Alajos jegyezte fel, hogy falujából január 23-án „*rukkolt ki a nemzet Táborba*”¹⁵⁰, a falu élelmezési biztosa pedig egy 1849. január 26-án kiadott körlevélre hivatkozva rendelte el, hogy a főélelmezési raktárba 13 köből rozst szállítsanak. Ezt negyedrészen január 30-án teljesítették is.¹⁵¹ A következő körlevelet Demeter József 1849. február 6-án intézte az alkirálybírókhoz, illetve a falvak élelmezőbiztosaihoz.

A táborozók ellátására elsősorban Háromszék népétől előre megállapított súlyú és nagyságú kenyeret kértek. A falvak mindegyike, ahonnan megmaradtak a küldőlevelek, utaltak is rá, hogy olyan és akkora kenyereket küldenek, „*a micsodást egy Köből lisztből szoktak sütni*”, vagyis köblönként 30-at. A rovatal nagyságát ebben az esetben is a település népességének száma határozta meg. 1849. február 8-án az orbai alkirálybíró, Bartha Károly úgy rendelkezett, hogy Imecs János dulló a járásához tartozó falvakban, minden köből rozsból 32 kenyeret, összesen 3000 darabot sütsessen. Ebből a mennyiségből például Pávára 200 kenyér jutott. Február 8 és 10 között Egerpatak 59, Kézdialmás 91, Haraly 60, Ozsdola és Márkosfalva 90–90, Nyújtód 92, február 11. és 14-e között Sepsibesenő 60, Oltszem 120, Papolc 200 kenyeret szállított le Sepsiszentgyörgyre.

Az uzoni tábori raktárba Demeter József átiratára Albisból 80 adag szénát, 6 köből zabot, Bitáról pedig, minden utasítás nélkül 22 porció szénát és 8 véka zabot vittek, Kézdiszentlélek pedig 25 köből rozslisztet küldött.¹⁵²

A zabolaiak február 10-én kiállított szállítólevele szerint Demién István a helybeli élelmezőbiztos „*a' csikiak számára ezennel (csak) 191 darab Kenyeret*” süttethetett. „*Mint-hogy – írta melegségül – Lisztem több nem vala készen és így Zabott 10 Köblött, Szénát pedig 50 portiót is küldvén, azon megjegyzéssel*” kérte az elnézést, hogy az elmaradást a következő alkalommal fogja beszoigáltatni.¹⁵³ Ugyanezen a napon a barátosiak eleget tettek az eddigi rovataloknak, és öt köből kenyérnek való gabonát, kenyeret pedig összesen 456 darabot vittek a táborozó székelek részére.¹⁵⁴

Kovászna február 11-én arról értesítette a főélelmező biztost, hogy a községre eső rovatból, a még hátralévő 12 köből és 3 vékából sült 404 kenyeret leszállították a fuvarosok. Ugyanakkor arra is felhívták Demeter József figyelmét, hogy február 10-én a község által

149 Ny. Gy. SZNM irattára.

150 Weress A. jegyzetei.

151 Ny. Gy. SZNM irattára.

152 Uo.

153 Uo.

154 Uo.

1 forint 30 krajcárral vásárolt rozsból süttetett 600 kenyér mellett a 6 köből gabonából sült 196 darab kenyeret is elküldötték az élelmezőraktárba.¹⁵⁵ Ezek szerint csak Kovászna, az első rovatalkalmával, 1849. február 10. és 11-én 1200 kenyeret süttetett a tábor számára.

Az újabb rovatalkivetésre február 22–23-án került sor. Ebből az alkalomból az alsó-csersnátoniak új polgár Gyurka Györgytől és Bordás Andrástól 8 köből rozst, Laborfalva 4 köből lisztet és hús árába 30 frt.-ot, Márkosfalva 5 köből rozst és 9 krajcárban számítva az egy honvédre eső húsadagot, 60 forintot, a kökösieiek 12, a barátosiak 5 zsák lisztet, a lécfalviak 20 véka gabonát, a szörcseiek 15 köből rozst és „a vágóért” 40 forintot küldtek a székely tábor honvédjeinek az élelmezésére.¹⁵⁶ Február végéig még Felsőcsersnáton 6 köből gabonát, Albis pedig, 4 köből rozst szállított a fő élelmezőraktárba.¹⁵⁷

A rendelkezésünkre álló nyugták és küldőlevelek szerint Demeter Józsefék február utolsó napjaiban újabb felszólítással fordultak Háromszék népéhez, és „a katonaság élelmezésére főzelék féléket, zödséget” kértek. A zalániai falujukban „a Rendeletnek Szerint, a Tábor Számára (...) önkéntes adakozásból” 3 véka és 8 kupa babot, 1 véka és 12 kupa borsót, 1 véka és 7 kupa lencsét gyűjtöttek. Peselnek (Kézdikővár) „a Katonaság Számára, megkívántató zölségeket küldött Lemhényi Lukástól,” vagyis 6 és fél véka borsót, 14 kupa lencsét, 12 kupa babot, és 3 köből burgonyát. A kézdizsentléleki bizottmány március 9-én a „Felsőbbi rendelet nyomán ezennel (...) 6 Köből lisztet és kéregetés Uttyán 4 véka Borsót, 2 véka és 8 ejtel Fuszujkát, 14 kupa lencsét” szállított „a Raktári Biztos Gyárfás Sámuel Úrnak.”

Ugyanezekben a napokban más falvak az elmaradásaikat szolgáltatták be. Március 3-án a maksai bizottmány az „Alkirálybíró Cseh Ignác úrnak folyó év feb(ruárból) datált rendlete nyomán” a 18 véka liszt elmaradása mellett a 6 véka lisztből süttetett 31 kenyér, továbbá a vágómarha árában a falura rótt 45 forint tartozását, Kovászna március 5-én a legutóbb rájuk kiszabott 25 köből gabonából a hátralevő 9 köblöt, március 8-án Eresztvény a „felrótt gabonából az utolsó négy köblöt lisztül” küldötte meg.¹⁵⁸

A felsorolás csak részben fedi azt az anyagi áldozatot, amit a szabadságharc alatt a háromszéki falvak hoztak. Az erdővidéki települések hozzájárulásáról egyetlen adatunk sincs, de így is kijelenthető, hogy amit Háromszék népe a szabadságért, szülőföldje és hazája megvédéséért az élelmezés terén is magára vállalt, egyedülálló. A pákói bizottmány 1849. április 15-én kiállított összesítése az egyetlen, ami fennmaradt, és példának felhozhatunk. Ez, a mintegy 650–700 lelket számláló orbaiszéki falu, 1848. november és 1849. március vége között a honvédek részére összesen három vágómarhát, 300 darab kenyeret, 6 köből és 20 véka lisztet, 4 véka rozst, 8 pár csizmát, 8 zekét, ugyanennyi harisnyát, 16 pár váltóruhát, 54 forint 24 krajcárt, fűtésre 4 terű fát, a huszárok lovai számára 355 porció szénát és 243 porció zabot adományozott.

Ha csak azt vesszük számításba, hogy ezen a vidéken az időjárás mostohasága miatt kevés volt az olyan év, amelyik bő termést hozott, a terményekbeli beszolgáltatás a falvak

---

155 Uo.

156 Uo.

157 Uo.

158 Uo.

erejét meghaladó volt. Még jelentékenyebbé válik a háromszékiek anyagi hozzájárulása, ha számításba vesszük, hogy 1847-ben a szék nagy részében „*a Szarvas marhák a Száj és Láb fájásba' sokat sinlődtek, úgy a sertések és a juhok (is), a pityóka (pedig) a földbe úgy elrothadt, hogy majd magja szakadt*”. Az elején jónak ígérkező 1848-as esztendő sem volt kegyes. „*Május 8dikán olyan fagy állott elé, hogy az Erdőköt mind lefőzte, (a kikelt) török Búza is*” mind megfagyott. A tavaszi „*sok eső mián a juhok és Szarvas marhák közül a mété (métély) mián sok elhullott*”, mindezt tetőzte a Sepsiszéket elverő nagy jégeső,¹⁵⁹ és a gabonát tizedelő sáskajárás.

Külön és súlyos megterhelést jelentett a falvaknak a szabadságharc ideje alatt az orosz invázió. Az ellenség táborát a nép hadisarc formájában, több ízben megterhelő rovatalközből volt köteles élelmezni, de sok esetben a cári katonák kegyetlen rekvirálásai is apasztották, pusztították a már amúgy is fogyó tartalékokat. Mindezeket nemrég napvilágot látott könyvében bőven tárgyalta Albert Ernő.¹⁶⁰ Mi az orosz invázió kapcsán csak a pávaiakat hozzuk fel példának. A kökői csata és a július 5-i eprestetői vesztes ütközet után a Sepsiszentgyörgy mellett táborozó orosz sereg részére Pávának rovatalközből egy hátaslovat, 6 vágómarhát, ezeken kívül szénát, zabot, fát, gabonát, sőt kellett beszolgáltatnia. Pénzbe átszámolva, a 850–900 lakosú falunak 708 forint különkiadást jelentett. Mintegy hétre rá, 1849. július 12-én Pávára újabb mennyiség rovatalközből ki. Követelték, hogy azonnali hatállyal Sepsiszentgyörgyre 100 köböl eleybúzát, 300 köböl zabot, 600 porció szénát, 30 veder pálinkát, 2 mázsa sót és egy ágyúslóvat küldjenek. A szabadságharc végén, augusztus és szeptember hónapokban, az orosz megszállás alatt a Kézdivásárhelyen táborozó oroszok követeléseit kellett kielégíteniük. A falu lakossága ekkor összesen 180 véka rozslisztet, 183 véka zabot, 252 porció szénát és 5 ½ öl tűzifát szolgáltatott be az ellenséges tábornak. Mindezen felül, mikor a cári csapatok kivonultak Háromszékről, az elszállításukhoz fuvarosokat kellett biztosítaniuk. A Pávára eső öt fuvar a községnek újabb 300 forintjába került. Ezeket a tetemes kiadásokat a falu csak úgy oldhatta meg, hogy kényszerből, mert másképpen már nem lehetett, a közföldjeit adta el a módosabb egyéneknek.¹⁶¹

Ez a pénzhez jutási mód a többi falura is jellemző volt. A zágoniak már 1848-ban, az önvédelmi harcok idején is csak úgy segíthettek az anyagi gondjaikon, hogy „*a mostani terhes Thábori Költségei fedezésére bizonyos Számú öszvegre*”, a kölcsönzött pénz és a kamat fejében a falu a Dérlőben levő kaszálóját kötötték le.¹⁶² Az esetek nagy százalékában a falvak az ilyen módon lekötött földjeiket a későbbiekben már nem tudták visszavásárolni, és azok mint zálogos földek magántulajdonban maradtak.

Zágon nagyközség esete bizonyítja azt is, hogy a szabadságharc előestéjén nagyon kevés falu rendelkezett valamelyes pénztartalékkal. Legtöbb helyen az évi közkiadások felemésztették azt a kevés közjövedelmet, amivel egy faluközösség rendelkezhetett. Még kevesebb volt az olyan falu, amelyik malommal, hasznot hajtó vízi fűrészszel, árendába adott közfölddel bírt, mert ha volt is valamelyes plusz jövedelemforrás, egy ilyen rendkí-

¹⁵⁹ Kiss M. *Jegyzetei*. (lásd a kötet végén)

¹⁶⁰ Albert Ernő: *Eltiport szabadság. Jöttek az oroszok, 1849*. Jádó Társaság, Sepsiszentgyörgy, 1999.

¹⁶¹ Páva története. 41.

¹⁶² *Határozati Jegyzőkönyv*. 87.

vüli esetben a teljes kiadásokat abból fedezni nem lehetett. Zágon háromszéki szinten a legnagyobb közjövdelemmel rendelkező falvak közé tartozott. 1848 márciusában az árverésen árendába adott havasai, malmai, vízfűrészzei, mészárszéke és a falu kocsmája, a más kisebb jövdelemek, bírságpénzek mellett közel 860 forint éves bevételt jelentettek. Ehhez az összeghez hasonló volt az előző évek közjövdeleme is, azonban 1848. december 17-én, mikor Bartha Károly orbai alkirálybíró átiratában a zágoniakat salétromfőzésre szólította fel, a pénzhányra hivatkozva nem vállalhatták. Felsorolták, hogy csak 1848 folyamán templom- és toronyépítésre, a Hosszúbérc sáncolására, ugyanakkor a Kolozsvárra küldött követeik fizetésébe a kiadások annyira kiürítették a közpénztárt, „*hogy csak egy xáruk is Jelenleg nintsen, Sőt terhes adosságokat Kellett (...) vállalni*”¹⁶³. December elsején id. Vajna Lászlótól „*a mostani terhes Thábori Költségei fedezésére*” 100 frt.-ot kölcsönztek fel, és ugyancsak pénz hiányában a székely tábor ellátására, csak kötlevéll ellenében, meghatározatlan idejű hitellel vásárolhatták meg Szacsvai Gábortól és Kisantal Ferencről 60, illetve 65 forintért a vágásra szánt két ökröt.¹⁶⁴

Az önvédelmi harcok kezdetén, mikor a falukból kezdték a fő élelmező raktárba küldeni az élelmiszereket, a ruházati darabokat, a vágásra szánt ökröket, Demeter Józsefeknek nemcsak az élelem és ruházat tárolására tért ki a figyelmük, hanem a vágómarhák gondozására is. Az ökröket, amíg a mészárosokhoz kerültek, fogadott pásztorokkal őriztették. 1848. december elejéről maradt meg az egyik utasítás, mikor Demeter József azt rendelte el, hogy „*Sunkuj Györgynek, mint a vágó marhák edgyik örének, s többinek is*”, akik az istállóban az állatok ellátásával vannak megbízva, mint a honvédek, rendszeres kenyéradagot kapjanak.¹⁶⁵

A szarvasmarhákat, melyeket a táborozók élelmezésére szántak, általában a lábukon hajtották el a rendeltetési helyre. 1848. december 19-én Csulak András élelmezőbiztos azt jelentette Gyárfás Sámuelnek, hogy „*a két vágó marhát is hiba nélkül meg kaptam, mit a' ma reggel elment önkéntesek magokkal el is hajtottak*” a tovább vonult székely táborba, Bölön felé. Az aldobolynál táborozók, a megmaradt nyugták szerint, Vajna Károly élelmezőbiztos által igazoltan, kétszer kaptak vágómarhát, december 15-én egyet, 19-én kettőt. Az Uzonnál állomásozók húsellátásáról csak egy átirat maradt fenn, a két élelmezőbiztos december 21-re várta az ígért ökröt, de nem érkezett meg, ezért kérték a fő élelmezőbiztost, hogy „*a vágót jó léssen holnap át küldeni, hogy délután vághassuk fel, mivel a' Szombat reggeli osztálykor egy részére szükség leend.*”¹⁶⁶

Ez csak néhány adat, az 1848-as önvédelmi harcok idején az ütközetekben harcoló honvédek és nemzetőrök ellátása céljából jóval több szarvasmarhát vágtak le. Ha azt vesszük számításba, hogy az 1848. november 30-án kiadott körlevél értelmében Háromszék településeiből a nagyobb falvak behajtották Sepsiszentgyörgyre a két, a kisebb falvak az egy-egy ökröt – és ez kétségbe nem vonható, hiszen a példaként felhozott zágoniak is, ha másképpen nem, de hitel útján, beszerezték a rájuk repartizált két vágómarhát –, akkor ez

---

163 Uo. 89.

164 Uo. 87–88.

165 Ny. Gy. SZNM irattára.

166 Uo.

száznál több, vágásra szánt jószágot jelentett. (Itt jegyezzük meg, hogy ennél jóval több szarvasmarhát „használt el” a háromszéki tábor. K. Horváth Ignác említette meg visszaemlékezéseiben, hogy a rikai győztes csatában egy teljes csordát vettek el az ellenségtől: „Az (...) elfogott marhákat Bölönbe hajtattam, mely csorda állott 103 darabból, a huszárok és honvédek számára lassanként levágattam.”)¹⁶⁷

Az igazolások és a felvétnyugták alapján tudott az is, hogy mind a tiszteknek, mind a köztiszteketnek az önvédelmi harcok ideje alatt napjára egy font hús járt. Például 1848. december 19-én az egyik hadnagy Sepsiszentivánban „Két Tiszt, egy Hadi Biztos, 11 Szabad Lovas Közvitész és Két Tiszti Szolga, mindössze 16 személy számára 3 napra, á 16 font, összesen 48 font húst” vételezett fel. December 24-én ugyanő „Két főtitest, Két Tiszti Szolga, 11 Szabad Lovas, mindössze 15 személyre, – 30 font húst” kért két napi étellemezésükre.¹⁶⁸

Az önvédelmi harcok idején, 1848 decemberében a táborban lebetegedett lovakra különös gondot fordítottak. Annál inkább, mert a jól betanított „remondákra”, vagyis a katonalovakra nagy szükség volt. Csak egy példát említünk, Gál Sándor századosnak, a későbbi honvédeztredesnek még 1848 nyarán sem sikerült megfelelő háttalovat beszereznie¹⁶⁹, és október 24-én is arról panaszkodott, hogy a kiszemelt lovát az egyik ezredes nem adta át, pedig „egy bátoroságos ló hiánya a sürgös fürkészetit utazásaitól” tartja vissza.¹⁷⁰

A „Sepsi Szentgyörgyön lévő Marodi lovak mellé” Vitályos Antal¹⁷¹ százados parancsából gondozónak 1848. december 14-én rendeltek ki három „szabad lovat”. Medgyesi Péter, Módi Ferenc és Balás József e naptól kezdődően összesen 33 darab kenyeret vételezett fel a fő étellemezőraktárból, ami azt jelentette, hogy 1849. január 4-ével bezárólag vigyáztak a rájuk bízott beteg lovakra.¹⁷² Valószínűleg a beteg lovak száma megnövekedett, mert az 1848. december 20-án kiállított igazolás szerint az említett három huszár mellett újabb két „szabad lovas seregteli vitészek már több napok óta itten Szt. Györgyön a marodi lovak mellett vagynak” szolgálatban. Fekete János és Székely István Gál őrmester¹⁷³ igazolásával az említett dátumtól 1849. január 4-ig összesen 14 kenyeret kapott a központi raktárból.¹⁷⁴

Külön gond volt a tábori lovak ellátása, néhány adat szerint ez a feladat leginkább Mihály József étellemező főbiztosra tartozott. Elsősorban, mivel a falvakból beszállított, vagy

---

167 Demeter László: *Kovachich Horváth Ignác alezredes emlékirata az 1848–49-es forradalom és szabadságharc székelyföldi eseményeiről*. Határvidék 1862–1918. I. T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2003, 44.

168 Uo.

169 Lásd jelen kötetben a *Gál Sándor-levelek a Székely Nemzeti Múzeumban* című tanulmányt.

170 Károlyi Dénes: *Gál Sándor*. Arcok, eszmék, tettek. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974, 262.

171 Vitályos Antal százados. Feltehetően azonos a Gidófalván 1794-ben született Vitályos Antallal, aki iskoláit Sepsiszentgyörgyön végezte, 1813-tól tizedes, 1840-től főhadnagy, 1848 elejétől alszázados volt a 11. Székely huszárezred aranyosszéki osztályánál. 1849. április 19-től főszázados, Sepsiszentgyörgy térparancsnoka. 1850 márciusában hadbírótság elé állították, Nagyszebenben halálra ítélték, de 1852-ben kegyelmet kapott.

172 Ny. Gy. SZNM irattára.

173 Gál őrmester. Valószínű azonos Gál István honvédhadnaggal. 1802-ben született Hilibben, 1821-től köztiszteket, 1824-től tizedes, 1831-től hadnagy volt a 15. határezredben. Részt vett Háromszék önvédelmi harcában. 1849 tavaszától mint hadnagy számvevő volt ezrede törzsénél Kézdivásárhelyen. Április 10-től a brassói katonai szállítóházhoz helyezték át.

174 Ny. Gy. SZNM irattára.

vásárolt szénát legtöbb esetben nem porciókba kötözve, hanem egyszerűen szénás szeke-
rekkel szállították be Sepsiszentgyörgyre, ezeket porciózni kellett. A porciózást a szék rab-
jaival oldották meg. Egy „széna részlet”, ami napjára egy lónak járt, 8 font súlyú volt, tud-
ható meg egy 1849. február 15-én Gidófalvi¹⁷⁵ főhadnagy által aláírt nyugtából, aki a „*II. Székely huszárezred alezredesi 2. Századának 8. Szakasz részére*” Kökössben a 34 kenyér és zaborporció mellett 34, 8 fontos „széna részletet” vételezett fel.¹⁷⁶

1848. december 1-jén 62 porció széna kötözésére két rab munkáját vették igénybe, de-
cember 27-én ugyancsak két rab kötözte a szénát, 1849. január 1-jén kilenc, 4-én pedig új-
ból négy rab dolgozott a széna kötözésével. Munkájukért a rabok a kenyéradagjuk mellett
napjára fejenként 10 krajcáros fizetést is kaptak.¹⁷⁷ A széna porciózását 1849-ben, egészen
a szabadsáhc harc végéig, hasonlóan oldották meg. Ugyanúgy, mint december folyamán, a
kötözésre kirendelt raboknak, akikre egy hajdú vigyázott, a napi kenyéradag mellett 10
krajcár fizetés járt.

Érdekesként említjük meg, hogy Kökössy Mihály börtönőr 1849. január 30-án két
napra „*a nemes szék rabjai számára*” 60 font kenyéret vételezett fel. Ezen a nyugtán je-
gyezték meg, hogy a 60 font súlyú kenyérmennyiség 15 darab kenyéret jelentett. Az 1849.
június 13-án, ugyancsak Kökössy Mihály foglár által aláírt igazolás alapján, miszerint,
ahogyan írta, „*4 f(orint) 12 x(ár) váltóba, melyeket ezen folyó hó 13, 14, 15 és 16ik napja-
ira a P(olgári) fogházban lévő 21 rab számára, egy font kenyéret három váltó krajtzárba
számítva, a rabok közti kiosztás végett, hogy*” átvett, elismerte,¹⁷⁸ kiszámítható az a meny-
nyiségű és értékű kenyér, amit napjára egy rabnak, de ugyanakkor a táborban lévő, illetve
örségben Háromszék határait védő nemzetőröknek és honvédeknek adtak. A számítások
szerint a napi adag fejenként 1 font kenyér volt, melyet 3 krajcár értékűnek vettek, tehát
egy kenyér ára 6 krajcár volt.¹⁷⁹

A Székely Tábor ellátásának megkönnyítése és az élelmiszerek kiosztásának felgyor-
sítása céljából a sepsiszentgyörgyi fő élelmézőraktáron kívül Aldobolyban, Kökössben,
Uzonban, illetve átmenetileg, 1848-ban Hidvégen és Sepsiszentivánban tábori raktára-
kat létesítettek. Felügyeletükre és irányításukra egy-egy élelmezési biztost neveztek ki.
Feladatuk elsősorban a helyben táborozók ellátása volt. Ezen felül rájuk hárult a kenyér-
adagok átvevése a főraktárból, a falvakból közvetlenül hozzájuk leszállított élelmiszerek
átvétele, a lovak számára szükséges zabmennyiségek és széna tárolása, kiosztása, esetleg
porciókba való összekötöztetése. Ők tartották a kapcsolatot Demeter József, Mihály József
fő élelmezőbiztosokkal, a sepsiszentgyörgyi raktár kezelőbiztosával, Gyárfás Sámuellel.

---

175 Gidófalvi főhadnagy. Feltehetően azonos Gidófalvi Sándorral, aki 1828-ban született Uzonban. 1842-ben az
5. dragonos ezredben, később a 11. Székely huszárezredben szolgált. 1848 szeptemberétől hadnagy, 1849.
február 4-től főhadnagy volt az ezredében. 1851. március 7-én Nagyszébenben megfosztották rangjától és
12 év fogságra ítélték, azonban április 29-én börtönbüntetését elengedték. 1854-ben beállt önkéntesnek a 3.
huszárezredhez, 1862-ben tizedesként szerelt le.

176 Ny. Gy. SZNM irattára.

177 Uo.

178 Uo.

179 A nyugta szerint a raboknak kiosztott négy napi kenyér összértéke 4 forint 12 krajcár volt. Ha ezt elosztjuk
hárommal, ami egy porció kenyér ára, megkapjuk, hogy összesen a 21 rab 4 napra 84 font kenyéret kapott.
Ezek szerint egy rabnak a négy napra 4 font kenyér, vagyis egy napra egy font, azaz fél kenyér járt.

Feladataik közé tartozott a bevételező és a kiadásokat igazoló nyugták kiállítása, a rövid helyzetjelentések megírása, melyek nem annyira katonai, inkább adminisztratív jellegűek voltak. A néhány soros tudósítások alapján a két fő élelemzési biztos fel tudta mérni a pillanatnyi szükségleteket, ha fogytán volt a főraktári készlet, mozgósították az alkirálybírókat, akik a maguk során az újabb rovatalról, a beszorgálandó élelmiszerek mibenlétéről és nagyságáról a falvak élelemzőbiztosait értesítették. Ugyanakkor a rövid jelentések alapján Demeter Józsefék tájékozódhattak arról, hogy a honvédeknek és nemzetőröknek mennyi kenyérrre, húsrá, a lovasoknak zabra, szénára volt szükségük, a tábor- és őrhelyeken.

Aldobolyban a tábori raktárnak Kovács Péter volt az élelemzőbiztosa, aki 1848. december 8-án 344, vagyis 688 porció kenyér átvételét igazolta. Ugyanő állította ki a nyugtákat december 14-én és 26-án a száz-száz, december 31-én a 150 db. kenyérről, „*mellyet a Fő Élelemző Biztosság, a Háromszéki Fő élelemzési biztos Demeter József úr (utasítására) az Aldobolyi Tábor Számára küldött légyen a Sepsi Szt.Györgyi Fő Élelemzési Raktárból*”. Kovács Péter vette át azt a 642 kenyeret is, „*mellyeket a Honvédek Élelemző Biztosa Perlaky Dániel Úr*” hozott december 31-én.¹⁸⁰ Kovács Péter mellett ugyancsak élelemzőbiztosként működött Vajna Károly, aki december 15-én 100 drb. kenyeret és egy ökröt, 19-én 158 kenyeret és két vágómarhát, 24-én pedig újabb 150 kenyeret vételezett be az aldobolyi tábori raktárba kiosztás végett.¹⁸¹

Kovács Péter aldobolyi raktár- és élelemzőbiztos nem csak az önvédelmi harcok idején működött, hanem „*mikor Újból, 1849-be 23dik Januárii Kirukkolt a Nemzet Táborba*”¹⁸², akkor is funkciójában maradt. Melléje ugyancsak élelemzőbiztosnak 1849. március 12-én Gál Istvánt nevezték ki, akit a táborozók lovainak az ellátásával bíztak meg. 1849. március 12-ről maradt meg az egyik nyugta, miszerint „*T. Gál István Al Dobolyi élelemző Biztos úrnak, az Al Dobolyi zab szükség pótlására 75 – hetvenöt – váltó német forintot*” utalt ki Demeter József.¹⁸³ A kinevezett segítséget Kovács Péter külön is megköszönte: „*Köszönettel vettem, hogy a Széna és Zab kezelés alól felmentett. Egyéb aránt az egésztől kívántak megfosztani némely Tiszt Úrak, hogy ennyivel is inkább prostituálódhassam, de nem adtam (fel)*”¹⁸⁴.

A Kökösbén létesített tábori raktár biztosa Kovács József volt. Az önvédelmi harcok idejéből több nyugta és igazolvány maradt meg az aláírásával. 1848. december 12-én a „*nyugtatvány tartalma szerint Fő Élelemzési Biztos T. Demeter József úrtól a' Kökösi Tábor élelemzésére*”, „*Százötven darab Kenyeret és vágómarhául egy nagy ökröt*”, 13-án köröspataki Veres Dánieltől a 150, 14-én kálnoki Orbán Zsigmondtól, 17-én Balog Györgytől, 19-én a sepsiszentgyörgyi Szakáts Bálinttól a 100–100, 23-án az oltszemi Simon Simontól a 150, 25-én az ugyancsak 100 kenyér és fél véka só bevételezését igazolta, melyeket a fő élelemzőraktárból „*a' Kossuthok, önkéntesek, Székely Lovagok és tiszt uraknak léjendő élelemzésére, kiosztás végett*” küldtek, ugyanő igazolta.¹⁸⁵ Mellette, feltehetően segédbiztosként működött a kökösi bíró, Nagy István, aki az ott táborozó lovasság számára a zab- és szé-

180 Ny. Gy. SZNM irattára.

181 Uo.

182 *Weress A. jegyzetei.*

183 Ny. Gy. SZNM irattára.

184 Uo.

185 Uo.

naporciók kiosztását végezte. 1848. december 25-én Józsa¹⁸⁶ nevezetű hadnagynak három napra ő adott ki 36 porció szénát és zabot, Török főhadnagyot¹⁸⁷, aki a szabad lovascsapat háromszéki osztályának első százada lovai számára december 29-én két napra 110, 31-én pedig egy napra 40 porció szénát kért, ugyanő szolgálta ki. Nagy főhadnagy,¹⁸⁸ aki a „*a 6ik Századnál lévő tisztí és futárlovak*” részére igényelt 1849. január 1-jén és 2-án 14 porció szénát, ugyancsak a „*kökösi szabad bíró uramtól*” vételezhette fel.¹⁸⁹

Kökösben, akárcsak Aldobolyban, a tábori raktár 1849-ben is működött. Az utolsó meg-lévő nyugtát három szekér fáról, amelyet Seethal János, a sepsiszentiváni élelmezési biztos küldött a raktárba, Nagy István kökösi bíró 1849. június 1-jén írta alá.¹⁹⁰ Ezek szerint Nagy István mindvégig megmaradt a szerepkörében, azonban Kováts József helyett 1849 februárjától Jakots Aron „*nyugalmazott Székely lovag Káplár*”, mellette a másik élelmezőbiztos Sükösd Mihály, a helyettes biztos pedig Kiss Aron lett.¹⁹¹ Azok a nyugták, amelyek ebből az időből velük kapcsolatban megmaradtak, arról tanúskodnak, hogy mindnyájan a széna és zab kiosztásával foglalkoztak, de nincs kizárva, hogy a honvédek ellátását is ők intézték.

A harmadik tábori raktár, amely 1848-ban és 1849-ben is működött, Uzonban volt. Az ön-védelmi harcok idején élelmezőbiztosi minőségben Márk György, Jánó Ferenc és Kuti János voltak a raktárkezelők, 1849-től az előbbi kettő mellett Kuti helyett Pünkösti Mihály volt a harmadik élelmezőbiztos.¹⁹² Ezt a tábori raktárt is mindenben a Demeter József irányítása alatt álló fő élelmezőraktár látta el, azonban 1849-ben volt olyan eset, hogy a táborozók lovai számára a szükséges zabot és szénát egyenesen ide szállították, de ez is Demeter József „*át-irata nyomán*” történt. Csak az egyik kis falu, Bita volt az, amelyik a 22 porció szénát és 8 véka zabot „*minden felsőbb utasítás nélkül*” ide, Uzonba hozta, erről azonban Pünkösti Mi-hály és Jánó Ferenc jelentést írt. 1849. február 11-én a bitai szállítmány raktárba való bevéte-

---

186 Feltehetően azonos a szárazajtai Józsa Lajossal, aki 1815-ben született, iskoláit Sepsiszentgyörgyön végezte, 1832-től közvitéz, 1845-től hadnagy a 11. Székely huszárezredben. 1848 októberétől részt vett ezrede nagyajtai 2. századával Székelyföld és Háromszék védelmi harcaiban, ahol a végén főhadnagy lett. 1849. február 15-től mint ezrede hadfogadó tisztje Csíkszeredában alszázados. Később a székely hadosztálynál szolgált, többek között részt vett Bem Moldvai hadjáratában, ahol bátorságáért a katonai érdemjel 3. osztályával tüntették ki. A fegyverletétel után Nagyszébenben halálra ítélték, melyet két év várfogságra változtattak. Josephstadtból szabadult. A kiegyezés után szülőfalujában gazdálkodott.

187 Feltételezzük, azonos márkosfalvi Török Jánossal, aki 1827-ben Bélafalván született. Apja Török József cs. kir. százados volt a székely határezredben. A kézdivásárhelyi katonai nevelőintézetben végzett, és 1845-től hadfi volt a 15. (2. Székely) határezredben. 1848. szeptember 15-től mint hadnagy a Kossuth-huszár-ezred segédtisztje. Későbbiekben főhadnagy, majd százados lett, és 1849. május 7-én a katonai érdemjel 3. osztályával tüntették ki. Mint főszázados tette le a fegyvert. Kimenekült az országból, és Dobruzdzában vállalt hivatalnoki állást.

188 Valószínűleg azzal a Nagy Dániellel azonos, aki a 31. gyalogezred nevelőintézetében végzett, és 1825-től közvitéz, 1833-tól őrmester, 1848 márciusától alhadnagy volt a 15. Székely határezredben. Részt vett Székelyföld, majd Háromszék védelmében. 1849. február 15-től a 15/1. határezredben főhadnagy, április 16-tól pedig a 2. székely határvédezlőaljnál, a besztercei hadosztályban százados. A fegyverletétel után, másfél évi vizsgálati fogságot követően Nagyszébenben halálra ítélték, melyet két év várfogságra változtattak. Josephstadtból szabadult. 1862-ben Háromszék aljegyzőjévé választották. A kiegyezéskor Brassóban élt.

189 Ny. Gy. SZNM irattára.

190 Uo.

191 Uo.

192 Uo.

lezését együtt igazolták a Sepsiszentgyörgyről küldött 90 adag szénával és 6 köből zabbal, az ugyanaznap Albisból leszállított 80 porció, illetve 6 köből, a Szászhermányból valószínűleg rekvirálás útján beszerzett 100 porció szénával és zabbal.¹⁹³

Uzonban nem volt megszabva külön, hogy ki foglalkozzék a honvédek, illetve a huszárlovak ellátásával. A nyugták szerint 1848. december 21-én Márk György és Jánó Ferenc közösen igazolták, hogy a küldött 13 font gyertyát, fél kötés írópapírt és 150 darab kenyeret átvették, együtt kérték a tábor élelmezésére a beígért vágómarhát, és ugyancsak mindkettőjük nevében írták a jelentésüket: „*Széna és zab dolgában nagy szükséggel vagyunk. Megkísérlettük itt a faluban pénzzel is vásárolni, de nem kaptunk. A megrendelt széna és zab kevés részben, csak egy helyről jött ma bé, de a szükség fedezésére (...) kölcsönzéssel is próbáltunk – de nincs hatalmunkban – eleget tenni. Csak, ugyan ma, a’ Katonai eljáróság át küldött Bikfalvára széna iránt, s ha onnan se jönne: Lisznyóban némii eladónak tudatott boglyát megvásárolandunk.*”¹⁹⁴ December 16-án Jánó Ferenc a 100 kenyér átvételét igazolta, 31-én Kuti Jánossal együtt állították ki a nyugtát arról a 149 kenyerről és fél konc papírról, „*melyeket mái napon S. Szt. Györgyről Gyárfás Sámuel élelmező biztos úr az Uzoni tábori raktárba béküldött*”¹⁹⁵. 1849. január 27-én hasonlóan ketten, Márk György és Pünkösti Mihály nyugtázta a megkapott 195 kenyeret, március 7-én Márk György írta alá azt az igazolást, hogy Gyárfás Sámuelről „*az uzoni Raktárba megkívántató zab vásárlására*” az 50 forintot Sepsiszentgyörgyön felvette. Február 11-én Pünkösti Mihály és Jánó Ferenc vette át az Albisból, Szászhermányból, Bitáról és Sepsiszentgyörgyről küldött szénát és zabot. Február 26-án Pünkösti Mihály és Márk György igazolta, hogy a raktárukba a 300 kenyér beérkezett stb.¹⁹⁶

Az állandó tábori raktárakon kívül 1848-ban időszakosan raktár működött Hidvégen és Sepsiszentivánban is.

A hídvégi raktár élelmezőbiztosá, Csulak András 1848. december 16-án 100, 19-én 200 kenyér és 2 vágómarha átvételét igazolta. Arról tudósította egyúttal a sepsiszentgyörgyi raktár élelmezőbiztosát, hogy kenyerek elégséges, mert Hidvégen „*csak valami 20 v(agy) 25 Cellegező önkéntes van, kik a’ betegházból megszabadulva vonulnak a Tábor után, mely jelenleg Bölönbe vonult*”¹⁹⁷.

Sepsiszentivánban egy időben – annak ellenére, hogy Dobay Károly az önvédelmi harcok elején főhadiszállását Kilyénben¹⁹⁸ jelölte ki – a Haditanács Rauber Károly osztrák származású nyugalmazott ezredes lakásán többször ülésezett,¹⁹⁹ és a székely tábor tisztjeinek egy része is itt volt elszállásolva.

A nyugták bizonyossága szerint azért létesítettek tábori raktárat a faluban, hogy az itt állomásozó tisztikart a megfelelő időben és hamar ki tudják szolgálni élelemmel. A raktár élelmezőbiztosai Henter József és Seethal Ferenc voltak. Az élelmet, mind a kenyeret, a

---

193 Uo.

194 Uo.

195 Uo.

196 Uo.

197 Uo.

198 Székely Gergely i. m. 30.

199 Egyed Ákos i. m. 134.

húst, mind a zabot és a szénát, Sepsiszentgyörgyről kiporciózva szállították ide. A két élelmezési biztos feladata csak a tárolásra és a szétozásra szorítkozott.

A nyugták javarésze a húsporciók felvételezéséről szól. 1848. december 19-én és 22-én Gyárfás hadnagy²⁰⁰ „*a maga és több nemzetőri tisztársai számára*” Henter Józseftől 14 font húst, Gerich hadfi-örmester²⁰¹ december 22-én „*a' törzhöz tartozandó egyének*” részére vételezett fel 12 font húst. Részeg főhadnagy²⁰² december 19-én a helybeli élelmezőbiztosoktól kérte a „*Két Tiszt, egy Hadi Biztos, 11 Szabad Lovas Közvitéz és Két Tiszti Szolga, mindössze 16 személy számára 3 napra (kijáró) – à 16 font – összesen 48 font húst*”, december 24-én a két főtiszt, a mellette lévő két tisztiszolga és a 11 szabadlovas székely huszár kétnapi húsjárandóságát ugyanő vette át a szentiváni élelmezőbiztostól.²⁰³

A szentiváni tábori raktár látta el a kilyéni főhadiszállást is. Néhány nyugta a kilyéni Székely-kúriában berendezett ezredesi iroda fűtésére küldött tűzifa megérkezését igazolja. 1848. december 26-án azt nyugtázták, hogy „*Uzonból, a tábori fából a főparancsnok úr Szállására béhozták*” a három szekér fát, 27-én pedig azt, hogy az újabb két szekér tűzifa a főparancsnokság részére, együtt a laborfalvi Berde Pétertől a 6. század irodája számára küldött „*egy tereh tűzifával*” megérkezett. Az élelmezéssel kapcsolatban az egyetlen nyugta 1848. december 27-ről maradt fenn, mikor azt igazolták, hogy „*az Hatvanhat font marhahúsról, mellyek Seethal János Élelmezési biztos Úr által két versben a főparancsnoki Szállásra Szentivánból kiadattak,*” elismerik.

A két élelmezési biztos mellett a tisztkezhöz beosztott katonák ellátásával még a helybeli falusbíró is fel volt hatalmazva. Hidi János, a falu bírása például december 22-én és 25-én adott ki két Kossuth-huszár részére 2 font húst és ugyanannyi kenyeret.²⁰⁴

A Sepsiszentivánban tartózkodó törzstisztek mellett egy tábori biztos is volt, ezt a tisztet Bartha József töltötte be, akiről csak annyit tudunk, hogy 1848. december 19-én Nagy Imre alezredes részére 12 font húst vételezett fel.²⁰⁵

Az önvédelmi harcok idején a másik tábori biztos, akit a „*Honvéd és Kossuth Lovagok élelmező Biztosa*” címmel illeltek, Perlaky Dániel volt. Azt a nyugtát, amellyel az 52 font marhahús átvételét igazolta 1848. november 4-én, már mint élelmezőbiztos írta alá.

---

200 Feltehetően azonos a későbbi honvédszázados Gyárfás Lajossal, aki 1815-ben született. A kézdivásárhelyi katonai nevelőintézetben végzett, 1833-tól közvitéz, 1838-tól örmester, 1848 szeptemberétől alhadnagy volt a 15. határőrezredben. Részt vett Háromszék önvédelmi harcaiban és főhadnagy lett. 1849 áprilisától mint százados a hétfalusi csángókból alakuló, később 140. honvédszászlóaljban százados. Július 12-én a fogarasi csatában alakulata három századával az oroszok fogságába esett. Osztrák kézreadták, és Nagyszebenben előbb öt, majd három év várfogságra ítélték. Szabadulása után Sepsiszentgyörgyön élt. Előbb kórházi gondnok, majd városi főjegyző volt.

201 Gerich hadfi-örmester. Feltételezzük, azonos Gerich Adolffal, aki 1826-ban Illyefalván született, a kézdivásárhelyi katonai nevelőintézetben végzett, és 1844-től mint hadfi a 15. határőrezredben szolgált. 1848-ban részt vett Háromszék önvédelmében. 1849. február 15-től hadnagy, április 18-tól főhadnagy, majd százados lett a 15/1. határőrezredben, illetve a 83. honvédszászlóaljnlán. A kiegyezés után Udvarhelyszéken törvényszéki ülnök, majd később közjegyző volt.

202 Feltételezhetően azonos Részeg Mózesrel, aki 1813-ban született Madéfalván. Az iskola elvégzése után 1832-től közvitéz, 1841-től örmester volt a 11. Székely huszárezredben. Állítása szerint rendfokozatát 1849 januárjában kapta meg.

203 Ny. Gy. SZNM irattára.

204 Uo.

205 Uo.

Kevés, mindössze négy igazolvány maradt meg az aláírásával. Az említetten kívül 1848. december 25-én Középjátán ő nyugtázta, hogy a sepsiszentgyörgyi Balog Józseftől a honvédek részére küldött négy veder pálinkát, 11 frt. 36 krajcár értékben átvette. December 29-én ugyanő igazolta, hogy az Árkoson általa vásárolt szénáért és 30 köből zabért a 150, illetve 60 Rft.-ot Sepsiszentgyörgyön Gyárfás Sámuelától megkapta.²⁰⁶ Az utolsó utalványt 1849. január 5-én, ugyancsak Sepsiszentgyörgyön állították ki. Azt ismerte el, mivel egy alkalommal „*állítása szerint a' Honvédek Számára az élelemtárból kapott húst, 6 frt. 40 Krajczár árú hússal*” a sajátjából kellett pótolnia, ezért az akkor kifizetett összeget utólag visszakapta. Ugyanakkor azt is nyugtázta, hogy a „*Biztosi fáradozásai némii megjutalmazásául*” a Demeter József által kiutalt 3 ezüstforintot is kézhez kapta.²⁰⁷

A biztosokkal kapcsolatban végezetül említést kell tennünk arról, hogy legalábbis 1849-ben Háromszéket délről a Barcasággal összekötő országutak hídjainál, Kökösnél a Feketeügy, Aldobolynál az Olt hídjának külön hídaparancsnoka volt. Az egyetlen nyugta, amiből erre következtettünk, 1849. március 20-ról datált, és azt igazolja, hogy Béli Albert „*biztos és hídaparancsnok*” 6 porció szénát vételezett fel a raktárból.²⁰⁸

Ugyancsak a nyugták alapján szereztünk tudomást arról, hogy 1849 januárjának első napjaiban a Gábor Áron öntötte egyik, és a Kézdivásárhelyen, Turóczi Mózes által készített, úgynevezett „*kicsi ágyú*” a kökői hídál voltak előőrson. Ugyanis január 3-án Gábor Áron egyik tüzére az „*ágyú mellett Szolgáló négy lovaik Számára*” négy porció zabot vételezett fel a kökői bírótól. Ugyanazon a napon Piller nevű százados egy másik nyugtával azt ismerte el, hogy „*a' Kökői Közönség bírása a' Kvásárhelyi Kitsi ágyú hordozására rendelt három lovak számára Iső, 2ik és 3ik Januáriusra 1849. Ki adott legyen*” 12 porció szénát. Cseh főhadnagy²⁰⁹ január 4-én hasonlóan azt igazolta, hogy a kicsi ágyút szállító három ló, Nagy István kökői bírótól a kétnapi, január 4. és 5-re járó szénaadagját megkapta. Január 3-án és 4-én a Gábor Áron-féle ágyú is Kökösben volt még, az ágyús lovaknak Jantsó Mózes főtüzér vételezte fel a 10–10 porció szénát.²¹⁰

Ugyancsak a nyugták alapján tudható, hogy 1849 februárjában és márciusában Kökösnél a 11. Székely huszárezred alezredesi első és második századának szakaszainál napjában mintegy 14–20 fő teljesített előőrsi szolgálatot. Február 15-én Gidófalvi hadnagy a „*11. Székely Huszárezred alezredesi 2. Századának 8. Szakasza*” lovai részére két napra 34 nyolc fontos súlyú szénaporciót és zabot, Finta János tizedes 18-án egy napra 17–17 széna- és zabrészletet, 25-én Szabó János tizedes két napra, 27-én az említett Finta tizedes ugyancsak két napra 30–30 porció szénát és zabot, ismét Szabó János március 3-án 32–32 adag abrakot és szénát vételezett fel.

A Finta János tizedes vezette szakasz 14 huszára március 8. és 12-e és 14–15-e között volt előőrson. „*A 11. Székely huszárezred alezredesi 2. Századának 2. Szárnya*” 17 huszára 1849. február 16–17-én, az „*alezredesi Iső századának 5. Szakasza*” 20 fős legénysége Bálinth hadnagy irányítása alatt 19–21. között, az „*alezredesi 2. századosztályából a 6. Szakasz*”

---

206 Uo.

207 Uo.

208 Uo.

209 Nevét és kilétét nem sikerült azonosítani.

210 Ny. Gy. SZNM irattára.

17 embere Damokos Ferencsel²¹¹ az élen február 28-án teljesített szolgálatot a kökői hídnál stb.²¹²

Az 1849. február 25. és március 22-e közötti időszakból Gábor Áron Kökösnél előőrson állomásozó tüzéreknek ágyús lovai részére felvételezett zab- és szénaporciókról kiállított nyugták egy-két kivétellel szinte minden napról megmaradtak. A február 26-án Molnár Ádám²¹³ főtüzer által aláírt igazolónyugta szerint a tüzérek már február 10-től a kökői hídnál voltak, ugyanis ő azt igazolta, hogy „*a' fenn nevezett időre az ágyúk eleiben rendelt lovak számára tisztán és minden hiány nélkül megkapott*” 186 széna- és zabporciót.²¹⁴

A kökői hídnál február és március hónapokban Semsey Tamás²¹⁵ vezérletével 2 ágyú volt előőrson. Keze alatt szolgált mint főtüzer Tót Sebestyén,²¹⁶ Bartsai Károly,²¹⁷ a tüzemester Sajtos János.²¹⁸ Az ágyúk mellett szolgáló tüzérek közül Mórik Károly²¹⁹ neve is szerepel a nyugták egyikén, aki március 22-én igazolta, hogy „*2ldik Mártiusban Kökösi fő élelmező Biztos Jakots Úrtól 6 portzió szénát és 6 portzió zabot az ottan találtató ágyús lovak számára*” kivette.²²⁰ A két ágyúhoz 12 ló tartozott, Tót Sebestyén február 27-én „*a kökői széna és zab élelmezési biztostól*” 12 porció szénát vett fel a „*Kökői hídnál állomásozó Két ágyúhoz tartozó 12 Lovak Számára*.”²²¹

Vásárlások a tábor ellátására, rekvirálások és árverések

A székely tábor, bármekkora is volt a falvak önkéntes vagy rovatalbani adakozása, nem voltak képesek százszázalékosan ellátni, a szükséges élelmet vásárolk, tudomásunk szerint kevesebb mennyiségben rekvirálások útján próbálták pótolni.

Az egyik legfontosabb a kenyérsütéshez szükséges gabona beszerzése volt. Gabonavásárolkrolk csak 1849-ből maradt meg néhány nyugta. Megfigyelhető, hogy kevés kivétellel, csak

211 A felsoroltak neveit nem sikerült egyértelműen azonosítani.

212 Ny. Gy. SZNM irattára.

213 Kiléteéről annyit tudunk, hogy 1842-től nős, már 1848 előtt tüzer volt a 15. (2. székely) határőrezredben. 1868-ban már nem élt, özvegye folyamodott segélyért a honvédségélyező alaphoz. 1883. július 26-án a *Nemere* XXIII. évfolyamának 60. számában a névtelenül megjelenő visszaemlékezésben az egyik, a Tömösi-szorosban a császáriak kiűzésénél jelen lévő „*szintén harcoló honvéd*” tüzértiszt mint hősiiesen küzdő tüzértizedesről emlékezett meg róla.

214 Ny. Gy. SZNM irattára.

215 Semsey Tamás tüzérszázados (1805–1900). Tanulmányait Sárospatakon végezte, ahol Kossuthnak volt az osztálytársa. 1824–36 között a 15. Székely határőrezredben szolgált. Miután kilépett, Háromszéken felesége málnási birtokán gazdálkodott. 1848-ban részt vett az önvédelmi harcokban, ahol tüzerfőhadnagy, majd 1849. február elsejétől tüzérszázados lett. Később a brassói hadosztály tüzérparancsnoka, június végétől pedig, ütegparancsnok a székelyföldi hadosztálynál. Augusztusban Kazinczi hadtestéhez csatlakozott, és a zsidói fegyverletételig az egyesült sereg tüzérparancsnoka. A kiegyezés után Málnáson gazdálkodott, majd leszegényedve Szabadkán lakbéres házban csekély nyugdíjából élt.

216 Kiléte ismeretlen.

217 Kiléte ismeretlen.

218 Sajtos János (1799–1857) tüzemester. Semsey Tamás százados keze alatt szolgált a tüzérségnél, 1849-ben megsebesült, hadirokkant, feltehetően azonos azzal a Sajtos Jánossal, aki 1850 után a református egyház kántora Sepsiszentgyörgyön. Életrajzát lásd: Demeter Lajos: i. m. 89–91.

219 Mórik Károly. Baróti születésű. Hősi halált halt a Tömösi-szorosban.

220 Ny. Gy. SZNM irattára.

221 Uo.

rozsot tudtak beszerezni, melyből nagyobb mennyiséget március 14-én Balás János kilyéni haszonbérletől vásároltak meg. A 100 köblöt 6 Ft 24 krajcárban alkudták ki, melynek árából 300 Ft-ot nyomban kifizettek. A gabonát ott helyben megőröltették, és lisztül szállították be Sepsiszentgyörgyre. A megbízott Imreh Lázár, mikor március 17-én az utolsó 20 köblöt liszt formájában beküldötte az élelmezőraktárba, arról értesítette Demeter Józsefet, hogy a bérlő több gabonát nem szándékozik eladni, ennek ellenére Imreh Lázárnak még sikerült tőle kialaknodnia 100 köből rozslisztet, melyért Balás árendásnak április 4-én 340 Ft-ot fizettek. 1849. március 25-én ugyancsak 6 Ft 24 krajcáros árban a Várhegyi-udvartól tudtak vásárolni 33 köből rozsot, ezért a meghatalmazott ifjabb Budai Józsefnek 221 Ft és 12 krajcárt adtak át.²²²

Újabb rozsvásárokról még május 6., 7., 14., június 5. és 17-ről tudunk. Gál Károly kereskedőtől a 95 köblöt, vékáját 2 Ft-ért, Dávid Péter „nemzeti polgártól” 100 vékát, vékáját 1 Ft 54 krajcárért, Domonik Alberttől 14 köblöt, köblét 7 Ft 48 krajcárért, kilyéni özv. Székely Sámuelnél 100 köblöt, köblét 7 Ft 36 krajcárért, bitai Gyárfás Miklóstól 50 köblöt, köblét 7 Ft 24 krajcárért alkudták ki, melyekért a nyugtak szerint személyenként 760, 190, 100 Ft 48 kr, 760, illetve 370 forintot fizettek. Megfigyelhető, hogy a rozs ára köblönként Háromszéken rövid négy hónap alatt egy forinttal drágult.²²³ Maga a kifizetett összeg sem volt kevés, azzal a 20 köből búza árával, amiért 190 Ft-ot fizettek, a felsoroltak is 2892 Ft kiadást jelentettek.

A vásárolt, a falvakból beszállított, esetleg rekvirálás útján szerzett gabonát a csépeltezőbiztosra bízták. A biztos Kilyénben tartózkodott, és a gabona beszerzése mellett a malmokra és a molnárokra, az őrlésre ügyelt fel. Ugyanakkor ő gondoskodott a liszt Sepsiszentgyörgyre szállításáról is. Ezt a funkciót 1849-ben Imreh Lázár töltötte be, aki 1849. február 28-án arról tett jelentést Gyárfás Sámuelnek, hogy „nem küldheték gabonát bé, a Forspont hiánya mián alig-alig kaphatnánk szekereket az asztag béhordására és – amiért is kéntelen valék a molnárokkal edgyezkedni – ki kötelezé is magát, hogy minden nap húsz vagy harminz köblöt fog beszállítani, megőrölve, így már reméllem a Falubeliekkel is jobban kijövök az asztagok béhordására nézve”²²⁴.

A honvédők részére Kilyénben két, az úgynevezett Felső- és Alsó malom működött. Volt, amikor a molnárok külön őrölték a rozsot és külön a búzát, de több volt az olyan eset, hogy vegyítették a gabonát és elegylisztet készítettek, így például 1849. március 5-én, mikor Imreh Lázár a 16 véka árpa, 34 véka rozs és 50 véka búza keverékéből készült 25 köből lisztet küldte be Sepsiszentgyörgyre, a fő élelmezőraktárba. Az úgynevezett Guszt-féle gabonából, amelyből február 28. és március 18. között 213 köből lisztet őröltek, több esetben a rozs és a búza mellé árpát is vegyítették.²²⁵

A molnár és a csépeltezőbiztos nem mindig tarthatta be az ígéretét, hogy napjában leörli, illetve beszállítja a 20–30 köből lisztet, volt eset, hogy éppen a sepsiszentgyörgyi raktárban maradt zsákok miatt késlekedett minden. „A molnárokat hibáztatni, hogy napjába nem vihetnek 30 Köblöt, nem lehet, ha zsák nem adatik Nekök vissza – valahogy igazítsa úgy, hogy 30 Zsák mindenkor jöjjön” – írta ugyancsak Imreh Lázár 1849. március 10-én.²²⁶

---

222 Uo.

223 Uo.

224 Uo.

225 Uo.

226 Uo.

A gabonán kívül gyakran mondhatjuk a széna- és a zabvásárlásokat is. Egy részről azzal magyarázható, hogy Háromszéken nem volt általános a sarjúkészítés. Legtöbb falu kaszálás után, a széna behordását követően kaszálóit legelőként használta. Itt, ahol Szent György napjától késő ősziig, sokszor az első hó leeséséig a legelőkön voltak az állatok, a széna csak hogy elegendő volt az állatoknak. A zabbal is hasonló lehetett a helyzet. Azok a családok, amelyeknek lova is volt, a szűkös, háromfordulós szántóföldjükön csak annyi zabot termesztettek, amennyi lovaik részére abrakként egy évre elegendő volt. Esetleg a nagyobb birtokokkal rendelkező gazdáknál, majorsági udvaroknál, a Mikes, Béli, Nemes, Apor és Mikó-családoknál, néhány haszonbérlnél lehettek nagyobb tartalékok.

A tábori lovak élelmezésében 1848 decemberében, az első hetekben, inkább azért állt elő kényszerhelyzet, mert a falvak nem tudták időben leszállítani a kért mennyiségeket, azonban a későbbiekben inkább azért, mert a gazdák még pénzért sem voltak hajlandóak megválni a kevéske zab- és szénatartalékaiktól.

Már említettük példaként, hogy Uzon környékén karácsony táján a helybeli élelmezőbiztosok még vásár útján, a katonai vezetőség közbelépésével sem tudták beszerezni a lovak eledelét, és csak reménykedtek abban, hogy az Uzonhoz közeli Lisznyóban még találnak egy boglyányi eladó szénát.²²⁷ Nem egyszer olvasható az élelmezőbiztosok rövid jelentéseiben, hogy „széna és zab ügyében szükiben állunk”.

Hasonlót jelentettek 1849. február 24-én Aldobolyból: „Szénát és Zabot mind kiosztottam – írta az élelmezőbiztos – nem léssen mit adni, ezért felszólítom a T. Fő Élelmező Biztos Úrat, legyen szíves gondoskodni naponta 64 vagy 65 lóról”. Ugyanez a kérelem március 1-jén is „zabot tsak is 18 vékát kaptam tegnap, ennyit tegnapelőtt sajátomból adtam vala, de még is kiosztottam, széna mára és holnapra kevés híján elég léssen, de több egy szem sints. Ezért légyen Szíves mindent küldeni”.

Szinte mindennapos a lovak ellátásának gondja Kőkösben is. Sükösd Mihály, a kökösi élelmezőbiztos, hogy csak egy példát említsünk, 1849. március 12-én két fuvarost küldött be az élelmezőraktárhoz Sepsiszentgyörgyre. Mint írta küldőlevelében Gyárfás Sámuelnek, „Sárosi Áront és Kőkös Györgyöt Tiszteletem mellett elküldöttem zabért, – mit bizonyos mennyiségbe megküldeni szíveskednénd, annyival is inkább, mivel az utolsó mára a Tűzereknek ki adatott, holnapra pedig várakozásba maradnak mind a Székely lovagok, mind pedig az utolszoriak (a tűzérség lovairól volt szó)”²²⁸.

Ezekben a kényszerhelyzetekben vásárlások útján próbálták kielégíteni a kérelmeket. Mind a szénát, mind a zabot inkább az „udvarokból” szerezték be. 1848. február 28-án, mikor átiratban kérték fel Barabás Mihály²²⁹ őrmestert és szorosparancsnokot, hogy szénát szerezzen be a Bodzák vidékén, ott is inkább a Béli és Mikesek birtokain talált eladó szénát.

227 V.ö. 192. sz. lábjegyzettel.

228 Ny. Gy. SZNM irattára.

229 Barabás Mihály 1824-ben született Albisban. A 15. határezredben volt tizedes. 1848 októberétől részt vett Székelyföld és Háromszék védelmében. 1849 februárjától őrmester, március 21-től hadnagy a 15/3. vagy 4. határezredben. A fegyverletétel után kimenekült, és a török hadsereg tisztje lett. 1860-tól az olaszországi magyar légióban szolgált.

Jelen ho 2dikán vettem 28dik februárius datált Tisztelt átiratát, hogy Szénát Szállítsak bé még pedig Kőkösben öt ölet, öt ölet Aldobolyban, négy ölet Szentgyörgyre – erre nézt felkérdezttem az itteni Bíró és vele edgyütt a Szénákat megnéztem, meltos. Béldi Albert Úrnak tanáltam két öl szénát, mit is Szentgyörgyre vitetek – Uzoni Mikes Gróf udvarnak Szénája ezen helyen nints, tsupán árpa, zabbal vegyítve, Kazalos, egy Kaszaly – Bodolai Mikes Gróf udvarnál, tanáltam 3 ölet itten, tsak mit holnap Szekerekkel vitetek Kőkösben, és így ezen áttiratra tsak is 5 öl szénát Szállíthatok – egyéb aránt – tanáltam a Sztriboj Patakán Béldi László ur (...) házánál 5 öl Szénát, mi igen jó, – De ezt míg (áráról) biztosítva nem lések, nem küldhetem.”²³⁰

A nyugták alapján, amelyekkel a zabvásárlásokat igazolták, megfigyelhető, hogy 1848 decembere első felében a zab köble 1 forint volt, az utolsó napokban az ára azonban hirtelen 2 forintra emelkedett. 1849 januárjának végén és február folyamán a zab köble újból visszaesett 1 forintra, de márciustól a kereslet miatt újra 2 forint 6–18 krajcárra ugrott. 1848 decemberében egy öl széna 45 forintba került, 1849 februárjától már 50, a hónap közepétől pedig csak 60 forinttal lehetett szénát vásárolni.

Az 1848. december 29-én írt nyugta szerint egy boglya szénából 248 porciót tudtak kötni. Az 1849. március 6-án kiállított elismervény alapján ismert, hogy egy porció széna 8 font súlyú volt, árát pedig 18 krajcárban állapították meg.²³¹ Ez azt jelentette, hogy egy boglya széna március végére megközelítette a 75 forintos árat. „*Fájdalmas Idő*” – írta az 1849-es esztendő második feléről naplójába a sepsiszentkirályi Kiss Mózes. Az árak megugrottak, és folyamatosan emelkedtek, 1850-re már a zab köbléért 8 forintot, egy köből rozsert, búzáért és árpáért egyaránt 10 forintot kértek.²³²

Rekvirálásokról a nyugták között kevés adatot találtunk, pedig azzal is, nem egy esetben, a táborozók, a nemzetőrök és honvédek ellátását segítették elő. Egy töredékben megmaradt levél tudósítója írta 1848-ban, hogy a rikai csata után Erdővidékről egy különítményt az Olton túlra, „*a szomszéd falukba élelem behajtásért*” átküldtek, azonban az eredményességéről nem számolt be, csak annyit tudunk a rikai győztes csata kapcsán, hogy „*sok löfegyvert, 60 drb vágómarhát* (K. Horváth Ignác szerint 103 darabot, vagyis egy teljes csordát), *3 mázsa lőport*” zsákmányoltak az ellenségtől.²³³ Hogy voltak rekvirálások az ellenséges falvakból, azt az 1848. december 16-ról keltezett nyugta is igazolja. Ebből tudható, hogy Hidi János falusbíró, „*a requisitio útján marhát és Gabonát hozó marha hajtók számokra (...) az obester úr rendelésiből*” élelmészükre három és fél kenyeret adott.²³⁴

230 Ny. Gy. SZNM irattára.

231 Uo.

232 Kiss M. jegyzetei.

233 *Honvéd.* 88. szám, 1849. április 10.

234 Ny. Gy. SZNM irattára.

Németh László kormánybiztos tudósításából ismert, hogy Szabó Károly,²³⁵ akkori százados 1849 tavaszán Héviznél, mikor bekerítette az ellenséges csapatot, és három román nemzetőrrel együtt elfogta Recse János cs. kir. hadnagyot, az ellenségtől 31 lovat, 32 köböl gabonát és öt szekeret foglalt le.²³⁶ Ezt a zsákmányt Sepsiszentgyörgyre szállították, és minden valószínűséggel a honvédség számára használták fel.

A legnagyobb zsákmányhoz a háromszékiek 1849. március 21-ét követően jutottak. Amikor Bem a császáriakat a Tömösi-szoroson át kiszorította Erdélyből, a menekülő ellenség fegyverrel, élelemmel, bútórral, kereskedelmi áruval megrakott és a szorosban elakadt szekereit hadizsákmányként foglalta le. A hadvezér az egészet a székelyeknek adományozta. A portékákat Sepsiszentgyörgy piacán árverés útján értékesítették.²³⁷ Az árverésből befolyt pénz egy részét, feltételezzük – mert Bem a hadizsákmány árát a székely katonák közötti szétosztásra ajánlotta²³⁸ – ugyancsak a honvédség ellátására fordították, mint azt az összeget is, amelyet ugyancsak árverés útján az ellenséghez pártolt Balás Konrád²³⁹ingóságából nyertek.²⁴⁰

A rablás, a hadizsákmányok eltulajdonítása tilos volt, ennek ellenére Háromszéken is voltak, akik erre rávetemedtek. 1849 telén néhány személy három lovat rabolt a Barcaságon, azonban mikor Kőkösnél át akarták hozni jogtalan szerzeményüket, a hídnál lévő őrség feltartóztatta őket, és a lovakat elkobozta.²⁴¹ Sok visszaélés volt 1849. március 21–22-én a Tömösi-szorosban, a hadizsákmányból a tiltások ellenére sokan sok mindent eltulajdonítottak. A Nemerében 1883-ban megjelent, Tömös bevétele című rövid visszaemlékezés írója is szóvá tette a kapzsiszkodásokat: „*Csak másnap láttuk a hadizsákmányt, mely birtokunkba esett, csapataink jól hozzáláttak a menekülő és az országúton felforgatott szekerek kiürítéséhez, mit azonban a parancsnokság beszüntetett, megmentve a menthetőt. A magazint teleraktuk mindennemű kelmékkel, 5000 futó muszkának minden hadi készüléke ott matadt, s ott rekedt a brassói és fogarasi menekülőknél roppant hol-*

---

235 Szabó Károly (1811–1891). Bibarcfalván született. A kézdivásárhelyi katonai neveldeiben végzett. 1831-től hadnagy a 39. gyalogezredben, de párbaj miatt megfosztották rangjától. 1840-ben a 3. huszárezredben őrmester. 1845-től a 15. határőrezredben szolgált. 1848 tavaszán címzetes őrmester és tanító a kézdivásárhelyi katonai iskolában, majd alhadnagyként zászlóaljával a Délvidéken harcolt. Hadnaggyá szeptember 24-én nevezték ki, és régi alakulatával Jelačić ellen harcolt. Mint főhadnagy csatlakozott zászlóaljával Bem seregéhez, kinek a hadjárata során századossá léptették elő. Később Erdővidék katonai parancsnoka. Őrnaggyá Bem 1849. július 2-án nevezte ki. A hadbírószág Nagyszébenben 1851-ben először halálra ítélte, melyet később 8 év várfogságra változtatott. Olmützben és Josephstadtban raboskodott, ahonnan 1855-ben amnesztiával szabadult.

236 *Honvéd.* 81. szám, 1849. április 2.

K. Horváth Ignác alezredes emlékiratában hídvégi, majd a hermányi csata kapcsán írta, hogy a székely sereg mindkét esetben gazdag hadizsákmányhoz jutott. Hídvégnél 300 körüli szuronyos és vadászfegyvert, több ezer töltényt és puskaport zsákmányoltak. Szászhermánynál egy puskaporos szekér volt a zsákmányuk „*telve töltényekkel, a faluban (pedig) mintegy 100–150 fegyver, temérdek láncsa*” jutott a birtokukba. (Demeter László i. m. 32., 35.)

237 Albert Ernő i. m. 65.

238 Uo.

239 Balás Konrád (1806–1855). Lásd: Demeter László: *Balás Konrád és emlékirata.*, Balás Konrád: *Feljegyzések.*

240 SÁL. Fond 135. Nr. crt. 1. fasc. 5. fől. 155–171.

241 Ny. Gy. SZNM irattára.

*mija, s noha dicséretére kell mondanom Szabó Nándor parancsnoknak,²⁴² hogy a menekülő kereskedőknek, kik hozzá folyamodtak, kiadta a már megmentett portékájukat, de így is sok maradt nálunk, s veszett el, a sok rizskása, cukor, s kávé – még az úton is sárba tapostatott*²⁴³.

Csány László 1849. március 9-én adta ki a 409. számú rendeletét, amelyben a magán-személyek zsákmányolását, a rablott portékák visszatartását tiltotta meg, és az eltulajdonított tárgyak beszolgáltatását kötelezte. Tömösnél a tilalom ellenére sokan sajátíthattak el különböző értékeket, mert Cseh Ignác kézdi alkirálybíró a falvakhoz intézett átiratában újból felhívta a helyi bizottmányok figyelmét a rendeletre. A rablott tárgyak összeszedését, azok felleltározását és leltárívekkel Kézdivásárhelyre való beszállítását parancsolta meg. Ugyanakkor Sepsiszentgyörgyön külön bizottmányt hoztak létre, melynek feladata a rablott holmik elkobzása volt. Kobzóbiztosoknak Gyárfás Károlyt és Lőrincz Jánost²⁴⁴ nevezték ki, akik a portékákból egy bizonyos mennyiséget be is gyűjtöttek. „*Ellen-nyugtavánnyal*” a „*49 darab kenderszösz gyapjuzsákokba, 36 köből gabonát, – melynek nagyobb része tiszta búza, kevés elegy búza, törökbúza és liszt, – ugyan két zsákba 2 véka fuszujka és fél váka borsó*” volt, 1849. április 17-én szolgáltatták be a sepsiszentgyörgyi fő élelmező raktárba.²⁴⁵

A sepsiszentgyörgyi sütőházak

Demeter Józsefnek az 1849. április 5-én a *Honvéd*ben megjelent híradásából idéztük, hogy Sepsiszentgyörgy városa 1848 novemberének végén a táborozók kenyérral való ellátására saját költségén „*sütökemencéket*” építtetett, ahová megfelelő személyzetet alkalmazott, akiknek fizetését ugyancsak a saját pénztárából biztosította.²⁴⁶

Az egyik sütőház, a kisebbik kemencével, a város főbírójának, Kováts Gábornak az udvarán működött. Feltehetően ott már állhatott egy régebbi, nagyobb kemence, melyet 1848-ban a szükségeknek megfelelően a város javíttathatott ki. A sütőház helye abból a nyugtából tudható meg, melyet 1849. március 5-én állítottak ki. A négy szekér tűzifáért, melyért odaszállítva „*a T. Kováts Gábor Úr Udvarában lévő sütőházhoz*” a két fuvaros-

242 Szabó Nándor alezredes (1820–1853). Bibarcfalván született, a kézdivásárhelyi katonai nevelőintézetben tanult. 1846-tól alhadnagy a 15. határőrezredben, 1848 májusában zászlóaljával részt vett az erdélyi román parasztmozgalmak megfékezésében, majd Délvidéken harcolt. Szeptemberben alakulatával a feldunai hadtestben szolgált. Októberben főhadnagy lett, a schwechati csata után százados. Decembertől Bem oldalán harcolt. Az 1849. január 21-i nagyszabonyi csata után zászlóaljával hazakerült Háromszékre. Január 23-tól mint őrnagy részt vett a feketehalmi ütközetben és az osztrák–orosz csapatoknak Tömösi-szoroson át Erdélyből való kiűzésében. Ő vette át a Tömösi-szoros őrzését és mint alezredes, az orosz intervenció kezdetén a brassói hadosztály dandárának a parancsnoka az említett szorosban. Miután június 19–20-án a túlerővel szemben lehetetlen volt a szoros védelme, hadosztálya maradékával Háromszékre vonult, ahol a szabadságharc végéig dandárparancsnokként küzdött. A hadbíróság előbb halálra ítélte, amit később 16 év várfogságra változtattak át. 1853-ban az olmützi várban halt meg.

243 *Nemere*. XXIII. évfolyam. 60. szám, 1883. július 26.

244 Lőrincz János (1818–1887). Honvéd hadnagy, Lőrincz József őrnagy és Lőrincz Károly ezred káplán testvére. Életrajzát lásd Demeter Lajos i. m. 73–74.

245 Ny. Gy. SZNM irattára.

246 *Honvéd*. 88. szám, 1849. április 5.

nak, Mihály Andrásnak és Tódor Mózesnek Gyárfás Dénes jelenlétében 12 Ft 57 krajcár fizettek ki.²⁴⁷

„A Városi elöljáróság által készített nagy Prófont sütőkemence” a sepsiszigyörgyi nagy kocsmá telkén levő konyhában volt. Ez abból a kérelemlevélből vált ismertté, amelyet 1850. március 6-án Haurik József nyújtott be a városhoz. A főbérlo a már használaton kívül és útjában álló kemence lebontására szeretett volna engedélyt kapni. Azonban, érveltek a városatyák – „*minthogy a' városon a' mostani körülmények szerént sok katonaságot tartanak, az említett prófont sütő kemence (maradjon), azon nem remélt esetre nézve, hogyha csakugyan Városunkon a' Község általi Prófont sütés rendeltetnék meg, hogy újból is egy költséges kemenczét készíteni ne kellésék*” – nem engedélyezték a lebontását.²⁴⁸ Demeter József fő élelmezőbiztos egy utólag előkerült, 1849. március 11-én kiadott utasításában az egyik sütődét „*alsó*”, a másikat „*felső sütőnek*” nevezte.²⁴⁹ Az is világossá vált a nyugtákból, hogy a „*felső sütőért*”, mert a főbíró udvarán, magánterületen lévő sütőház volt, a város használati díjat fizetett. Az 1848. március 30-án kiállított utalvány szerint a bért, esetünkben „*a' Felső Kemencébeni 21 napi sütés*” árát „*a' Sütőház és alkalmatosságokérti bérét*” 35 forintban állapították meg.²⁵⁰

A pékségeket egy-egy süttető biztos irányította, név szerint Butak András és Gyárfás Dániel. Az előbbi 1849. január 7-én a Bodzáról „*tábori Sütőházba használás végett*” hozott 54 sing vászonra, június 20-án pedig „*a kenyerekhez megkívántató sóra*” kapott 5 forint 20 krajcár átvételét igazolta.²⁵¹ Ugyanő írta alá azokat, az 1849. április 26. és június 22. közötti időszakból megmaradt pénztalványokat is, amelyek alapján Gyárfás Sámuel fő élelmezőraktáros és pénztárosbiztostól a sütődékben dolgozók napidíjban megállapított fizetését vételezte fel. Ezek szerint április 14-től, 19-cel bezárólag, öt és fél napra, „*a' Sütő Kementzénél működő Sütőknek, az eddigi gyakorlat Szerénti számítással*” a bérük 61 forint 28 krajcár volt. Április 30-án a pékségben dolgozók utólagosan összesen 45 forint 4 krajcár, május 13-án három és fél napra 39 forint 26 krajcár, május 22-én három napra 33 forint 48 krajcár fizetést kaptak. Június 20-án az egy napra járó bérük 11 forint 16 krajcár volt, 23-án pedig „*megállított és megrendelt napi díj szerént*” a pékség munkásainak 33 forint 48 krajcár járt.²⁵²

A fennebbi számadatokból, hogy hányan dolgozhattak az említett időszakban a Butak Andrára bízott sütődében, nem számítható ki. Sokkal többet mond az az utólag előkerült utasítás, amelyet Demeter József fő élelmező biztos Gyárfás Sámuelhez intézett:

„*Élelmi Pénztárnok Gyárfás Sámuel Úrnak, Sepsi Szentgyörgyön, már. 12-én 849.*

Két váltó német forint lévén fizetése a' fő sütőnöknek, és egy forint 12 Kr. a' Szitálónak, s darabontnak, az alsó sütőnél lévő 2 fő sütőnök, és 3 Szitáló s egy darabont számára 17 napra, febr. 23ától ma estig Számítva 149 forint 36 krt – az felső Sütőnél lévő ugyan azon személyzet számára pedig Iső Martiustól ugyan ma estvéig, 11 napra 96 fto 48 Krt.

247 Ny. Gy. SZNM irattára.

248 *Tanácsi Jegyzőkönyv.*1850. április 6., 280. ügyjegyzék.

249 Ny. Gy. SZNM irattára.

250 Uo.

251 Uo.

252 Uo.

– és a két sütőbe lévő két felügyelő számára naponként 2 ezüst huszasával számítva, 17 napra 56 fíot 46 Krt. – és így összesen 303 – háromszáz három forintot 4 Krt. Váltóban fizessen ki Ön, összesen 15 165 darab Kenyér kisütéséért.

Demeter József mp.”²⁵³

Az utasításból sok mindenre fény derült, innen tudható, hogy 1849. február 23. és március 12. között a sütődékben 2–2 sütő, 3–3 szítáló és egy-egy darabont volt alkalmazásban. Munkájukért napidíjban a sütők 2 német forintot, a szítalók és a darabontok 1 forint 12 krajcárt, a süttető biztosok pedig 2–2 ezüst huszast kaptak. Még egy nagyon érdekes adat, 17 nap alatt a két pékségben 15 165 kenyeret sütöttek. Ez azt jelentette, hogy egy nap átlagban 892 kenyér került ki a kemencékből. Ismerve, hogy ebben az időben átlagosan egy köböl lisztből 30–31 kenyeret sütöttek, a 17 nap alatt megközelítően 500 köböl lisztet használtak fel.

A pékeken, szítálókon kívül mások is dolgoztak a kemencék körül, például fahordók, hevítők és szekeresek. A Sepsiszentgyörgy városi tanács jegyzőkönyvéből vált ismertté Nika Miklós és Lilla András neve, akik „1849be a prófont sütése alkalmával” mint a „kemencék körül forgolódók”, feltételezhetően favágókként, hevítőkként dolgozhattak. Azért perelte őket 1850-ben id. Császár Mihály, mivel Butak András utasítására az 5 forint 20 krajcárt érő fáját elszállították és felhasználták, de nem fizették ki, árát utólag sem a volt süttető biztostól, sem a várostól nem kapta meg. 1849-ben hasonlóan a tábori pékségnél dolgozott Vas István, a csizmadia céh mesterlegénye is. 1850-ben azt panaszolta el a város tanácsa előtt, hogy a céhmester nem akarja beírni céhkönyvébe „a forradalom alatt eltöltött két évek alatti itthon létit”. Céhe azzal érvelt, nem igazolhatják azt az időszakot, „mivel az alatt nem lévén munkába, a pékháznál tett itt a városon szolgálatot”. Így a város állított ki egy bizonyítványt, hogy Vas István a szabadságharc idején „itten a Városon helyt lévén, a pék kementzésénél foglalkozott”²⁵⁴. Alsó Császár Mihály mint fuvaros dolgozott egy időben a sütődéknél, 1849. március 12-én azért kapott 8 forint fizetést, mert nyolc napig ő szállította a lisztet és a kenyeret.²⁵⁵

A kemencék hevítésére nagy mennyiségű fára lehetett szükség, azonban a hevítőfa-vásárlásokról csak néhány igazolás maradt fenn. Gyárfás Dénes süttető biztos március hónapban például szekérszámra az asszú fát 3 forinttól 3 forint 36 krajcárig terjedő árban tudta beszerezni.²⁵⁶

A két prófontsütő kemence az oroszok betörésekor, Háromszék megszállása ideje alatt is működésben maradt. Ez derült ki Dakó Andrásné és Szabó Szelpi Miklósné 1850. április 3-án a városi tanácshoz benyújtott panaszleveléből. Ők „az Orosz tábor itt léte alatt a Tábor Számára kenyérsütés körül tett szolgálattukért” járó bérüket követelték. Állításuk szerint Szabónénak 19 Ft. 30 kr, Dakónénak 17 Ft járt volna „a’ sütés körül tett fáradozások jutalmául”²⁵⁷.

253 Uo.

254 Tanácsi Jegyzőkönyv. 677., 904. és 911. ügyjegyzék.

255 Ny. Gy. SZNM irattára.

256 Uo.

257 Tanácsi Jegyzőkönyv. 271., 365., 408. számú ügyjegyzék.

A Demeter József utasításában szereplő két darabontot, háborús viszonyok lévén, illendő napidíjért a sütőházak őrzésére alkalmazták. Számukra külön őrházakat építettek a pékségek mellett. Az egyik várda a szomszédos magántelken lehetett, mert 1850 őszén bért követelt a telek tulajdonosa, úgy ítélte meg, hogy „*a profont Sütő Kementzénél lévő Várdának nálla volt létéerti megterhelhetése*” miatt neki egy bizonyos „*jutalom*” járt volna.²⁵⁸

A szabadságharcot követő hónapokban megrongálódhattak a kemencék, a Kovács Gábor udvarán lévő végképpen, a nagy kocsmá konyhájában csak részben. Az utóbbit az albérlő Kupferstich Jákob a saját költségén javíttatta ki, azonban nem használhatta, mert a császáriak lefoglalták. 1850. február 4-én tárgyalták a kérelmét. A javítások fejében a bérleti díj egy részének az elengedését kérte, azonban a város nem egyezett bele. A főbérlő Haurik József kérvényét is visszautasították. Nem engedték meg a kemence lebontását. Ebben az időben Sepsiszentgyörgyön és környékén nagyszámú elszállásolt császári katonaság állomásozott, a kenyeret számukra Brassóból hozták, elképzelhető volt, ha még nő a katonák száma, újból be kell indítani a prófont sütését. Máskülönb az Erdélyi Polgári és Katonai Főparancsnokság is számon tartotta a nagy kemencét, 1850. április 22-én az S 909. számú, a helyi Főbiztosság 3960/BC parancsolata értelmében a sütőházban található tárgyak felleltározását rendelték el.²⁵⁹

Jelentések a táborból

A széna- és zabvásárlásokkal kapcsolatban szóba került, hogy bármennyire is megszervezzen, és ezt ki kell mondani, a viszonyokhoz képest jól működött a Demeter József által kiépített ellátási rendszer, egy ilyen, sokszor 10 000 főnél nagyobb létszám élelmezése nem volt zökkenőmentes. Többször megtörtént, hogy különböző okok miatt elfogyott, szűkében volt, nem érkezett meg kellő időben a tábor- és őrhelyekre a legfontosabb, „*a mindennapi betevő,*” a kenyér. Nem egy esetben jelentették a tábori raktárbiztosok: „*a kenyér dolgában szűkében vagyunk*”, „*kenyerünk alig van*”, avagy „*kenyerünk mára egy sincs, ezért felszólítom a T. Fő Élelmező Biztos Úrat, legyen szíves gondoskodni naponta*” a szükséges mennyiségről.

Így és hasonlóan panaszkodott 1848. december 14-én az aldobolyi Kovács Péter, 21-én az uzoni tábori raktárbiztos, 1849-ben ugyancsak Kovács Péter, aki Gyárfás Sámuelhez fordult kérelmével. Azt róttá fel, hogy hiába értesítette Macskásy Antalt,²⁶⁰ az még válasza sem méltatta, s mert „*jórendin nints honn*”, nem szállította le a 450 Aldobolyban állomásozó embernek a kenyeret.²⁶¹ Ugyanő panaszkodott a kenyérhiányról február 24-én, március 13., 14. és 17-én is. Március 13-án azért, mert amint hallotta, szekerek hiánya miatt nem tudták kiküldeni a várt mennyiséget, 14-én mert a kapott 400 kenyeret a két-

258 Uo. 967. ügyjegyzék.

259 Uo. 68., 128., 343., 349. számú ügyjegyzék.

260 Macskásy Antal százados. A háromszéki önvédelmi harcok kiemelkedő alakja, a Kiskomité tagja. 1820-ban született, jogot végzett. 1848 nyarán a kolozsvári nemzetőrség főhadnagya, szeptembertől önkéntes a Kossuth-huszárezredben. 1849. februárjától századosi rangban a székelyföldi hadosztály élelmezési biztosa volt. A szabadságharc után mint fakereskedő bujkált a hatalom elől. A kiegyezés után a birtokán gazdálkodott, 1883-ban halt meg.

261 Ny. Gy. SZNM irattára.

napos elmaradásba kellett kiosztania, ezért sürgősen újabb 500 kenyérre volt szüksége. Március 17-én ugyancsak az elmúlt napra ígért 500 kenyeret várta, és arról panaszkodott, hogy Aldobolyban nehéz szekerest kapni a kenyérszállításhoz, mert „*az aldobolyi népség (...) a hasonló fuvarozásokkal annyira van terhelve, hogy egy ház sints, amelybe minden Személyt ne érne*” a fuvarozás terhe.²⁶² A fuvarozásokkal kapcsolatban itt említjük meg, hogy a nyugták összességéből arra a következtetésre jutottunk, hogy azt Demeter József leginkább a Sepsiszentgyörgyhöz közel álló falvak szekereiseivel (Árkos, Sepsikőröspatak, Kálnok, Oltszem, Sepsiszentgyörgy stb. fogatosaival) oldotta meg.

Uzonban és Kőkösben is voltak fennakadások. 1849. február 26-án az uzoni éllemezőbiztosok, Pünkösti Mihály és Márk György jelentésében az áll, hogy a megkapott 300 darab kenyeret rögtön ki kellett osztaniuk a gyalogságnak, „*de a Lovasság számára Semi Kenyerünk – jelentették Demeter Józsefnek, és kérték – annál fogva méltóztasson a Kívántató Kenyeret mentől előbb elküldeni (...) egyébként a Létszám minden nap változván, arról bizonyos tudósítást tenni nem tudunk*”. 1849. március 14-én, mikor megkapták a 600 darab kenyeret, és újabb 200-at kértek a következő napra, arra hívták fel a fő éllemezőbiztos figyelmét, hogy Uzonnál a táborozóknak az elkövetkező szombati napra megint 600 darab kenyér kell, mert „*a Lovasságnak létszáma mintegy 60–70, a Gyalogságnak mintegy 325re menvén (a létszáma), ma még adóssá maradtunk a gyalogságnak mintegy 50 dar(ab) Kenyerekkel, (amit) multhatatlanul ki kelletik adni*”.

Legbeszédesebb a kézdívasárhelyi biztos, Szotyori Sámuel levele: „*Mindenek felett pedig, ha lehetséges, még a holnapi nap (1849. május 12.) Kenyeret, mert jelenleg se tudtam a restanciákat kiadni, s féltő, hogy panasz következik. Azért, hogy a Kedvetlenséget kikerülhessük, az Istenre kérem, Sietőleg küldjön kenyeret*²⁶³”.

Májusban már olyan is megtörtént, hogy a kenyér minőségére panaszkodtak. Vass István százados,²⁶⁴ aki a Bodzai-szorosban volt őrségben a századával Tuzson János őrnagynál,²⁶⁵ a 86. honvédszászlóalj parancsnokánál tett írásbeli jelentést: „*az itten állomásozó katonaság az Kenyeret Sztgyörgyről kapja, mely kenyerektől Századomba már több*

---

262 Uo.

263 Uo.

264 Vass István (1816–1900). Honvédszázados. Zalánban született, 1840-ben mint a 15. határőrezred káplára, faluja katonai vezetője. 1848-ban Balás Konrád őrnagy vezetése alatt részt vett a délvidéki, majd a Jelačić elleni ütközetekben. Decembertől Bem oldalán küzdött Erdélyben, a nagyszebeni csatát követően került haza szülőföldjére. 1849 februárjától főhadnagy a 15. határőrezred Háromszéken alakuló, 3. vagy 4. zászlóaljánál. Március 21-től százados lett a 86. honvédszászlóaljban. Június 21-én a brassói fellegrár 200 fős várórságával hősiessé harcolt, de 21-én a vár feladására kényszerültek. A cári csapatok fogságába esett. A császáriak vizsgálati fogságából 1851-ben szabadult. Részt vállalt a Váradi József vezette összeesküvésben, melyért 1854-ben letartóztatták, és Gyulafehérváron előbb kötél általi halálra ítélték, melyet aztán 18 év várfogságra változtattak. Börtönéből 1857-ben szabadult. Bodokon lett gazdatiszt. Idős korában hazaköltözött szülőfalujába, ahol élete 84. évében hunyt el.

265 Tuzson János (1825–1904). Honvédőrnagy. Bélafevályán született, a kézdívasárhelyi katonai nevelőintézetben végzett. 1842-től szolgált a 15. határőrezredben, ahol 1848 tavaszán őrmester volt. Zászlóaljával részt vett a szerbek, majd a Jelačić elleni ütközetekben. Október 16-tól mint hadnagy a feldunai hadtestnél szolgált, majd Bem oldalán, az erdélyi hadjáratban főhadnagy, később százados lett. 1849 márciusától ezrede újonnan alakult, 4. zászlóaljánál van, később a 86. honvédszászlóalj parancsnoka. Részt vett a Tömösi-szoros és Háromszék védelmében, Bem oldalán a moldvai betörésben, ahonnan dandárjával július 31-én jött vissza. Ő vitta Székelyföld védelmében az utolsó csatát 1849. augusztus 1-jén a Nyergestetőn. Visszavonulva Erdélybe Kazinczy táborához csatlakozott, és Zsibónál tette le a fegyvert.

*legények lebetegedtek, mivel nagyon keserű, sótlan és rossz szagú, fekete, s amig ide hozták, addig jobb része megpenészedik*²⁶⁶.

Nem a két fő élelmezőbiztos hibájának, az alkirálybírók képtelenségének, a falvak élelmezőbiztosai inkompetenciájának tudható be a sok panasz. Egyszerűen lehetetlen volt a tökéletes, mindenben megfelelő élelemellátás biztosítása. Nem voltak bőségében a terményeknek, keshettek a szállításra berendelt fuvarosok, a futárszolgálat, kiürülhetett a raktár, elfogyhatott a liszt, több időt vett fel vásárlásokkor a gabona, a széna felkutatása, mint amilyen mennyiséget reméltek és megvásárolni tudtak. 1849 februárjának végén, március első felében, mikor újból táborba szállt a nép, napról napra, majdhogy követhetetlenül nőtt a létszám a táborhelyeken. A falvak sem tudták mindig időben szállítani a kirótt élelemennyiséget, sokszor restanciába maradtak és a kért mennyiséghez képest kevesebbet küldtek. Nyár elejére kifogyhatott a háromszéki lakosság által nélkülözhető árpa-, rozs- és búzatartalék (ezért volt az, hogy már márciustól a honvédek élelmének pótlására a falvak népétől „*főzelék féléket*”, paszulyt, borsót, lencsét kértek). Ezért volt az, hogy a gabona ocsúját is be kellett örölni lisztnek (így történhetett meg, hogy a rossz minőségű kenyértől honvédek betegedtek meg) stb. Ezek mind olyan objektív okok, amelyek meghaladták a két fő élelmezőbiztos minden igyekezetét.

Nem volt ellenük panasz, érthetőek voltak az ellátási hiányosságok, mert ha késve is, de siettek azokat kiigazítani. Tevékenységüket mindenki elismerte, még az ellenfél is. Mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy kihasználva a jó szervezőtehetségüket, a Háromszéken 1849. július végétől visszarendezkedő császári hatalom lojálisai alkalmazták őket. Nagy András alkirálybíró 1849. augusztus 31-én, mikor újabb beszolgáltatásokat róttak ki a sepsiszékiekre, Mihály Józsefet az osztrák katonai főparancsnokság figyelmébe ajánlotta, mondván, mint élelmezőbiztos „*kötelességit a közelebbi időkbe a S. Szentgyörgyön létesített Orosz nagy Tábor Számára is pontosan és hívségesen folytatta*”²⁶⁷, mi több, 1850. január 9-én a kerületi főbiztos, Kovács István kapitány jelenlétében a város főbírájává választották.²⁶⁸ A császáriak Demeter Józsefet is meghagyták a város vezetőségében, már 1849 novemberében mint városi főjegyző szerepelt a jegyzőkönyvekben,²⁶⁹ s habár Kovács kapitánynak kifogásai voltak ellene, és elmozdította főbírói tisztségéből, főjegyzői állomá-sában később megerősítést nyert, és haláláig betöltötte azt.

A tábori raktárbiztosok jelentései kapcsán néhány olyan nyugtáról is szólnunk, melyek a háromszékiek önvédelmi harcának eseményeivel vannak kapcsolatban. Elsőként Király Józsefet,²⁷⁰ a későbbi főhadnagyot idézzük. 1848. december 14-én, a rikai csatát követő napon Felsőrákosról küldött levelében arra kérte a főbiztost, hogy pálinkát többet ne küldjön, mert a táborozók „*már a Demeter úr egészségéért ittak még az előtt*” is eleget, ugyanakkor

266 Ny. Gy. SZNM irattára.

267 SÁL. Fond 135. Nr.1. 2. csomag fol. 24.

268 *Tanácsi Jegyzőkönyv.* 1–3.

269 Uo. Az 1849. november–december hónapok ügyjegyzékei.

270 Király József (1811–1885). Sepsiszentgyörgyön született. Apja id. Király József egy időben Sepsiszentgyörgy város főbírója volt. Tizenkilenc éves korától szolgált a 15. határőrezredben. 1847-ben őrmester. Részt vett Háromszék önvédelmi harcában, 1849. február 15-től hadnagy a 15/1. határőrezredben és a beszercei hadosztálynál, az 1. székely határvédzászlóaljban segédtsízt. A szabadságharc után vizsgálati fogásba került. Szabadulása után szülővárosában telepedett le és hivatalnoki állást vállalt.

kinyilvánította felháborodását a tábornok engedély nélkül elhagyók ellen, mondván, „*ma ki-kürtölték (újból, mint) a Hermányi erdőbe, hogy aki eltávozott hadi törvény elé jő, és ez halál – ilyen pedig elég van, ki elment tegnap – ne légyen olyanak hazája!*”²⁷¹

Mind a pálinkázás – K. Horváth Ignác emlékiratában két kellemetlen epizódról emlékezett meg, egyikben a szászhermányi réten az ittas székelyek lövöldözéseinek két gelencei esett halálos áldozatul²⁷² –, mind a szökések a táborozás hátulütői voltak. Sokan a kegyetlen, fagyos éjszakák, a megfelelő téli öltözet hiánya miatt, mások, jórészt azok, akik eddig még az útközetek vér- és lőporfüstjének szagát nem ismerték, félelemből szöktek meg. Nem egy, mert a császári tisztek ingatagságát, tétlenségét „*unni kezdé (...) a campírozás téli kellemetlenségei alól akként (próbálta) kivonni (magát), hogy az itt-ott zsákmányolt portékákat hazahordotta, (és) ha ki haza ment – állapította meg emlékiratában az említett alezredes – kényelmesebbnek találta házi tűzhelye, s családja körében magát, mint a tábor kellemetlen hideg és sáros pázsitján heverni*”²⁷³. Nem utolsósorban a táborozók nagyrésze éppen a tisztjeik jóváhagyásával, a karácsonyi ünnepek közeledtére hivatkozva ment haza falujába.

A szökések, az italozások, az ebből fakadó rendbontások, a részek még halálos balesetet is okozó lövöldözése, egyszóval a többször előforduló, katonasághoz nem illő laza fegyelem, a tétovázó, inkább csak a tömegek nyomására lépő, máskor gyors döntést hozni képtelen katonai vezetés császári tisztjeinek a hibája volt. „*Jobb szerették a nyugalmat, mint a csatát*” – jegyezte meg találóan a többször említett K. Horváth Ignác. A végső lehetőségekig el akarták kerülni az összecsapást az ellenséggel, hiszen azon az oldalon is éppen olyan császári tisztek álltak, mint ők, egykor együtt tették le az esküt, tiszt- és bajtársak voltak. Minden hibájuk ellenére mind Sombori, mind Dobay ezredesek, de a többi volt határőrtiszt is, aki 1849-ben nem pártolt át az önvédelmi harcok idején, kiérdemelte az elismerést. Somborit, Dobayt a Kiskomité olyan oszlopos tagjai méltatták, mint Macskásy Antal és a „*néplázító*”, radikális eszméket valló rétyi református pap, Bíró Sándor.²⁷⁴

Háromszék az 1848. december 24-i csatában Hidvégnél vereséget szenvedett, alkudozásokba kényszerült a császáriakkal. Dacára annak, hogy sokan eltávoztak, nem jelentette azt, hogy széteszlott a székely tábor. Még sokan voltak, akikből nem halt ki a remény. A Kiskomité tagjai tartották a lelket a népben. Gábor Áron, a tüzérei, az ifjak, akik tüzereknek jelentkeztek, az ágyúöntők a Kiss-féle harangöntő műhelyben, de még a honvédek állott fegyvertelenek sem csüggedtek. Gábor Áron tüzérnek állt tanulói, a fegyverre váró önkéntesek tovább gyakorlatoztak, őrhelyükön álltak Kőkösnél, Aldobolynál az ágyúk, a honvédek és a Kossuth-huszárok, sőt még december utolsó napján is érkeztek önkéntesek a szomszédos székéből. Bizonyíték erre a kiállított nyugták néhányja, elsősorban az a három, melyet december 26-án és 30-án Gábor Áron írt alá. Az elsővel a városban lévő ágyúnál a „*keze alatt lévő Tüzérek számára*” vételezett fel 26 kenyeret, a másodikkal annak a 12 tüzérének kért kenyeret és húst, aki Kőkösből vagy Aldobolyból „*östvéről ide bójóván*” Sepsiszentgyörgyre, nála jelentkezett szolgálattételre. Még december 30-án sem állt le az

271 Ny. Gy. SZNM irattára.

272 Demeter László: i. m. 35–36.

273 Uo. 36.

274 *Honvéd.* 8. szám, 1849. január 5., Kuzskó István: *Háromszéki forradalmi töredékek.* 1848–49. Történelmi Lapok. V. évfolyam. 15–16. szám. 1896. augusztus 1–15.

ágyúöntés, az ágyúk szerelése, ezt a harmadik „nyugtatvány” bizonyítja, mikor Gábor Áron kezeírásával igazolta, „*hogy tisztán kivett legyen*” 60 darab kenyeret „*éppen az ágyú öntőműhelybe fáradozók számokra*”. A hatvan kenyér, ha azt két napra vételezte fel, mint az általában szokásban volt, akkor azt jelentette, hogy Sepsiszentgyörgyön az ágyúk öntésénél összesen hatvan mesterember és inas tevékenykedett.

Érdekes az a nyugta, melyet december végén Kőkösben írtak. Eszerint Háromszék még a hídvégi csatavesztés után is az ellenfél szemében jelentékeny, veszélyes haderőt képviselt. Az tudható meg a nyugtából, hogy „*a Prázmári Szászok 1848ba Detzemb(er) 27-én SSzt. Györgyre jártak a Békesség elpróbálására*”, és amíg a négy követ a szék központjában tárgyalt, „*addig az 3széki híd felszedődött, nem tudtak elmenni*”, Kőkösben kellett hálniuk, ahol a lovaiknak „*költést*” adtak.²⁷⁵

Említettük, hogy még a hónap utolsó napjaiban is érkeztek önkéntesek a szomszédos székekből. December 31-én Kalapos Andrással az élen „*Székely Udvarhelyről ide a Három Széki Nemzet részére hazafiai buzgósággal tizennyolc egyének vergődtek bé*”, és jelentkeztek Kováts Gábor városi főbírónál, hogy részt vehessenek a szék küzdelmében. 1849. január 2., 3., 4-éről olyan nyugták maradtak meg, amelyek szerint a „*tüzérséget tanuló egyének*”, együtt a fegyvertelen önkéntesekkel, „*a gyalog szabad lovagokkal*” Bagoly hadnagy²⁷⁶ irányításával Sepsiszentgyörgyön gyakorlatoztak. A számukra felvételezett kenyéradagok után ítéelve összesen 145-en voltak, kik közül a tüzérséget tanulók száma 75 fő volt.²⁷⁷

Az árapataki szerződés megkötésével lezárult Háromszék önvédelmi harcának második szakasza,²⁷⁸ a székely tábor feloszlott. Egy részük a hídvégi vesztes csata előtt, más részük a csata után, a többi január első napjaiban hazament. Ugyanezt tették parancsra a határőrszázadok is. Csak az őrhelyeken maradtak fegyveres katonák.

A január elejét követő rövid átmeneti időszakban a fő élelmezőraktáron kívül már nem volt szükség a táborig raktárakra. Január 2-án Uzonból 21 raktáron maradt kenyeret, Sepsiszentivánból hasonlóan 94-et küldtek vissza Sepsiszentgyörgyre.²⁷⁹ Zágóban, ahol az összegyűlt gabonából 493 kenyeret sütöttek, „*azonban Táborunk, kiknek Számokra Sütve vala, haza jövéen*”, nem kellett beszállítani, ezért a január 6-i falugyűlés úgy határozott, hogy a kenyereket gabonára cserélve kiosztják a falu népének, a begyűlt gabonát pedig a közraktárakban tárolják. Határozatot hoztak arról is, hogy a tábor számára elküldött, azonban visszahozott húst is adagját 7 krajcárért a faluban kiárusítják, árát pedig megőrzés céljából a raktár gondozójának a kezére adják. Végül arról rendelkeztek, hogy azon személyek, akik a „*több parancsolatok után is a nemzetőrök és Honvédek Számára rótt Gabona és pénz mennyiséget mindég halogatták beadni, ezennel*” minden haladék nélkül, három nap alatt szolgáltatassák be, ellenkező esetben a késlekedőket pénzbírsággal sújtják.²⁸⁰ Megfontolt intézkedések voltak, bizonyítéka, hogy nem csüggedtek el. Három hét múltán újból szüksége volt a hazának az áldozatvállalásokra, a közraktárakban tárolt gabonára, a raktárnok kezére adott közös kassza minden garasára.

275 Ny. Gy. SZNM irattára.

276 Kiletét nem sikerült egyértelműen azonosítani.

277 Ny. Gy. SZNM irattára.

278 Egyed Ákos i. m.

279 Ny. Gy. SZNM irattára.

280 *Határozati Jegyzőkönyv.* 91.

A január 4-ét követő napokban az osztrák főparancsnokság a XII. honvédszászlóalj és a Kossuth-husárok lefegyverzését, az ágyúk és a fegyverek kiszolgáltatását sürgette. A határőröket a sepsiszentgyörgyi garnizonba rendeltette, hogy esküt tegyenek az új császárra. Mindezek meghiúsultak. Heydte császári századosnak a háromszékiek a lovaik közül a 85 leggyengébbet, s mindössze 50 puskát, 80 pisztolyt és 3 megrongált ágyút adtak át.²⁸¹ A határország megtagadta az eskütételt, Clement őrnagy²⁸² a XII. honvédszászlóalj két századával Kézdivásárhelyre vonult,²⁸³ Gábor Áron az ágyúit elrejtette (itt jegyezzük meg, hogy egy 1849. január 10-ről megőrzött nyugta szerint Bagoly hadnagy a központi élelmező raktárból „a tűzérsegre alkalmazott egyének számára” 34 porció kenyeret vételezett fel, tehát az ágyúk melletti tűzérsege kiképzése még ezekben a napokban is folyt),²⁸⁴ a nép a husárokat és a honvédeket elbújtatta, szállást biztosítva élelmezte. Nem sokáig kellett várniuk, január közepén megérkezett Bem üzenete, 15-én felmondták az árapataki szerződést, a kézdimartonfalvi határozat hírére 14 futár vitte faluról falura,²⁸⁵ újból táborba szólították Háromszék népét. A XII. honvédszászlóalj családoknál meghúzódott honvédek ebben az időben rendelték vissza Marosvásárhelyre. Négy megőrzött útlevelel igazolja, hogy a Sepsiszentgyörgyön tartózkodó honvédek egy része január végén, „a háromszéki térparancsnokság jelen hó 26-án U 161 Szám alatt kelt rendeleténél fogva” hagyta el Háromszéket, és ment vissza Marosvásárhelyre. Közülük január 28-án tíz közvitéznek, Aczél Mártonnak, Aczél Mihálynak, Bali Pálnak, Bartha Mózesnek, Jósa Ferencnek, Kászoni Ferencnek, Kisgyörgy Mózesnek, Pataki Györgynek, Simon Jánosnak és Zöde Józsefnek állítottak ki útlevelet. A következő nap, vagyis 29-én Barthos Simon, Bör János, Kádár György, Kampfman Salamon, Kászoni János, Kis János, Lévi Márton, Mándé György, Mike József, Miklós András, Németh Imre, Rátz Ferenc, Száraz Dénes, Tamás József, Tamás Lázár és Venczel János honvédek távoztak. „Hogy élelmekben útjok között hiányt ne szenvedjenek,” útravalóul fejenként 12 krajcárt és egy-egy kenyeret kaptak.²⁸⁶

A háromszéki székelyek, mikor 1849 januárjának végén „másodszor táborba” szállottak, úgy, mint az önvédelmi harcok idején, Sepsiszentgyörgyön, Uzon, Kökök Sepsiszentiván és Aldoboly térségében gyülekeztek és táboroztak. Páváról 1849. január 27-én, kormánybiztosi rendelettel, a férfiaknak 18–30 éves korig a 8. századnál, Sepsiszentivánban kellett jelentkezniük.²⁸⁷ Kézdivásárhelyről a 15. határőrezred foglára, Farkas Ignác Uzonban jelentkezett szolgálattételre, ahol február 1-jéig mint lőszerraktárnok minden

---

281 Egyed Ákos: i. m. 172.

282 Clement György (1809–1886). Pozsony megyében született. 1826-tól folyamatosan szolgált. 1848. június 1-jétől főhadnagy a 62. gyalogezredben, majd a marosvásárhelyi nemzetőrség egyik szervezője és kiképzője. Szeptember végétől százados lett a 12. honvédszászlóaljnál. Részt vett Háromszék önvédelmi harcaiban. 1849. január 24-én őrnaggyá léptették elő. Februárban részt vett Urban alezredes Észak-Erdélybe betört csapatainak kiűzésében. Májustól a besztercei hadosztály Radnai-szorosnál állomásozó dandárának a parancsnoka. Az oroszok ellen vívott június 28-i ütközetben megsebesült. Nagyszébenben 1852. február 15-én halálra ítélték. Ítéletét 10 év várfogságra változtatták. 1856-ban kegyelemmel szabadult. Besztercebányán hunyt el.

283 *Honvéd.* 18. szám, 1848. január 17.

284 Ny. Gy. SZNM irattára.

285 Egyed Ákos i. m. 173.

286 Ny. Gy. SZNM irattára.

287 *Páva története.* 42.

nap töltéseket készítettett. Naplójából tudjuk, hogy az uzoni tábor mindennap a térségben hadgyakorlatozott, a teljes zászlóalj február 1-jén Gál Sándor jelenlétében tette le az esküt, a február 4-i csata után, kivonulásukig a kökösi hídnál, majd Aldobolynál gyakorlatoztak.²⁸⁸ Miután a Háromszékről mozgósított, 6600 főt kitevő székely haderő Bem seregéhez csatlakozott, Gál Sándor a hadiipar fejlesztése, a vadászcsapatok, a tartalékseregek szervezése és kiállítása mellett a szék ellenséggel szomszédos déli határvonalát erősítette meg.²⁸⁹ A végeken mindig voltak őrcsapatok, állomásoztak gyülekező alakulatok. Néhány esetben létszámukról az élelmezés kapcsán a tábori élelmezőbiztosok tudósításaiból tudunk. Kovács Péter február 10-én 560 Aldobolyban táborozó lándzsásnak és vadásznak kért élelmet, február 24-én 65 ló és 400 ember ellátására hívta fel a fő élelmezőraktár figyelmét, március 13-án pedig napi 250 kenyeret kért, ami 500 fős létszámot jelentett. A Kökösnél szolgálatot tevőkről 1849. február 28-ról maradt meg egy jelentés, a helybeli élelmezőbiztos, Sükösd Mihály közölte a következőket: „*A tegnapi nappal kezemhez vett rendelete nyomán elmentem Hengel Százados Úrhoz²⁹⁰ és a létszámot felkértem – az hol a Tisztelt Százados Úr 235 egyénre nyilatkozott, azt tévén hozzá, hogy még most is naponta Szaporodnak. Így Következőleg Tűzerek is, tanulókkal együtt 25-ön és a Székely lovagok, hol Tizenhét, hol meg 21-en is lévén²⁹¹ – összesen vagynak 277-en²⁹²*. Uzonból is megmaradt egy-két jelentés. Míg február 26-án Márk György és Pünkösti Mihály a létszámról „*bizonyos tudósítást tenni nem tudhattak*”, mert az minden nap változott, március 2-án már pontos kimutatást küldtek. Az itt állomásozó százfőnyi lovasság mellett a „*Székely Honvédszászlóalj 3ik század*” legénysége a tiszteken kívül 3 őrmesterből, 14 tizedesből, 2 dobosból, 4 jágerből és 299 őrt álló honvédből állt. Március 14-én ugyanitt a lovasság száma mintegy 60–70 huszár volt, a gyalogság létszáma pedig 325 főre szaporodott.²⁹³

A fegyver- és lőszerellátásról

A háborúban mind a fegyver-, mind a lőszerellátás kiemelt fontosságú terület, a háromszéki seregekkel kapcsolatban mégis csak röviden érintjük a kérdést. Elsősorban azért, mert e tárgyban Gábor Áron ágyúí kapcsán a sepsiszentgyörgyi, a jóval jelentősebb kézdí-vásárhelyi ágyúgyártásnak, a lőpor- és gyutacskészítésnek gazdag irodalma van. Másod-sorban, mert kevés erre vonatkozó, nyugta és igazolás maradt fenn a múzeum 1848/49-es nyugtagyűjteményében.

Az 1848-as önvédelmi harcok idejéből Farkas Ignác őrmester, a „*háromszéki Tábor ösz- ves lőszerraktár gondoka*” keze írásával néhány igazolás a „*lőszerraktárt hordozó Szeke-*

288 Farkas I. naplótöredék.

289 Egyed Ákos i. m. 180–181.

290 Hengl Benjamin 1818-ben született. 1836-tól szolgált a 15. határőrezredben. 1848-tól hadnagy, és alakulataival részt vett a délvidéki és Jelačić elleni harcokban. Október 16-tól főhadnagy, decembertől százados. 1849. áprilisában áthelyezték a hétfalusi csángókból alakuló, későbbi 140. honvédszászlóaljhoz. Zsibónál tette le a fegyvert. Aradon halálra, majd 12 év várfogságra ítélték. 1852-ben szabadult.

291 V. ö. 210–zel.

292 Ny. Gy. SZNM irattára.

293 Uo.

rek mellett tanáltató” 4, illetve 5 kocsis ellátásáról szól.²⁹⁴ Farkas Ignác őrmestert, Dobay ezredes parancsából, december 3-án rendelték le Kézdivásárhelyről Laborfalvára. Itt vette át 4-én a mozgó, szekerekre málházott lőszerraktárt, amellyel 5-étől 10-éig Kökösbén állomásozott, majd egy biztonságosabb helyen, a veszélyes határzónától kissé távolabb, Sepsiszentivánban tartózkodott.²⁹⁵ Míg a négy lőszeres szekér és kocsisai december 31-ig az említett faluban, raktárnoka a vesztes hídvégi csata napjától, 24-étől a hónap végéig Kilyénben volt elszállásolva.²⁹⁶ 1849. január 1-jétől a lőporos szekereket Sepsiszentgyörgyre rendelték be, ahol 5-éig tartózkodtak, ekkor Sombori ezredes utasítására, Vítályos százados parancsából a lőszeres szekereket Kézdivásárhelyre küldték. Farkas Ignác, miután írásban a lőszerkészletről elszámolt a sepsiszentgyörgyi bizottmány előtt, még aznap este felé Kézdivásárhelyen a lőszereket számba adta „*az akkori raktárba*”²⁹⁷.

Ismert, hogy Háromszék mindvégig fegyverhiánnyal küzdött, az önvédelmi harcok ideje alatt a nemzetőrök javarészt lándzsákkal voltak felfegyverkezve. Az árapataki és hídvégi csatát követő napokban az Aldobolynál, Hidvégnél, Kökösnél és Bikfalvánál felsorakozott székely seregben Sombori Sándor vezetése alatt, ahol az Olt völgyi falvak nemzetőrei is sorakoztak, csak 500 főnek volt bajonettes fegyvere, 600 vadászpuskával, több mint 2000 fő lándzsával rendelkezett. Hidvégnél a 400 szuronyos fegyveres és a 12. honvédszászlóalj honvédjeinek egy része mellett, az erdővidéki falvak lándzsásainak száma 300-on felül mozgott, a kökösi hídnál Nagy Imre alezredes alatt a 12. honvédszászlóalj 6. századának az oldalán és a 600 fegyveres mellett a lándzsások száma hozzávetőlegesen ugyanennyi volt, Bikfalvánál is K. Horváth szerint a fegyveresekkel újabb 500-nál több lándzsás nemzetőr állt csatasorba.²⁹⁸ A lándzsásokon kívül sokan lehettek teljesen fegyvertelenek, ezeknek a fegyvert részben a győztes csaták hadizsákmányaiból pótolhatták, kovácsokkal készíthetettek lándzsákat.

Az egyik nyugta szerint, az önvédelmi harcok utolsó napjaiban, miután már sokan elhagyták a táborn, Sepsiszentgyörgyön még ekkor is mintegy 140 teljesen fegyvertelen tartózkodott.²⁹⁹

1849-ben továbbra is gond maradt a fegyverhiány. Április elején maga Gál Sándor panaszkodott, hogy a határ védelmére alkalmazandó zászlóalj még nincsenek jól megszervezve, és számukra a legnagyobb gond a fegyver hiánya.³⁰⁰ Ezt helyileg valamiképpen próbálták pótolni. Némileg abból, hogy alkalomadtán a magánszemélyek által felajánlott puskát, karabélyt megvásárolták (január 29-én Demeter József Michael Raschendorfeltől vett meg 8 forint 12 krajcárért két felajánlott „*jó Cinderes fegyvert Szuronyával edgyütt, úgy szintén egy patrontáskát 25 töltéssel*”), a fegyvertelen önkéntesek részére a kovácsokkal készítették szuronyokat (Sepsiszentgyörgyön március 7-én Incze Sámuel lakatos „*azon Kovács és lakatos mesterek [részére], kik Dsidákat csináltak, egy-egy disdáért másfél ezüst huszást*” számolva, 40 darabért 50 forintot kapott kézbe), vagy rendelet útján

---

294 Uo.

295 Farkas I. naplótöredék.

296 Uo.

297 Uo.

298 Demeter László i. m. 35.

299 Ny. Gy. SZNM irattára.

300 Egyed Ákos i. m. 185.

begyűjtötték az önvédelmi harcok idején a nemzetőröknek kiosztott, de eltartott fegyvereket (Cseh Ignác alkirálybíró Kédiszékben 8 darab „elsikkasztott” vadászfintát és „nehány hitván Pisztolyt” konfiskált el), a hibásakat puskaművesekkel javíttatták meg (az említett Cseh Ignác az elkobzott pisztolyokból hármat a saját költségén igazíttatott meg).³⁰¹

A témával kapcsolatban sokkal érdekesebbek azok, a kézdivásárhelyi *Székely Újság*ban már közreadott, ennek ellenére a kutatók figyelmét elkerülő nyugták és igazolványok, melyek egykor a Molnár család tulajdonából kerültek elő. Javarészüket a helybeli löporgyártással kapcsolatos, és újabb adatokkal egészítik ki a háromszéki hadiipar történetét.³⁰²

Háromszék december első felében mindössze 70 000 tölténnyel rendelkezett, puskapora sem volt elegendő, azonban Kézdivásárhelyen ekkor már napjában fél mázsa lőport tudtak előállítani.³⁰³ Az említett löporgyári nyugták közreadója, a rendelkezésére álló adatok alapján, tudva azt, hogy nem teljes a 29 darabból álló gyűjtemény, hozzávetőleges számítást végzett. Ezek szerint 1848 decemberében 387, 1849 januárjában 243, februárban 360, márciusban 518, áprilisban 2188, májusban, mint a nyomtatásban is megjelent nyugta igazolja, 19-éig 2433 font, vagyis 24 mázsa puskaapor készült. Az utóbbi alapján kiszámítható, hogy májusban naponként már 128 font lőport tudtak előállítani Kézdivásárhelyen.³⁰⁴

A löporgyár vezetősége a környező falvak mindenikében „elpróbálta” a salétromfőzés beindítását, felkutatását. Zágont az orbai alkirálybíró útján 1848. december 17-én keresték meg, és a „Főkormányzói hivatal rendelése következtében” kérték, hogy salétromot főzzenek. A felkért falu arra hivatkozva, hogy a táborozás és más irányú éves költségei miatt „terhes adósságokat kellett tennie”, kasszája üres, csak „felsőbbi segítséggel” akarta fölállalni a salétromkészítést.³⁰⁵

1849-ben Alsócernáton rendszerességgel főzte a salétromot, azonban március 12-én a rossz időjárás miatt a 100 fontot nem küldhette. „Noha teljes igyekezetünk lévén, még is a nagy sár s több akadályok ellent állottak a salétromfőzéshez még kívántató anyagok telyes megszerzésének, és így míg nem főzhetünk, addig a szállítást meg nem tehetjük” – írta jelentésében a helybeli bizottmányi elnök, – Benkő Lajos és Csiki Dénes bizottmányi tag.³⁰⁶

A kész salétrom felkutatásával kapcsolatban ugyancsak az újságból átvett értesítést idézzük. Feltehetően Molnár Józsiás,³⁰⁷ Jantsó Dániel és Jantsó Áron³⁰⁸ bejelentés útján értesült arról, hogy Kurtapatakon több falubeli otthonában salétromot tart. Begyűjtésével a helység bíróját és jegyzőjét bízták meg, akik mint „puskaporhoz tartozó matériálét keresők” március 8-án tették meg jelentésüket, hogy Benkő Ferencnél „egy zacskóba

---

301 Ny. Gy. SZNM irattára.

302 *Székely Újság*. III. évf. 61–63. szám, 1906. július 29., augusztus 2., 5.

303 Demeter László i. m. 33.

304 *Székely Újság*. III. évfolyam 61. szám, 1906. július 29.

305 *Határozati Jegyzőkönyv*. 88–89.

306 *Székely Újság*. III. évf. 62. szám, 1906. augusztus 2.

307 Molnár Józsiás főhadnagy. Löporgyári számvevő tisztt. 1848-ban a 12. honvédszászlóalj önkéntese, majd a kézdivásárhelyi löporgyár létesítője és felszerelője. 1849. március 20-án hadnagynak Gál Sándor nevezte ki, főhadnaggyá június 29-én azonnali hatállyal Czetz János tábornok léptette elő. 1850-ben feleségével, Nagy Sárával együtt Nagyszebenben másfél éves vizsgálati fogságot szenvedett.

308 Kiletüket nem sikerült egyértelműen azonosítani.

salétromot, egy kis papirosba repudesten port és egy korsóba salétromot, Réti Józsefnél hasonlóan (mint) Rantz Istvánnál, egy kis papirosba salétromot” találtak.³⁰⁹

A közlő, aki még tudott beszélgetni Kézdivásárhelyen néhány egykori szemtanúval, Pongrácz János és Csiszár János lőporgyári munkásokkal, közléseik alapján azt állította, hogy salétromot a legnagyobb mennyiségben „az akkori derék minoriták főzték.”³¹⁰

A három fő lőporgyári irányítón, Molnár Józsiáson, „a lőpor készítés mesterségét ismerő” Szatsvai Jánoson³¹¹ és Székely Antal főhadnagyon,³¹² a lőporkészítőkön és a salétromfőzőkön kívül 1849 márciusában a lőporgyár alkalmazottai voltak az úgynevezett „erős golyók töltői” is. Név szerint Turóczi Dániel, Csiszár János, Jantsó Ádám, Molnár Mihály, Nagy Sándor, Pográtz János, Szigeti József, Tóth Ábel, Tóth Ábrahám és Tóth András a március 12–17. közötti időszakra napi 20 krajcáros fizetést kaptak.³¹³ A 20 ezüstkrajcáros fizetést a helyi térparancsnokság március 14-én kiadott nyílt rendelete határozta meg:

Nyílt rendelet

Melynél fogva a lőpor készítő Biztos-gyártásvezető és számvivő által folyó hó 12-én a térparancsnokséghez beadott munkások névsorát figyelembe véve, ezennel rendelődik, hogy a munkások két osztályba válva, hetenkint felváltva működjenek ezután és működésükért egynek-egynek napjára – a működési napokon véve fel csak, f. hó 12-éről járandó 20 ezüst krajcár fizetessék a számvivő által. Csiszár Áronnak pedig nem, terheesebb munkásnak, egyedül 24 krj. A díjak kifizetéséről minden hónap végével rendes számadás beküldendő. Egyebáránt a rendes fegyelem tartott, folytonos és szorgalmatos munkás, midőn egyfelől az illetők figyelmébe ajánlandók, másfelől rendeljük, hogy semmi rendetlenséget el ne nézzenek. Átalában úgy intézkedjenek, hogy hátra maradás semmiképpen ne történjen.

Kelt Kézdivásárhelyett, 1849. Marc. 14.

*Vida Százados
Térparancsnok*

*Hankó
Százados hadügyész³¹⁴*

Bözödi György kutatásaiból ismert, hogy már január 27-én a munkások két váltásban dolgoztak, és a kilenc egyes és két négyes különél 34 munkás működött, ugyanakkor a külük mellett két vakaró, azonkívül pedig két rostáló, két anyagelegyítő, egy asztalos, egy szekeres,

309 *Székely Újság*. III. évfolyam 62. szám, 1906. augusztus 2. Bözödi György kutatásai alapján megállapította, hogy a kézdivásárhelyi lőporgyárban az általános napi termelés, beleszámítva a szárítás napjait is, 70–80 font lőpor volt. (Bözödi György: *Gábor Áron 1849-ben*. Arcok, eszmék, tettek. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1974, 235.)

310 Uo.

311 Szatsvai János főhadnagy. Esztelneken született. Mint a puskaporkészítés ismerője 1848 őszétől a lőpor-malom vezetője. Részt vett Háromszék önvédelmi harcában. 1849-ben puskaporgyártási felügyelő. A szabadságharc után esztelneki háza a Moldován át Törökországba menekülő honvédek gyülekező helye. Később az olaszországi magyar légióhoz indulókat segíti át a határ titkos ösvényein.

312 Székely Antal főhadnagy. Rétyen született 1820-ban. 1848–49-ben puskaporgyártási felügyelő. Bem nevezte ki hadnaggyá. A kézdivásárhelyi lőporrobbanás következtében keze súlyosan megégett, és rokkanttá vált.

313 *Székely Újság*. III. évfolyam. 63. szám, 1906. augusztus 5.

314 *Székely Újság*. III. évf. 62. szám, 1906. augusztus 22.

egy ordinác és két ügyelő, vagyis a lőporgyártó üzemnél összesen 45 személy volt alkalmazásban, de ide tartoztak még a szénégetők, a salétromfőzők is, így összességében salétromfőzéssel és lőporgyártással a négy üzemvezetőn kívül nyolcvan voltak alkalmazásban.³¹⁵

A lőporgyár igazgatósága a gyár 1849. júniusra előirányzott, Szatsvai János által benyújtott költségvetését, összesen 947 forint 16 krajcárban állapította meg. Ebből üzemi kiadásokra „*a puszkapor közé vigyiteni való, naponkint két veder pálinkára* (a szeszről van szó, melynek vedrét 5 forintba számították), *tehát a 60 vederért (...) váltóban 120 f.*”-ot, a szénért egész hónapra 60 forintot, „*Csigaszíjú kenni hájra, hagymára, minden szükségésekre általánosan 5 forintot*”, egyéb költségekre pedig 17 forint 16 krajcárt irányoztak elő. A munkavezetők és a munkások bérét 745 forint 39 krajcárban határozták meg. A költségvetésből tudható meg, hogy ebben az időben Szatsvai János havi bére 94 Ft 20 kr, Molnár Józsiásé 71 Ft, Baka Sámuel örmesteré 19 Ft 38 kr, Császár Áron felügyelőé 20 Ft, a rendszeres szolgálé 10 Ft, a fuvarozóé 15 Ft, Szatsvai András szénjárálnöké 20 Ft 40 krajcár volt. A munkások összbére egy hónapra 495 forintot tett ki. A legtöbb, 375 forint a külűhúzóké volt, a szítalók és a rostalók összesen 45–45, a puszkaporvegyítők pedig 30 forintot kaptak.³¹⁶

Március hónaptól változások következtek be a munkások létszámát illetően. Böződi György összesítő kimutatása szerint az adott időszakban az igazgatón és a három másodfelügyelőn kívül 8 rostaló és szítaló két csoportban, heti váltásban 40 törő, rajtuk kívül 15 szénégető dolgozott. A salétromgyártásnál a két igazgatón kívül 3 földkereső biztos és 6 munkás volt alkalmazásban.

Júniusban a termelés módjának rendszeresítése következtében kevesebben, összesen 39-en működtek Szatsvai és Molnár irányítása alatt: egy felügyelő, három szítaló, egy üstmester, három rostaló, két lőporvegyítő, 27 külűhúzó, egy rendszeres szolga és egy szeke-res.³¹⁷ Az adatok alapján a szítalók, a rostalók és a puszkaporvegyítők fejenkénti havi bére 15 forint, a külűhúzóé megközelítőleg 14 forint volt.

A sepsiszentgyörgyi levéltárban található egy Berde Mózes és P. Horváth Albert által aláírt körlevél, ebben arról értesítették a királybírókat, hogy a salétromfőzést, illetőleg a puszkaporkészítést elrendelték Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen. Tudomásuk van arról, hogy az utóbbi már a gyártást megkezdte, az előzőtől pedig remélik, hogy megkezdje. Erre az átiratra hivatkozva írta Egyed Ákos, hogy Kézdivásárhelyen kívül „*készítettek salétromot és lőport, valamint lőszert máshol is, főleg Sepsiszentgyörgyön, de kevesebbet (s arról is alig tudunk valamit)*”.³¹⁸ Jakab Elek a sepsiszentgyörgyi ágyúöntésről szólva írta, hogy „*egyidejűleg a szükséges lafetták, szekéralj, puszkapor, golyó és töltények*” készültek a városban.³¹⁹ A fennebbieket idézve, a sepsiszentgyörgyi lőporgyártásra vonatkozóan, Kisgyörgy Benjámin adott közre egy érdekes adalékot. A Nagyváradon 1913-ban kiadott Orvosi Lexikon a sepsiszentgyörgyi Korona patikát is bemutatta. Az egykori Kossuth téren, a város központjában, az Éltes-Martinka épületben 1791-től működő gyógyszerár történetével kapcsolatban felelevenítették az 1848-as eseményeket is. Itt említették meg, hogy a patika egykori épülete volt az a helyiség, melyben sepsiszentgyörgyön a puszkaport és az „*ágyúkhöz való kapszli-*

315 Böződi György i. m. 235.

316 *Székely Újság*. III. évf. 63. szám, 1906. augusztus 5.

317 Böződi György i. m. 245–246.

318 Egyed Ákos i. m. 142.

319 Jakab Elek i. m. 508.

kat” készítettek.³²⁰ A *Honvéd*-ben mind Németh László, mind Demeter József tudtára adta 1849-ben az olvasóknak, hogy a sepsiszentgyörgyi lányok és asszonyok „*a fagyos és fagytól szabadult méjj sárral bőv télen, zivataros és kedvezőbb időben, mindenkor kifáradás nélkül összejöttek*”, és történeteket készítettek.³²¹ Németh László túlozva, az elkészült történetek számát 600–700 ezerre tette,³²² azonban Demeter József, aki mindvégig jelen volt Sepsiszentgyörgyön mint főbiztos, pontosan tudta, hogy a városban december és április között 111 560 készült.³²³

Közel kilencven évvel az események után vált újból ismertté, hogy a város asszonyainak a buzdítója, mozgató ereje, Kovács Gábor városi főbíró lánya, Zsigmond Jakabné Kovács Lídia volt. Míg férje³²⁴ a csatákban harcolt, „*lelke lett a székely nemzetőrséget szervező mozgalomnak. Golyóöntő műhelyt rendezett be, ahol a környéken összeszedett ólomedényekből éjjel-nappal öntötték a golyókat. Fehérnemű gyűjtőállomást szervezett, amely a harcuvonal katonái számára rendszeresen szállította a fehérneműt. Nemzeti színű kokárdákat készített és készíttetett ezerszámra s azokat maga tűzte ki az induló nemzetőrök mellére*”³²⁵. Kora legendás asszonya lehetett, a megemlékezés írója, Harsányi Zsolt kiemelte erélyességét és szónoki képességeit is. Gyakran felszólalt a nemzetőrség szervezésekor, s „*lázító beszédei olyan hatást keltettek, hogy a lakosság nagy tömegbe verődve hallgatta a piacon, még a háztetők is tele voltak kíváncsi hallgatókkal*”. Buzdító beszédet tartott a szemerjai csatában, gyászbeszédet az eprestetői hősi halottak felett, fáradhatatlanul ápolta a sebesülteket, elsajátította a kórház orvosától a sebészet alapjait, s miután orvosi műszereket vásárolt, maga is sok sebesült honvédből távolította el a golyókat.³²⁶ Kovács Lídia³²⁷ csak egy a sok háromszéki nő közül, aki a jelenlétével, tetteivel, gyűjtőmozgalmaival, példaadásával járult hozzá a szabadságharc ügyéhez, ők voltak a hátország, sajnos ma már névtelen hősei.

320 Kisgyörgy Benjámín: *Mit tudunk a sepsiszentgyörgyi löporgyártásról?* Megyei Tükör 2873. szám, 1981. április 18.

321 *Honvéd*. 84. szám, 1849. április 5.

322 *Honvéd*. 81. szám, 1849. április 2.

323 *Honvéd*. 84. szám, 1849. április 5.

324 Zsigmond Jakab. Honvéd hadnagy. Kőkösbén született 1817(?)-ben. 1848-ban zenész volt a 11. Székely huszárezredben. A szabadságharc folyamán hadnagy és ezredének a segédtsíjtje lett. 1849. március 11-én hősi halált halt Nagyszébenél.

325 *Székely Újság*. XXXIII. évf. 48. szám, 1936. november 22.

326 Uo.

327 Kovács Lídia. 1818-ban született. „*Kitűnő honleány és nagyműveltségű nő volt.*” Írással is foglalkozott. A szabadságharc ideje alatt *Szálljon átok rád az égből földi zsarnok Ferdinánd* címmel lázító verset írt. Az abszolutizmus ideje alatt írásai az akkori folyóiratokban Örkői álnéven jelentek meg. 1848-ban, Balás Manó őrnagy meglíncselésekor ő volt az, aki erélyes fellépésével meggátolta a holttest további gyalázását. Az ő beszédére szelídült meg a nép, és temette el az áruló tisztet az Akasztófagödörben (Sepsiszentgyörgy középkori kivégzőhelyeinek egyike, a mai Kórház utca). Állítólag titkon a tetemet kiásta és a temetőben temette el. A szabadságharc után több nótársával a menekülő honvédeket szöktette át a határon. Eljárást is indítottak ellene, és addig rejőzködött az egyik közeli faluban, míg Gr. Kálnoki Dénes ki nem járta számára az amnesztiát. A hírhedt Kovács kapitány miatt távoznia kellett a városból. Brassóban telepedett le. A hatvanas években visszaköltözött szülővárosába, és másodsor Gál Károly kereskedőhöz ment férjhez. Háza „*gyűlhelye vala a háromszéki egyéneknek*”. 1890. augusztus 30-án, élete hetvenkettedik évében hunyt el Sepsiszentgyörgyön, jeltelen sírja a Kilyéni temetőben van.